

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXXXII

I Jornada *in memoriam* de Josep Panisello

Llengua i ensenyament: llengua estàndard
i variació lingüística

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA (coord.)

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

I Jornada *in memoriam*
de Josep Panisello

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXXXII

I Jornada *in memoriam* de Josep Panisello

Llengua i ensenyament: llengua estàndard
i variació lingüística

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA (coord.)

Barcelona, 2017

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Jornada in Memoriam de Josep Panisello (1a : 2008 : Jesús, Catalunya), autor

I Jornada in Memoriam de Josep Panisello : llengua i ensenyament: llengua estàndard i variació lingüística. — Primera edició. — (Biblioteca Filològica ; 82)

Llengua i ensenyament

ISBN 9788499653945

I. Panisello, Josep, 1928-2006, entitat homenatjada II. Pradilla, Miquel Àngel, 1960- editor literari

III. Institut d'Estudis Catalans IV. Títol V. Títol: Llengua i ensenyament

VI. Col·lecció: Biblioteca Filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 82

1. Llengua estàndard — Catalunya — Tarragona (Província) — Congressos

2. Català — Variació — Congressos

811.134.1'26(460.237)(063)

811.134.1'282(063)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Miquel Àngel Pradilla,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Aquesta publicació compta amb el suport de l'Obra Social "la Caixa"

© dels autors de les ponències

© 2017, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre del 2017

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-394-5

Dipòsit Legal: B 29705-2017

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Abreviacions	7
Llindar, <i>per Miquel Àngel Pradilla Cardona</i>	9
<i>Laudatio</i> , <i>per Àngel Ismael i Hierro</i>	11
L'arc de Sant Martí i el diccionari normatiu. Norma lèxica i variació diatòpica, <i>per Josep Martines</i>	15
Els mots tortosins en el context de la llengua formal, <i>per Joan Salvador Beltran i Cavaller</i>	53
Allò que no diuen mai els llibres de text, <i>per Àngela Buj Alfara</i>	63
El dialecte tortosí segons els llibres de text, <i>per Albert Aragonés</i>	83
Les entranyes del model de llengua de <i>La Veu de l'Ebre</i> , <i>per Núria Espelta i Sabaté</i>	93
La Ribera d'Ebre: comarca de transició subdialectal, <i>per Olga Cubells Bartolomé</i>	107

- Dialectologia i globalització: la variació que desapareix?,
per Carles M. Castellà Espuny 121
- La fraseologia i el refranyer popular: una eina educativa
i un lligam geolingüístic,
per Mònica Montserrat Grau 135

Abreviacions

AFI	alfabet fonètic internacional	p.	pàgina
<i>c.</i>	<i>circa</i>	p. ex.	per exemple
card.	cardinal	part.	participi
cf.	confronteu	pers.	personal
cur.	curador	pl.	plural
demost.	demonstratiu	possess.	possessiu
det.	determinant	pron.	pronom
DG	Direcció General	reimpr.	reimpressió
ed.	editor, edició	s.	segle
imp.	imperfet	s.	següent
inc.	incoatiu	<i>s. v.</i>	<i>sub voce</i>
ind.	indicatiu	sing.	singular
inf.	infinitiu	subj.	subjuntiu
m.	mapa	superv.	supervisor
Mn.	mossèn	v.	vegeu
ms.	manuscrit	v.	volum
n.	nota	val.	valencià
n.	número	var.	variant
num.	numeral	vol.	volum
ord.	ordinal		

Llindar

LLENGUA ESTÀNDAR I VARIACIÓ LINGÜÍSTICA A LES COMARQUES DE LA DIÒCESI DE TORTOSA

Josep Panisello i Chavarría (Tortosa, 1928 - Barcelona, 2006) tingué una intensa tasca docent: es diplomà en magisteri el 1947 i, tot seguit, va exercir cinc anys en escoles públiques de diferents pobles de les Terres de l'Ebre. En acabat passà a formar part del claustre de professors del Col·legi de la Immaculada de Jesús i, més tard, del Col·legi Diocesà de la Sagrada Família de Tortosa. L'any 1968 es va diplomiar en ciències i, del 1975 endavant, exercí com a professor de català. Del 1978 al 1990 va impartir classes de llengua catalana i didàctica de la llengua en els Cursos de Reciclatge per a Mestres i Llicenciats. Del 1981 al 1990 fou membre de la Junta Permanent de Català. L'any 1989 el Govern de la Generalitat de Catalunya li atorgà la Medalla President Macià, en reconeixement als mèrits contrets durant la seua estada en el món de l'ensenyament.

Mestre en tot moment i activista cultural, va fer més de dos centenars de conferències sobre llengua, pedagogia i cultura catalana. Una de les fites més destacades de la seua vida professional són els dos volums *Aines i Cruïlla* —un llibre d'exercicis de llengua, el primer, i una gramàtica de la llengua catalana, el segon— escrits juntament amb el seu company i amic Joan Beltran i publicats el 2002 per Ed. Alambor, de Benicarló. Com a resultat de la publicació d'aquests dos llibres, pocs mesos després era elegit Jesusenc de l'Any 2002. Ens va deixar el 5 de maig del 2006.

Joan BELTRAN I CAVALLER

Ressenya publicada a la revista Estudis Romànics

Els dies 28 i 29 de març de 2008 es va realitzar una activitat acadèmica in memoriam de Josep Panisello. Jesús, la població natal de l'enyorat pedagog i activista

cultural homenatjat, va acollir una efemèride que va comptar amb el suport d'institucions tan rellevants com l'Institut d'Estudis Catalans, la Universitat Rovira i Virgili, la Generalitat de Catalunya (Educació i Cultura) i el Moviment de Renovació Pedagògica de les Terres de l'Ebre. L'Ajuntament de la població va exercir d'amfitrió de la trobada. El record de Josep Panisello va ser present els dos dies que van ocupar les jornades. Un record que va assolir moments d'una gran emotivitat quan l'Ajuntament de Jesús li atorgà, també in memoriam, el Premi Mestre de Mestres.

La temàtica de la Jornada, Llengua i ensenyament: llengua estàndard i variació lingüística, prenia suport en un tema, el model de llengua formal a les comarques nord-valencianes i sud-catalanes de la diòcesi de Tortosa, que Josep Panisello i Joan Beltran van abordar amb profunditat i encert en dos llibres, Cruïlla i Aïnes (Alambor, 2002). Un tema que els darrers anys ha suscitat un debat molt interessant entre els agents socioculturals d'aquest territori interautonòmic.

El format de l'activitat va preveure la participació de reconeguts especialistes que van abordar el tema des d'una diversitat d'angles. La legitimitat i la conveniència de difondre un model formal de base geolectal, la convergència del model territorial amb el procés d'estandardització general de la llengua catalana, les actituds lingüístiques, la segmentació territorial i l'autonomització dels mitjans de comunicació, etc., són alguns dels temes que es van tractar des d'una orientació sociolingüística. La variació geogràfica i la descripció lingüística van centrar les aportacions fetes des de la geolingüística. Norma i model formal, d'una banda, i variació lingüística, de l'altra, van ser, doncs, els dos grans pols d'atracció de les diverses intervencions.

El llibre que el lector té a les mans aplega bona part de les aportacions que es van fer en la Jornada. Unes aportacions que, de ben segur, contribuiran a la reflexió general que el món educatiu i els mitjans de comunicació estan portant a terme per tal d'orientar d'una manera òptima els criteris d'adequació lingüística a les comarques centrals de l'ecosistema comunicatiu catalandòfon.

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA
 Coordinador de la Jornada

Laudatio

La figura del mestre de mestres: Josep Panisello. El vessant humà i pedagògic d'un mestre que va estimar la seua professió, la llengua catalana i l'escola. El mestre Panisello va transmetre amb facilitat l'experiència que tenia del contacte amb l'alumnat, als mestres, alhora que amb els múltiples recursos pedagògics que utilitzava quan impartia les classes demostrava la seua disposició per difondre la renovació pedagògica.

La persona de Josep Panisello té múltiples vessants des d'on podem recordar-lo. Pel nostre paper com a membres de la Renovació Pedagògica al territori, volem començar amb el compromís adquirit per Josep com a membre associat al Moviment de Mestres, fins al darrer moment. Ell va portar a la pràctica tot allò que a les nostres escoles d'estiu s'anava produint, alhora que participava per millorar la qualitat de l'ensenyament. Aquest compromís renovador anava acompanyat d'una defensa per ensenyar el català i en català.

Els Moviments de Renovació Pedagògica es corresponen, amb uns trets essencials, en aquells moments en què la gent s'agrupa per creences i valors compartits, en què les relacions entre els membres del grup són directes i múltiples entre ells, i es caracteritzen per una reciprocitat equilibrada, amb la finalitat que les accions individuals siguin beneficioses per a tots, i on hi haja un sentit de solidaritat i preocupació mútua.

El tipus de formació lliga la teoria i la pràctica. Després, a l'escola, la mateixa pràctica educativa es veurà renovada. L'objectiu que es pretén assolir és que tots i totes estiguéssim disposats a aconseguir que l'educació que rebran els xiquets i xiquetes siga la millor possible.

L'escola catalana, després d'anys i anys de patir un segrest de la llengua pròpia, es va trobar amb una mancança de professorat amb els coneixements de català i la cultura catalana necessaris per iniciar el canvi. L'esforç i la implicació que va tenir Josep Panisello, juntament amb altres persones, en el reciclatge del català és un exemple que ha deixat un petjada, i avui encara recordem les seues classes magistrals de llengua

catalana i de didàctica del català. Els recursos pedagògics que emprava Josep Panisello en les seues classes són una prova per cercar la motivació i l'interès en l'alumnat.

Els qui vam gaudir amb les seues classes tenim el record de l'aplicació correcta d'una metodologia innovadora. A tall d'exemple, relatarem una breu i verídica intervenció en un dia de classe.

Entrà a l'aula Josep. En pujar a la tarima en la qual al damunt hi havia la taula del professor, féu un mal pas, i al xiquet que estava més a prop, assegut al seu pupitre, li proclamà: «Para'm noi, que cauré», tot i l'expectació de tota la classe per veure si li havia passat alguna cosa al nostre admirat mestre. Fet el silenci, li tornà a repetir al xiquet: «Has sentit que et deia *para'm*?... Sí? Quina lliçó toca avui?». Els alumnes responen: «Els vertebrats». Continua Josep preguntant: «Algú en sap els noms?». Després de fer l'oportuna explicació, li recorda: «La paraula *para'm*, està formada per les cinc inicials de les classes de vertebrats» (segons aquella època, es referia en llengua castellana). Ningú dels qui érem presents a la classe no perdrem de la memòria la resposta correcta.

La utilització dels recursos mnemotècnics era una constant en les seues classes, dinàmiques i diferents. Podríem dir en llenguatge actual que feia les classes d'una manera innovadora.

Al llarg del temps ens trobem que moltes de les idees i de les activitats escolars eren prou avançades, però eren molt poc valorades aleshores i a vegades, fins i tot, silenciades. No oblidem que estem parlant d'uns anys on la falta de llibertats es produïa en tots els àmbits, i molt més en l'àmbit educatiu, començant per la prohibició d'impartir les classes en català.

Josep Panisello, malgrat tot, feia ús del català. La classe d'observació de la naturalesa, que ara en diríem educació ambiental, coneixement del medi, la començava tot trepitjant el camp, i en aquestes sortides escolars, era quan es produïa la descoberta de l'entorn.

L'aplicació de moltes de les estratègies usades quan impartia les classes del reciclatge de català, provenien de la seua llarga experiència i del perfeccionament que cercava en la seua professió.

L'entorn és un punt de partida i de referència. L'administració, en aliança amb el professorat, ha de tenir aquesta funció estratègica de foment de la participació i de vinculació a l'entorn concret. Una bona relació entre educació i territori és la base de qualsevol aprenentatge significatiu, de qualsevol tipus de contingut.

Els i les mestres del territori als inicis de la democràcia, en aquells moments, es van transformar en els seus alumnes. Som mestres i també alumnes, la doble cara d'una mateixa moneda.

Avui que es parla de *cultura* en tots els àmbits, recordant Joan Fuster quan deia que una cultura constitueix un *sistema de referències*, és necessari pensar en quina cultura, amb la complexitat que això representa. Sabem que la principal enemi-

ga de la cultura és la indiferència. La participació, sovint reclamada, és un indicatiu de per on podem millorar. D'altra banda, ara que es parla molt de professionalitat, només amb l'exigència acabarem per obtenir la qualitat que necessitem.

La nostra societat viu un decisiu procés de transformació. Que estem en crisi, ja se sap, però d'aquesta crisi permanent, ha de sortir-ne el canvi. I això no és utopia. La importància dels docents a preparar els joves obliga a una actualització constant. La societat reclama més requeriments i la necessitat de respondre als nous canvis socials, culturals, laborals, de valors... fa que el paper de la formació sempre haja estat rellevant.

La formació en llengua catalana, didàctica de la llengua, geografia i història de Catalunya, coneixement de la cultura catalana que es va impartir al reciclatge del català va aconseguir fer de l'escola una escola catalana.

Apreníem els coneixements que després posaríem a la pràctica, al davant dels alumnes: les xiquetes i xiquets, amb la qual cosa, es va produir una renovació en fer les classes, en la posada al dia d'aquell professorat, que inicialment no havia tingut una formació en català i del català. Èrem conscients que la nostra formació era cabdal per al projecte d'escola que volíem per al nostre país.

Aquesta experiència de Josep Panisello, al llarg de tota la vida dedicada a l'educació, a l'ensenyament, no ha quedat en l'oblit. Tenia una qualitat humana, immensa. Les persones que van col·laborar amb ell donen testimoni de la gran humanitat que desprenia i la il·lusió en fer les coses, en aprendre a aprendre.

Preparació i formació, són dues qualitats que desprenia en la seua tasca de mestre. També la il·lusió per aconseguir els objectius que es proposava, sense escatimar esforços i temps. Tenia una capacitat per preparar correctament els alumnes en l'adquisició d'hàbits personals i socials i per fer participar les famílies. Tota la vida la va dedicar a fer de mestre i fer de mestre de mestres.

El reconeixement de l'obra de Josep Panisello és justa. Aquesta Jornada n'és l'inici. Permetrà conèixer de manera més aprofundida la seua obra i la seua persona serà reconeguda com cal. Un mestre, que es feia estimar. Els gestos tan peculiars, l'atenció que mostrava per tothom, l'estima per l'educació i, en definitiva, pel seu país, el fan mereixedor del nostre més càlid homenatge.

Els qui hem tingut la sort d'haver-lo conegut, com a persona i com a mestre, de compartir amb ell temps i experiències, el portem al cor. Avui, que tenim llibertat, els qui estimem el país, els qui estimem la cultura i la llengua catalana tenim un deure: continuar amb el mateix entusiasme que hi posava

Josep Panisello i Chavarria.

ÀNGEL ISMAEL I HIERRO
President del Moviment de Renovació Pedagògica de les Terres de l'Ebre

L'arc de Sant Martí i el diccionari normatiu. Norma lèxica i variació diatòpica*

1. Un diccionari prescriptiu o normatiu és, entre altres coses, un instrument de gran importància en el procés de construcció d'una llengua. D'una banda, actua com a punt de referència dels parlants en la definició i en l'acceptació dels criteris de correcció i d'adequació; condiona, doncs, la imatge que arriba a bastir cada usuari de la pròpia llengua, en general, i de la seua varietat en particular (territorial, social, generacional, etc.). En aquest darrer àmbit, la presència en un diccionari normatiu del lèxic percebut com a característic d'una varietat, especialment, territorial pot tenir una influència directa sobre el grau en què els parlants d'aqueixa varietat assumisquen com a propi el diccionari i el model de llengua que aquest representa.¹

No hem d'oblidar, d'una altra banda, que els diccionaris prescriptius, al seu torn, reflecteixen una determinada concepció de la llengua que ajuden a fixar; mostren *un model* d'aqueixa llengua: el model que es pretén de difondre i de fer arrelar entre els parlants. Són eines fonamentals en la planificació lingüística. La tasca de tria i de fixació (escriptura, pronúncia, valors semàntics i gramaticals, usos fraseològics) de segons quins mots i de segons quines variants és probablement l'operació fonamental en la construcció d'aqueix model de llengua. És també de gran importància la informació que poden donar els diccionaris sobre

* Aquest estudi s'ha dut a terme dins els projectes de recerca: «Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català antic» (IEC, ref.: IVITRAIEC/PT2009-S0406-MARTINES01); «DIGICO-TRACAM (Programa PROMETEO per a "Grupos de Investigación en I + D de excelencia")» (GV, ref.: PROMETEO-2009-042), i «Gramática del Catalán Antiguo» (MICINN, ref.: FFI2009-13065 (Subprograma FILO)).

1. Fóra inexacte i també ingenu reduir els condicionants d'aquesta identificació a la sola inclusió al diccionari del lèxic d'una varietat geogràfica. Hi ha factors i representacions de caire polític i ideològic que probablement hi tenen tant o més pes.

l'abast territorial, l'adequació al registre o la consideració social de cada mot admès. Aquesta informació pot oferir-se amb expressions explícites o per mitjà de marques i signes específics; també pot inferir-se del sistema de remissions d'una variant o d'un mot a un altre,² de la tria i la jerarquitització de les accepcions dins un mateix article, dels exemples que il·lustren les definicions o, fins i tot, del model de llengua que es fa servir per a vehicular la informació del diccionari.³

A diferència d'un diccionari descriptiu (Rafel, 2005, p. 54-57; Béjoint, 2000, p. 100-102), un diccionari prescriptiu exigeix una tasca de selecció (sovint complexa) de formes dins una realitat lingüística inevitablement marcada per la variació, en els eixos geogràfic, cronològic, funcional o social. Com és ben sabut, la necessitat d'una norma, en aquest cas lèxica, connecta directament amb l'objectiu d'augmentar l'eficàcia comunicativa i social d'una llengua. Recordem que el sol accés dels vulgars romànics a l'escriptura i als àmbits formals de l'oralitat ja va arrossegar l'elaboració de models de correcció i d'adequació al llarg de les edats mitjana i moderna (cf., p. ex., Nadal, 1992, 1999; Martines, 2006). En la societat contemporània, la norma lingüística ha arribat a esdevenir un element del paisatge quotidià dels parlants: la presència en la vida diària de l'escriptura i de l'oralitat lligada al canal escrit i amb graus de formalitat diversos ha intensificat el contacte dels parlants amb la norma. Tradicionalment els difusors de la norma havien estat, a grans trets, l'escola, la predicació eclesiàstica, la literatura i el poder civil (les institucions polítiques i jurídiques i les classes socials dirigents). A les hores d'ara, els parlants de les llengües amb un estatus social normalitzat viuen immersos en la norma; i això en el canal escrit i en l'oral. N'hi ha prou a pensar en els mitjans de comunicació omnipresents i en una llarga sèrie de contextos quotidians en què es fan visibles les llengües a l'ombra de la norma: en les diverses menes de retolació (urbana i comercial), en la publicitat, en l'etiquetatge, en les cartes i les llistes de preus de restaurants i centres comercials, en la literatura de consum massiu... Cal recordar encara com s'ha multiplicat tot això amb la irrupció de la xarxa i la tecnologia en la quotidianitat.

La necessitat de norma arriba a afectar àmbits d'ús que en altres èpoques havien sobreviscut en la variació: els col·loquials. La (re)creació de contextos col·loquials versemblants i alhora capaços de ser assumits per un públic tan ampli com siga possible exigeix la construcció de models col·loquials estandarditzats (i, doncs, connectats a la norma); pensem en les telesèries, en la ràdio, en el cinema, en la publicitat o en el teatre que pretenen de reflectir (o, més tost, de crear) situa-

2. Per exemple, una variant o un mot presos com a secundaris poden remetre als presentats com a principals, que inclouen la definició.

3. És a dir, el model de llengua que s'empra dins les definicions, els exemples, les observacions, etc.

cions quotidianes i versemblants, que han de vehicular-se en un registre col·loquial, pretesament espontani, natural i versemblant. Al capdavant, s'arriba a la necessitat d'elaborar un model col·loquial per a aquests àmbits, un model que es projecta després sobre els usos reals quotidians i els arriba a influir.

Pensem també en parcel·les de les llengües que fins no fa gaire havien sobreviscut en la variació: els noms dels peixos, dels ocells, dels dolços, de les herbes aromàtiques i les espècies culinàries, de la verdura i la fruita, etc. Hi ha hagut canvis en la tecnologia, en les normes i els hàbits de consum i en els interessos comercials que han exigut en la pràctica la tria i la fixació d'aqueixes denominacions. Pensem, per exemple, en la informatització de les subhastes del peix o de la verdura a les llotges, en l'elaboració de catàlegs comercials, en la fixació dels preus, dels tipus i dels ingredients dels productes, en la necessitat d'etiquetar-los i de publicitar-los i, fins i tot, en els interessos de les marques i les patents comercials.

La mundialització econòmica i cultural ens situa en un marc de contacte de llengües constant i de gran abast. La traducció viu ara (i previsiblement això anirà a més) un veritable esclat que exigeix l'anostrament de productes culturals (terminologia específica, literatura, publicitat, telesèries, cinema, notícies...) creats en llengües diverses i en registres d'aquestes llengües també diversos. La tasca del traductor ha de moure's, sovint dins un context de pressa i d'urgència, entre la fidelitat a l'original i la necessitat de produir-ne una versió adequada al públic consumidor i als interessos econòmics de les empreses.

L'avanç en el coneixement científic i en la tecnologia i la difusió d'aquests entre el públic afavoreixen la generació i la difusió d'un volum important de terminologia en l'ús del parlant mitjà. És constant la creació de terminologia amb graus d'especialització diversos, sovint vehiculada en llengua anglesa i que cal adaptar a cada llengua i a cada realitat cultural. Els diccionaris normatius han de donar pas a constants novetats terminològiques que sovint exigeixen adaptació (Cabrè, 2007).

En tots aquests àmbits, la captació de públic (consumidors) pot abastar escales diverses: des de la localitat, a la comarca o a tota una comunitat (política o cultural i lingüística); i pot tenir com a destinataris segments socials, professionals o generacionals també variables. Així, doncs, segons els casos, el model lingüístic pot permetre i, fins i tot, exigir graus diversos quant a la variació (territorial, social, etc.).

L'existència d'una norma esdevé una condició necessària perquè una llengua pugui tenir accés i viabilitat en un marc complex com el que descrivim sumàriament. Aquesta norma ha de comptar amb la diversitat de contextos d'ús i, doncs, amb diversitat de necessitats comunicatives que aquests generen. Aquesta quasi obvietat pren un relleu particular quan ens ocupem d'una llengua, com la catalana, amb un ús social condicionat, amb graus d'intensitat variables segons els terri-

toris, per la minorització i la interferència i amb un procés de difusió i d'arrelament de la norma encara no prou sòlid i generalitzat i, com és sabut, sotmès a tensions de caire sociopolític i identitari.

Potser no convé menystenir, en un tal panorama, que una part molt grossa dels usuaris actuals i futurs del diccionari normatiu tenen un domini del català no sempre equiparable al que devia mostrar el catalanoparlant mitjà de la primeria del segle XX; aquest és un factor que cal afegir a la diversificació d'àmbits d'ús de les llengües en les societats contemporànies, als quals també ha accedit el català i als quals confiem que continuarà accedint. En aquest context la presència de la variació geogràfica en el diccionari normatiu té, a més del vessant emblemàtic i identitari, gens menyspreable, una justificació fonamentalment pràctica: resoldre les necessitats dels usuaris. El diccionari normatiu, com a orientador dels usos lingüístics, ha de ser una font d'informació i ha de fornir aquesta informació d'una manera accessible i eficaç.

2. Un motiu de debat tradicional ha estat entre nosaltres el grau en què apareixien representats els diversos parlars catalans, abans en el *DFabra*, i ara en el DIEC. Com ja ha estat advertit, el *DFabra* inclou, a la vora del que podríem anomenar vocabulari general (comú a la majoria de les varietats catalanes), una representació notable de lèxic d'àmbit territorial restringit. En aquest punt, se solen recordar⁴ les paraules de Fabra en el «Prefaci» del mateix diccionari (1932, p. VI-VII): «Segurament algú no trobarà bé que no sigui inclòs en el *Diccionari General* tal o tal mot peculiar de la seva contrada; però que pensi que si aquest mot ha de figurar un dia en el diccionari general de la llengua literària, ha d'ésser perquè un escriptor d'aquella contrada l'elevi, ell que el coneix bé, a la categoria de mot literari». El treball citat de Colón i Soberanas (1985, p. 218-219) ja va fer notar, d'una banda, la inclusió en aquest diccionari de mots d'àmbit territorial molt restringit que, presentats sense cap marca geogràfica, s'han interpretat com a propis de la llengua comuna; de l'altra banda, va advertir l'absència de vocables bàsics per a algun dels grans blocs dialectals.

Són diversos i notables els estudis parcials en què, d'una manera o d'una altra, es crida l'atenció sobre l'absència en les diverses edicions del *DFabra* i del DIEC de mots (o variants), d'accepcions o d'unitats fraseològiques considerades com a pròpies d'alguna varietat del català.⁵ Cal reconèixer que s'han omplert una part

4. Cf. p. ex., Colón i Soberanas (1985, p. 218-219), Solà (1987, p. 115) i Ginebra i Solà (2007, p. 205).

5. Sobre aquesta mena de treballs fets des dels anys vuitantes ençà, cf. l'inventari de Xavier Rull (2007, p. 69, n. 69). Gosariem afegir a aquest detallat inventari, les observacions que va fer Enric Valor al *DFabra* cap al 1948 editades per Emili Casanova (1996); el treball de Germà Colón (2007) sobre el verb *empomar* o els d'Àngela Buj (2007) i de Lluís Gimeno (2007). Cf., p. ex., quant a lèxic del País

important d'aqueixos buits en les successives reedicions del *DFabra* i, sobretot, amb la primera edició del DIEC. Tot i així no és gens difícil de descobrir-hi encara ara mancances que cal resoldre.

La presència de les diverses varietats del català en el diccionari normatiu, especialment si pensem en una futura obra, nova quant a l'estructura, als objectius i a la metodologia (Rafel, 2012), s'hauria de plantejar segons uns criteris que continuessen i aprofundissen l'esperit i la tasca que, en bona mesura, ja inspirava la reforma fabriana⁶ i que, com diem, s'han mantingut en el DIEC i en els materials que s'enllesteixen a les hores d'ara al si de la Secció Filològica de l'IEC.⁷ Fóra desitjable partir d'una reflexió sobre les necessitats comunicatives dels parlants en la societat contemporània, a què al·ludíem adés (cf. § 1), i sobre el repertori lèxic que comporten aquestes. Damunt aquesta base es podria concretar no sols el lèxic general compartit, sinó també quin és el repertori específic de cada territori que cal incorporar en un diccionari normatiu general. Al capdavant, una tal reflexió és el mitjà per a definir quin és el model de llengua que hauria d'inspirar aquest futur nou diccionari normatiu en tots els àmbits de la variació, ja esmentats adés.

Els grans avanços que s'han produït darrerament en el coneixement dels parlars catalans contemporanis⁸ i en l'elaboració i el processament de corpora textuals⁹ seran mitjans de gran utilitat en aquest procés. El criteri de l'ús literari, bàsic en la tasca fabriana (Lamuela i Murgades, 1984), s'ha de complementar amb el coneixement de l'ús real de la llengua i dels avanços i els entrebancs en el procés d'estandardització i de difusió de segons quines formes lèxiques a cada territori. No es tracta d'incloure al diccionari sols els mots percebuts quasi com a emblemes identitaris de cada parlar sinó també, i sobretot, tot aquell repertori que es considera propi del model de referència i útil i necessari en l'ús de la llengua del parlant mitjà en les diverses varietats catalanes i en els diversos contextos de comunicació (més o menys formals, professionals, generacionals, etc.). I això sense perdre de vista el paper referencial del diccionari normatiu per a tot el domini lingüístic català i la tasca de selecció dins la variació que això exigeix.

Valencià, la «Llista de paraules del Fabra que caldrà esmenar» d'Enric Valor (1948, ed. de Casanova 1996), Casanova (1990).

6. Siga'ns permès d'evocar una volta més aquelles paraules de Fabra adreçades als escriptors valencians i balears (1920), encara ben útils.

7. Pensem en la proposta per al lèxic estàndard, paral·lela a la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica* i la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia* (1999).

8. En aquest sentit, són una eina fonamental el DCVB, l'ALDC i la llarga llista de treballs monogràfics i d'atles comarcals i regionals que s'han dut a terme durant les darreres dècades.

9. Pensem en el CTILC i en el DDLC; o en els corpus diacrònics (p. ex., CICA). En l'àmbit de la neologia (general i específica) cal comptar amb els recursos del TERMCAT i amb l'Observatori de Neologia (OBNEO, UPF, IULA).

3. El català de les Terres de l'Ebre o, si voleu amb una denominació potser més ampla, de l'antiga diòcesi de Tortosa ha estat objecte de molts i excel·lents estudis. En aquelles contrades, són especialment saborosos els fruits de la geografia lingüística, de la sociolingüística, de l'onomàstica, de l'etnolingüística i, fins i tot, dels estudis d'orientació diacrònica. Damunt aqueixos fonaments, a més, s'han bastit aquí reflexions i propostes concretes dins el camp de l'estandardització de la llengua, amb una especial sensibilitat per la preservació i la incorporació als registres formals dels trets que singularitzen el català d'aquestes terres.¹⁰ La geografia, la història i la mateixa realitat humana han fet d'aquests comarques una peça clau dins la suau transició entre les varietats del català de més al nord (cap a la resta del català occidental) i de més al sud (cap al valencià, en sentit més estricte).

Cal reconèixer la presència notable de vocables identificables com a tortosins al diccionari normatiu; sovint són mots comuns a altres dialectes, especialment al valencià, al parlar de la Franja o al nord-occidental (a voltes, també amb les Illes Balears): *abadejo*, *abadia* 'rectoria', *abatollar*, *acaçar*, *aladroc*, *alfac*, *amerar*, *apegalós* i *apegar*, *ascla* i *asclar*, *ataüllar*, *bac*, *barandat*, *bellota*, *brossat*, *corder*... És singular el cas de *catxel*, aportació tortosina a la llengua comuna que ha servit per a bandejar *berberecho*, barbarisme sagnant i de molta extensió (Veny, 2001, p. 216). Tot i així, en la tasca prèvia a la redacció d'aquests papers, hem pogut confegir una llista encara nombrosa de mots (o variants), accepcions i unitats fraseològiques que probablement haurien de seguir aqueix mateix camí; la major part d'aqueixos materials són compartits per l'àmbit geogràfic a què ja hem al·ludit.

Ateses les nostres limitacions d'espai i de temps, hem optat per presentar ací un únic exemple de la nostra llista: les denominacions de l'arc de Sant Martí. És un concepte que rep en català noms diversos, no tots aplegats ni en els diccionaris descriptius i històrics (DCVB i DECat) ni en el DIEC. La varietat de denominacions d'aquest bell fenomen de la natura ens posarà davant la necessitat de prendre decisions: haurien de ser totes al diccionari normatiu? Convindria incloure'n alguna altra més, ni que fos com a sinònim o variant secundària? N'hi ha que no deuen anar més enllà de l'àmbit local o comarcal; n'hi ha d'altres que abasten regions importants del país. Alguna de les denominacions no enregistra- des al diccionari normatiu compta amb documentació ben antiga; n'hi ha que, tot i ser presents al diccionari normatiu, no disposen de gaire ús tradicional o poden donar a entendre la influència d'alguna altra llengua.

10. No podem fer ací esment de tota l'excel·lent bibliografia que s'ha produït en aquest territori. Una petita mostra d'aquests treballs apareixerà citada en l'estudi que presentem ací sobre les denominacions de l'arc de Sant Martí. Sigam permès de tenir un record específic per a l'obra *Aïmes i Cruïlla* (2002) de Joan Beltran i del nostre homenatjat, l'admirat Josep Panisello. És una mostra tangible i excel·lent d'aqueixa voluntat de preservar els mots de la terra i oferir-los a la llengua comuna: a la llengua catalana de tots.

L'estudi d'aquest concepte confiem que servirà per a il·lustrar la diversitat i, doncs, la creativitat lèxica dels parlars catalans; per a mostrar la conveniència de combinar la recerca diacrònica amb les dades vessades per la geografia lingüística (especialment l'ALDC) i els corpus textuais i per la descripció dels usos contemporanis; i també per a exemplificar la necessitat de tenir en compte en aquesta mena de recerques la resta de llengües veïnes (espanyol, aragonès, occità i francès, especialment).

4. Els diccionaris contemporanis defineixen aquest fenomen natural com a «arc lluminós format per refracció i reflexió de la llum del Sol en les gotes de pluja, que presenta els colors de l'espectre disposats en bandes concèntriques i apareix al costat del cel oposat al Sol» (DIEC).¹¹ Aquesta definició reflecteix una concepció científica de la natura, diferent de la representació bastida per la cultura tradicional. Denominacions com ara *arc de Sant Martí* (català i occità), *arco da vella* o *da velha* (gallec i portuguès), *arco de la vieja*, *arco del cielo* o *del Señor* i *arco iris* (espanyol), *arcobaleno* i *arco bevente* (italià) o *arc-dieu* i *arc de Saint Michel* (francès) connecten amb el pensament mític, amb creences i amb fets culturals de gran interès. En aquests noms hi ha recialles de la por davant els mals averanys, antics i ja quasi oblidats, que arrossegava l'arc en el món antic: els noms dels sants i de la divinitat podien conjurar-los i esbandir-los;¹² hi ha la petjada dels mites

11. Una versió més breu i parcialment diferent d'aquest estudi sobre les denominacions de l'arc de Sant Martí en català apareix en Martines (en premsa). Ací eixemplem la documentació antiga i les dades procedents de la geografia lingüística (tant catalana com romànica, especialment, occitana i francesa) i prenem la variació diatòpica de les denominacions d'aquest fenomen atmosfèric com a mostra de les implicacions que hi pot haver entre la variació diatòpica, la lexicografia normativa i la planificació lingüística. Convencions emprades en aquest article a partir ací: escrivim dins claudàtors i en versaleta les metàfores; marquem amb el signe «+» els mots o les variants no enregistrats als diccionaris de referència (DCVB i DECat). Fem servir el sistema AFI en les transcripcions fonètiques, llevat de les extrems de l'ALC, l'ALELOc, l'ALELOR i l'ALEG.

12. La devoció envers sant Martí de Tours («apòstol de la Gàl·lia») degué arribar a Catalunya durant el període carolingi, sota l'influx de l'orde de Sant Benet (Moreu-Rey, 1987, p. 665). A més d'aquest sant, hi ha a l'Europa romànica, en la denominació de l'arc del cel, Sant Joan, Sant Bernabé, Sant Bernat, Sant Donís, Sant Gerard, Sant Lleonard, Sant Marc, Sant Miquel, Sant Nicolau, etc.; fins i tot, Déu mateix hi és convocat: cf. adés *arco del Señor*, encara viu en espanyol, i *arco de Dios* (espanyol antic), *arc-dieu* (francès) o *arco e ogni dio* (italià). V. la distribució geogràfica d'aquestes advocacions en la bibliografia que se citarà després dalt.

Amades (2006 [1950], iv, p. 358-364, i v, p. 714) remarca que, a diferència del que s'ha esdevingut majoritàriament a Europa, aquest meteor no ha tingut entre nosaltres una percepció negativa: sol ser rebut ací amb cançons i danses de joia. El *Costumari català* aplega diverses llegendes i representacions mítiques del fenomen de molt d'interès: l'arc com a gran ballesta o arc del sant que va vèncer el dimoni en una juguesca (aquest va fabricar un arc petit i feble que no va poder competir amb el del sant cavaller de Tours; cf. més avant *arc del dimoni* 'arc petit que pot aparèixer al davall de l'arc de Sant Martí'); l'arc com a serp que beu l'aigua de rius, estanys i mars; corona d'una santa màrtir; estendard d'un vaixell perdut... Alguna d'aqueixes representacions permet vincular (*a posteriori*?) aquest meteor

clàssics de la Vetula i, encara que siga per via culta, d'Ἰρις, la missatgera dels déus i deessa de l'arc del cel; hi ha el record de l'episodi del diluvi bíblic i del pacte entre Déu i l'ésser humà; hi ha la imatge d'aquest meteor com a llamp (al seu torn, expressat amb la metàfora d'un ésser viu: *baleno* 'dofi' > 'llamp'); i, fins i tot, hi ha la representació de l'arc com a ésser viu que pot dur la pluja o pot beure l'aigua de rius i mars i els eixuga i, doncs, pot malmetre la collita.

L'arrellega i l'anàlisi de les denominacions que ha generat cada llengua per a aquest veritable espectacle de la natura són un clàssic en els estudis de la geolingüística i de la semàntica d'orientació onomasiològica i cultural. Recordem només aportacions com la de Merian (1914), que aplegà els noms amb què és conegut l'arc de Sant Martí en les llengües de França, o la de Rohlf's (1979 [1939], p. 89-90 i 105), que posà l'èmfasi sobre les creences paganes, més o menys cristianitzades, subjacents en moltes denominacions com les esmentades adés. Per aquesta drecera, hi ha les recerques d'Alinei (1981*a* i *b*, 1983, 1984*a* i *b*) sobre l'arc del cel en les llengües d'Europa, en general, i de l'italià, en concret. Buesa (1989, p. 315-333) va estudiar els noms de l'arc de Sant Martí en les llengües del Pirineu.¹³

Aquest meteor ha generat dites vinculades amb la collita, la predicció de l'oratge i els bons o els mals auguris; sobre els noms de l'arc de Sant Martí i les creences i la fraseologia que les reflecteixen, cal remarcar els estudis de García Mouton (1984), per a l'àmbit hispànic, i els de Gargallo i Pradilla (1997) i Gargallo (2006, 2007), per a l'àmbit del català i també romànic.

Vet ací una mostra del s. xv d'aquelles creences, que recorda dites populars encara ben vives (cf. més avant):

[1]

E, si per ventura aquell ayre se mesclas ab la vapor e los raigs del sol penetrassen per ell, engenrar s ie l *arch* de diverses colors, lo qual si s mostre de mati en la part d occident, tronara e ploura laugerament. E, si s mostre en lo mig die, significa gran força d aygues, e, si s mostre en l orient, significha poquesa d aygues e lo temps sera molt clar apres de aquelles (Alfonso de la Torre, *Visió delectable*, 1484, cap. xxxiii; *Vocabulari Faraudo*; IEC).

amb el paper de Sant Martí com a patró (abans de sant Jordi) dels soldats i de la cavalleria. Moreu-Rey (1986, p. 159) recorda la llegenda del sant cavaller que lluita amb Satanàs, a què ens hem referit adés. Sobre el paper de Sant Martí en el llegendari, en la toponímia i en la cultura popular a casa nostra, són fonamentals els treballs d'Enric Moreu-Rey (1986, p.147-186, i 1987, p. 665-686), basats en la seua tesi doctoral *Sant Martín de Tours. Su devoción en Cataluña según la toponimia, la antroponimia, el folklore, etc.* (ms. en dos volums, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona, 1964); cf. també Carreras Cadi (1908, p. 15-22), Marsà (1955), Buesa (1989, p. 222-224) o Velasco (2007).

13. Dins aquest àmbit pirinenc, cal destacar les aportacions de Bähr (1931) i de Knörr (2001) per al basc.

El *Llibre del Tresor* (s. xv) també s'hi refereix amb el sol mot *arc* (cf. més avant); vet ací un fragment en què hi ha un assaig d'explicar la pluja i la formació de l'arc per damunt dels mites:¹⁴

[2]

E quant lo núvol és ben crescut e negre e moll, que ell no pot pus sofarir la habundància de las aygües que y són vaporades, cové que cayguen sobre la terra; e açò és la pluja. Lavors se lunya la mollea del núvol, que tantost torna blanch e leuger, e lo sol stén sos raigs per mig dels núvols, e fa de sa resplandor hun *arch* de IIII colors diversas, car cascun elament hi met sa color. E açò sol sdevenir al ple de la luna. E quant lo nuu és queucom smogut e leuger, munta en alt, tant que la calor del sol lo confon e·l guasta, en tal manera que hom veu l'ayre clar, net e de bona color (*Llibre del Tresor*, s. xv, p. 158; CICA).

5. La metàfora [ARC] té una gran extensió en llengües de famílies diverses com a procediment per a la categorització conceptual i l'expressió lingüística d'aquest fenomen natural. Alinei (1983, p. 47) ja havia observat que, a Europa, «most words [que donen nom al meteor] are compounds, but also that their head-word represents, in most cases, the motivation 'bow'». Recordem, com a il·lustració, que el llatí *arcus*, el germànic **bogan*, l'eslau **doga* o el grec *τόζον* són sota denominacions com les vistes adés en algunes romàniques (cf. § 4), en l'anglès *rainbow*, l'alemany *regenbogen* o el noruec (*bokmål*) *regnbue* 'arc de la pluja' i en el serbi i el croat *дуга* o *duga* 'arc' o el rus *радуга* 'arc joiós' (o potser 'arc del paradís': *ра(й) + дуга*) i, finalment, en el grec contemporani *οὐράνιον τόζον* ('arc del cel').

La denominació composta *arc de Sant Martí* és la més estesa en el català contemporani (ALDC, III, m. 678; ALC, m. 144; ALPI-PV, m. 433; ALE, I.6, QI:017; *Léxico de los marineros peninsulares*, I, m. 123, p. 330); segons sembla, és també la més antiga: apareix ja al ms. H de la *Crònica* del rei Jaume I:¹⁵

[3]

E, quant vench al matí, veem les veles bé xxv milles envés la mar de Manorques; e podien bé ésser xvii veles. E anant tot aquel dia e tota aquela nuyt e l'altre dia a hora de vespres levà's l'orre temps de levant, e féu l' *arch blau e vermeyl d'aquests que dien de Sent Martí*, e levà's la mànega e anà ferir en la mar, e de blancha que era tornà tota negra. E depuys vench el levant e començà quant lo sol era en la posta (*Llibre dels fets de Jaume I*, § 485, l. 7; ed. de Bruguera, 1991, i).

14. Dins la ciència medieval aplicada a la recerca d'una explicació per a l'arc de Sant Martí, cal recordar l'aportació de Dietrich de Freiberg en *De iride et radialibus impressionibus* (c. 1304-1311), de gran valor per al desenvolupament de l'òptica; cf. Alain de Libera (2007, p. 342).

15. Als ms. CDEV hi ha *arc de Sant Joan*; cf. més avall i Martines (en premsa).

Tornem a trobar *arc de Sant Martí* en altres textos medievals, com ara els següents.

[4]

E si lo riubarbre és sech o humit, e quants materials entren en la triaga, e si lo çercle se pot quadrar, e qual fo millor poeta entre Virgili o Homero, quantes steles ha en lo çel, e com se engendre en l'èer lo tro e-l lamp, *l'arch de sanct Martí*, la pedra e altres coses (Bernat Metge, *Lo somni*, p. 214; DCVB i CICA).

[5]

e com la vapor sia de diverses colors lo sol qui fer a aquesta vapor tiyn se d'aquela color e ix ne aquela figura que veets, la qual hom apela *arch de sent Martín* (*Breviari d'amor*, Bibl. Nac. París, MS. Esp. 353, 46; *DBalari*, s. v. *arch de Sant Martí*).¹⁶

[6]

e saben com se rageix lo firmament, e quantes estelas ha en lo cel, e de las planetas, e d-on lo tro e lo lamp e *l'arch de Sant Martí* e la pedra e las altrás coses en l'ayre se crien (Narcís Franch, *El «Corbatxo»*, traducció del *Corbaccio* de Giovanni Boccaccio, s. XIV, p. 44; DECAt i CICA).¹⁷

[7]

La semblança e forma no vull presumir de pintar e figurar en altra forma en la qual aferma sent Iohan si hauer vista dient en lo libre de l'apocalipsi: Estant io en la mia visio, viu que vna cadira fou posada en la qual era vn hom qui sehia, e aquell qui seya en la dita cadira era semblant a l'esguart del iaspi e del sardiu, e lo *arch de sent Martí* era entorn de la dita cadira (Antoni Canals, *Scala de contemplació*, s. XIV, cap. XVIII, p. 176).

Consta en la tradició lexicogràfica, si més no, des del *Thesaurus puerilis*, d'Onofre Pou; aquest inclou *lo arch de Sant Martí* 'haec, Iris, idis', dins l'apartat «De affeccions del ayre».

Arc de Sant Martí es fa trobador, com avançàvem, en una llarga sèrie de dites populars, en general, vinculades amb la predicció de l'oratge; recordem-ne, no més com a il·lustració, una de les més conegudes: «Arc de Sant Martí de matí, la pluja ja és ací; la pluja de matí de vesprada, la pluja ja és passada».¹⁸ Sobre la fra-

16. Cf. més avall l'original occità en el text de [8].

17. Cf. l'original italià: «sanno come si volge il fermamento, quante stelle sieno in cielo e come grandi, qual sia il corso del sole e de' pianeti, come il tuono, il baleno, *l'arco*, la grandine e l'altre cose nello aere si creino» (*Corbaccio*, ed. de Vittore Branca, 1992).

18. Mereix un comentari al marge la presència de *vesprada* en dites de contrades on aquest no és mot viu: «La ratlla de Sant Martí/ La pluja ja es aquí/ Y si es a la *vesprada*/ La pluja ja es passada» (Balaguer, la Noguera) (Rossend SERRA I PAGES, 1929-1931, *Inventari de l'arxiu de l'obra del cançoner po-*

seologia catalana amb aquesta denominació del meteor, vegeu Gomis (1888 i 1998), el *DLabèrnia* (s. v. *arch*), Carreras Candi (1908, p. 19), el refranyer valencià d'Alberola (c. 1927, p. 134), Amades (1930, s. v. *arc de sant Martí*), el DCVB (s. v. *arc*), Farnés (1992, p. 676-682), els ja citats Gargallo i Pradilla (1997) i Gargallo (2006), l'ALDC (III, m. 678), BADARE o el *Refranyer temàtic*.¹⁹

Arc de Sant Martí ha deixat petjada en les comarques interiors valencianes amb parlars de base aragonesa: *arco (de) San Martín* es diu, segons l'ALPI-PV (m. 433), al Castell de Vilamalefa i a Fanzara (l'Alt Millars), a Teresa de Viver i a Assuévar (l'Alt Palància), Marines (el Camp de Túria), a Teresa de Cofrents (la Vall de Cofrents) i, pel sud, a Dolors (Baix Segura); Llatas (1959, s. v. *arco*) ja arrel·legava al Villar (els Serrans); l'ALEANR (m. 1336) el situa a Aranyuel (l'Alt Millars) i a Begís (l'Alt Palància) i a Titaigües (els Serrans); Nebot Calpe (1986, p. 138) dóna *arquico de San Martín* a la Serrania de Xelva.²⁰

Gaidoz *et al.* (1981 [1884-1887], p. 111) aplegaven «*arco de San Martin*, province de Murcie (Espagne)». I és que, certament (com reconeix el DRAE, s. v. *arco: arco de San Martín* 'Murc. arco iris'), arriba al murcià. Tot i que García Soriano el reportava com a 'desus.<ado>' en el *Vocabulario del dialecto murciano* (1980 [1932]), que recull més tost el parlar de l'Horta de Múrcia, es diu a Iecla (Ortuño i Ortín, 1999) i al nord-oest de la regió de Múrcia (Gómez Ortín, 1991). El MALM (m. 9) de Sempere (1995, p. 92) el situa en tres zones: la més extensa al nord-est comprèn Iecla, Jumella, Cieza, Calasparra, Cehegín, Mula, Albudeite, Cabezo de Torres i La Raya; una segona a la costa est, a l'entorn de La Unión, i la darrera al

pular de Catalunya, a MASSOT I MUNTANER, 1994, II, p. 510), «Arc de Sant Martí al matí, pluja pel camí; arc de Sant Martí a la *vesprada*, pluja acabada» (Temp, el Pallars Jussà) (DCVB, s. v. *arc*, CULT. POP.), «Si surt al matí, / l'arc de Sant Martí, / no emprenguis jornada! / mes si a la *vesprada*, / emprèn ton camí» (Girona) (*Tresor de la llengua*; Griera, 1966, s. v. *arc de Sant Martí*; ja inclòs, sense localització, en Amades 1930, s. v. *arc de sant Martí*), «Ratlla de Sant Martí al matí, / l'aygua es aquí; / ratlla de Sant Martí á la *vesprada*, / l'aygua es passada» (Benifallet, el Baix Ebre) (Cels Gomis, 1888, p. 37, n. 43) o «Quan la ralla de Sant Martí surt dematí, l'aigua és aquí. Si de *vesprada*, l'aigua és passada» (Tortosa) (Bayerri, 1979, IV, p. 17); més avant hi ha aquests i altres exemples dels Ports i de la Franja.

Vesprada és ara més propi del català dels valencians (llevat de les comarques septentrionals del País Valencià, on avui es diu *tard*[e], en continuïtat amb el català occidental); la documentació històrica i, com veiem, la fraseologia mostren que en altre temps devia tenir un abast molt més gran; cf., p. ex., en textos barcelonins de les edats mitjana i moderna, com ara: «Divendres XIII. Lo dit dia de mati parti en Bertran de Tamarit correu ab letres dels honorables Consellers per anar an Vilalba de Cardedeu. Torna lo dit dia en la *vesprada*» (*Manual de novells ardots*, vol. I, Barcelona, 1433, p. 285) o «Dijous a 15 de abril 1621 volent-se ajuntar la Diputació loes Braços que per al predit dia la *vesprada* abans eran estats prorrogats [...]» (Pujades, *Dietari*, Barcelona, 1621, p. 47); cf. en aquest darrer «Dit dia a la *tarda* ab dotze galeras de Nàpols [...]» (p. 55).

19. Moreu-Rey (1986, p. 173-175) va posar atenció sobre la presència de *Sant Martí* en català en diversos refranys i en denominacions d'ocells, d'arbres, de figues, etc.

20. Tanmateix, encara és conegut *arco (de) San Juan*, la denominació més pròpiament aragonesa, al Racó d'Ademús (Gargallo, 2004, p. 253); hi tornarem més avant.

voltant de Llorca.²¹ Gómez Ortín (2004, p. 24) cita *arco de San Martín* com a catalanisme general del murcià, a la vora de *majencar*, *llanda*, *traspol*, *gallete* o *canute*.

L'arc del cel rep a les terres d'Oc denominacions diverses, alguna de les quals fa continuïtat amb el català. És el cas de *arc de Sant Martin* o també *arquet de ~ i*, tot sol, *arquet*; més avant ens ocupem d'aquestes dues darreres variants en § 7.²² Vegem, tan sols com a mostra, les dades següents.

Gaidoz *et al.* (1981 [1884-1887], p. 112) i Sébillot (1904, p. 67) havien aplegat un bon grapat de denominacions de l'arc del cel a França, entre altres: *arc / arquet de Sant Martin* al Llenguadoc i a la Provença i *Arc de Sent Martii* a Bearn. Seguint i ampliant, entre altres, els materials de l'ALF (fasc. II, m. 54) i del mateix Sébillot (1904), Merian (1914, p. 43) l'havia situada en algun punt de la Provença i pel gascó. L'ALELOR (I, m. 45) troba [aʁ dé sé_m maʁti^ñ] a l'extrem est de la zona cartografiada (en concret, a la Roca de Cèser, a l'est de Gard) i, al sud-oest, a l'altre extrem, arreu de l'Aude; aquí també hi ha [arkét dé sām marti] (Querigut, sud de l'Aude), segons l'ALELOC (I, m. 31). Té una presència notable en gascó (centre i sud-est; Merian, 1914, p. 43; ALEG, III, m. 822; ALE, I.6, QI:017). No manca als diccionaris occitans: el *DHonorat*, s. v. *Arc-S-Marti*, *Lou Pichot Tresor (arc-de-sant-Martin; ~ de sedo)*, el *DMistral (arc-de-sant-Martin)*, el *DLevy (arc de san Martí)*, el *DPalay (arc de Sén Martí)*, el *DAlibèrt (arc-de-sant-Martin)* o el *DNiçard (arc de Sant Martin)*.

Hi ha fraseologia occitana amb aquesta denominació ben semblant a la catalana; cf., p. ex., «Quand l'*arc-de-sant-Martin*/ Se mostro lou matin,/ Toujours dins la vesprado/ Avèn quauco reissado», «Quand l'*arc-de-sant-Marti*/ Se mostro lou mati,/ Lou pastre pot tourna dourmi;/ Mai quand parèis lou vèspre,/ Pot ana pèr lou campèstre» (*DMistral*).²³

És aquesta una denominació antiga en els textos occitans; la trobem al *Breviari d'amor* (cf. adés la versió catalana en el text de [5]):

[8]

L'aire mostra mainta color,
Segon que diso li auctor;
Una forma mostra en si

21. Segons explica Sempere (1995, p. 93), a Iecla «el *arco de San Martín* sólo aparece en enero, si no, es el arco iris». És interessant *pata de cabra* de Fuente Álamo i de San Pedro del Pinatar; cf. més avant *coll de cabra* (de Sineu, Mallorca) i *cabreta* de Rafelbunyol (l'Horta Nord).

22. N'hi ha, com aquestes, que mantenen l'apel·lació a Sant Martí precedida d'un altre nucli nominal, com ara, *cercle* o *cerc*, *portal*, *pont*, *raia* (cat. *ratlla*), etc., algun dels quals, com veurem més avall, també apareixen en català i en altres llengües; n'hi ha d'un altre tipus com ara *arc de seda*, *arc de la vesprada*, *arc celeste*, *arc escolan*, *arcolan*, *arcolet*, *pont de Sant Bernat*, etc.

23. Cf. les dites occitanes amb *arc de sant Martin* o amb altres denominacions aplegades als atles occitans ja citats i a Gargallo (2006) i a BADARE.

Qu[ez] apelam l'arc S. Martí,
 E fai si d'ivern o d'estieu,
 Quan lo soleilhs atenh la niieu,
 Quez a preza de la vapor
 De la terra mainta color

(Matfre Ermengaut, *Breviari d'amor*, s. XIII; ed. de Zaïs, 1862-1881, p. 195).²⁴

Fora del català i de l'occità, aquesta denominació reapareix en punts de la Picardia i del francoprovençal (Tissot, 1865, s. v. *a-de-st-Matin* [sic]; Gaidoz et al. (1981 [1884-1887], p. 111); Sébillot, 1904, p. 67; Merian, 1914, p. 43; Robez-Ferraris, 1995, p. 48), en aquest darrer àmbit també amb altres nuclis nominals que corresponen a metàfores com ara [CORONA], [RODA], [CORRETJA] o [RATLLA]; tornarem sobre aquesta darrera més avant.

A la vora de *arc de Sant Martí*, com hem vist, antiga i predominant encara, hi ha en català un pomell de denominacions de molt d'interès: n'hi ha que són variants que afecten el nucli nominal; n'hi ha que afecten el complement; n'hi ha que són totalment diferents.

6. ⁺*Ratlla de Sant Martí*, tot i no aparèixer als diccionaris de referència,²⁵ és la variant amb una extensió territorial més gran en català, després del *arc de ~*. Com mostra l'ALDC (III, m. 678), és ben viva, sobretot, en punts del català nord-occidental, al Camp de Tarragona, al tortosí, a Eivissa i al País Valencià (al migjorn: des de la Safor fins a l'Alacantí; i al nord, des de l'Alt Maestrat en amunt).²⁶ ALC (m. 144) la trobava a Flix (la Ribera d'Ebre) a Falset (el Priorat), també a Vilanova i la Geltrú (amb [j]), a Tortosa (el Baix Ebre), a Gandia (la Safor) i a Dénia (la Ma-

24. Ja constava al *DRaynouard* (1838, II, s. v. *arc*): «una forma mostra en si/ Que apella hom l'*arc-s.-Martí*,/ E fai se d'ivers et d'estieu/ Quan lo solheilhs atenh la niieu» (*Breviari d'amor*, f. 38).

25. El DCVB (s. v. *raia*) havia incorporat *raia de Sant Martí* 'iris o arc de Sant Martí' (Camp de Tarragona, Mallorca i Eivissa) i la dita «*Sa raia de Sant Martí*, si no plou anit, plourà dematí» (Eivissa); el DECat (s. v. *raig*, 53a21), potser seguint-lo i probablement influït pel valencià meridional *rall* (var. de *raig*; cf. més avant), també havia relacionat la *raia de St. Martí* 'l'iris' que trobava a Farrera de P. amb *raig* i la compara amb *la* [r'aja] *del sol* 'el pic del sol' (l'Alt Pallars) i [lə r'əʒə] *del sol* 'el repetell' (Tuixén, l'Alt Urgell).

El *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* (<http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>) sí que aplega *ratlla de Sant Martí* (s. v. *ratlla*).

26. Concretament, a Esterrri d'Aneu i Sort (ací com a primera resposta, seguida de *pont de ~*) (el Pallars Sobirà); Cubells (la Noguera); la Febró, la Torre de Fontaubella i Cambrils de Mar (el Baix Camp); Marçà (el Priorat); Móra la Nova (la Ribera d'Ebre); l'Ametlla de Mar i Roquetes (Baix Ebre); Mas de Barberans, Amposta i Ulldecona (el Montsià); Rossell i Sant Mateu (el Baix Maestrat); Simat de Vall-digna i l'Alqueria de la Comtessa (la Safor); Benigànim i Ontinyent (la Vall d'Albaida); Montesa (la Costera); Beneixama (l'Alcoià; ací: [raja]); Pego (la Marina Alta); Tàrbena i Altea (la Marina Baixa) i Eivissa (Eivissa; ací [rəʃə ðə ~]).

rina Alta). Roig i Amades (1926) i Amades (2006 [1950], IV, p. 360) l'havien trobada a Vilanova la Geltrú (el Garraf; cf. *infra*). El *Léxico de los marineros peninsulares* (I, m. 123, p. 440) la localitza a Vilanova i la Geltrú, al port de Cambrils, a l'Ametlla de Mar, a Sant Carles de la Ràpita, a Dénia i a Eivissa. L'ALPI-PV (m. 433) la situa a Beniopa (la Safor), a Benialí (la Marina Alta) i al Campello (l'Alacantí). L'ALE (I.6, QI:017) l'aplega a la Torre de Fontaubella (el Priorat),²⁷ a Amposta (el Montsià), a Ontinyent (la Vall d'Albaida), a Altea (la Marina Baixa) i a Eivissa. L'ALTA (m. 322) la troba a tot el sud i l'est de la Terra Alta (Corbera, Gandesa, el Pinell de Brai, Bot, Prat del Comte, Caseres, Orta i Arnes). Cubells (2005, p. 378) la reporta de la major part de la Ribera d'Ebre. És general a la Marina Alta (Beltran, 2005, p. 234); és pròpia de la Marina Baixa. Deu ser també de punts de la Franja (cf. *infra*).

Es fa present en la cultura popular i en textos d'un llenguatge acostat al parlar de les contrades esmentades; vegem-ne algun tast. Cels Gomis (1888, p. 37, n. 43) inclou la dita «*Ratlla de Sant Martí al matí, / l'aygua es aquí / ratlla de Sant Martí á la vesprada, / l'aygua es passada*», aplegada a Benifallet (el Baix Ebre). L'*Inventari de l'Arxiu de l'obra del cançoner popular de Catalunya* (Massot i Muntaner, 1994, II, p. 510) reporta els materials de Rossend Serra i Pagès (aplegats entre el 1929 i el 1931), entre els quals hi ha, localitzada a Balaguer (la Noguera), una variant escurçada del refrany anterior («*La ratlla de St Martí / La pluja és aquí*») i, inclosa com a cançoneta, «*La ratlla de Sant Martí / La pluja ja es aquí / Y si es a la vesprada / La pluja ja es passada*». El tortosí Enric Bayerri (1934, II, p. 648-649) arplega *ralla de Sant Martí*, a la vora de *arc de Sant Martí* i de *arc del dimoni* ('arc petit que pot aparèixer al davall de l'arc de Sant Martí') i, al *Refraner català de la comarca de Tortosa* (1979, IV, p. 17), «*Quan la ralla de Sant Martí surt dematí, l'aigua és aquí. Si de vesprada, l'aigua és passada*».

N'hi ha altres variants; heus-ne ací alguna altra de sud a nord del país. Conec de la Marina Baixa: «*La ratlla de Sant Martí de matí: la pluja ja és ací. La ratlla de Sant Martí de vesprada: la pluja ja és passada*» (o «[...] de vespra(da): la pluja ja se'n va»); a Pego (la Marina Alta): «*La ratlla de Sant Martí: / la pluja ja està ací*». «*Ratllata de sant Martí, / si no plou hui, / plourà de demà de matí*» (Daimús, la Safor) (Morant i Peñarroya, 1995, p. 145). «*La ratlla de Sant Martí de matí, aigua aquí. La ratlla de Sant Martí a migdia, pluja tot el dia. La ratlla de Sant Martí de vesprada, aigua passada*» (Vallibona, als Ports) (<http://www.vallibona.net/costums.htm>); «*La ratlla de Sant Martí de matí que no pergues lo camí*» (Coratxà, el Baix Maestrat) (<http://coratxa.iespana.es/historia/histories.htm>); «*La ratlla de Sant Martí al matí, aigua aquí; la ratlla de Sant Martí a la vesprada, aigua passada*» (Càlig, el Baix Maestrat) (<http://www.quatrecentons.com/calig/dites.htm>). Al Rossell (el Baix Maestrat, a

27. Joan Martí i Castell (1986, p. 569) també aplegava *ratlla de Sant Joan* en els parlants més grans d'aquesta localitat.

la fita amb el Principat), hi ha «Quan surt la *ratlla de Sant Martí*, de matí, aigua aquí; i, de vesprada, aigua passada» (Gargallo i Pradilla, 1997, p. 80). A Tortosa tenim, sense l'apel·lació al sant: «*Ratlla* de vesprada, aigua acabada, *ratlla* de matí, l'aigua és aquí» (Barceló, 1992, p. 275; cf. adés els citats d'Enric Bayerri). A Penarroja (el Matarranya) hi ha «La *ratlla de Sant Martí* de vesprada/ l'aigua passada» i «La *ratlla de Sant Martí* de matí, no pergues camí» (Moret (ed.), 1995, p. 25).²⁸ L'ALDC (III, m. 678) recull a Cubells (la Noguera) «*Ratlla de Sant Martí* al dematí/ la pluja ja és aquí;/ *ratlla de Sant Martí* a la tarda,/ la pluja ja està passada».

Siga'ns permès de reproduir un fragment extens del tortosí Joan Moreira en què hom prova d'explicar l'origen d'aquest nom de l'arc celeste:

[9]

[...] la explicació que donava lo sinyo Ramón Contel, antic campanê de la Seu, de com se produix i perquè's diu *ratlla de Sant Martí*, l'esplendit meteor que coneixem per l'arc iris. [...]:/ «Quan los homens fan bondat a la terra, al cel estan de festa, i'ls que xalen més son los angelets. Dàncen, cànten, jùguen, fan corres, i de vegades fan pedréga de flòs; tirant-se, en fones fetes de fil d'or, clavells i roses i violes i lliris blaus i cunillets i bailarins i flòs d'atres moltes lleis; posant-se, uns a una banda del Sol, i atres a l'atra./ Bamà que un dia, demés de flòs, van apedregàr-se, en tarònjies, trencant dos o tres estèls. Empipat Nostre Sinyó, per a qué no tornés a passà, và i crida a Sant Martí; lo fà puijà a caball, i'l va envià a que senyalés, dasta aon, los angelets tenien permís pera fê acollà les flòs, quan fessen pedréga. Sant Martí que arriba al puesto. Ja's trau l'espasa i cridant a tots los angelets, en la punta, va fê una gran redola, mes gran, molt més que la que's fà en lo cordell de la baralluga quan los xiquets jùguen al «ascla», i ensenyant-los la *ratlla* que en la espasa habia fet, va dir-los —D'aquí no's passa.—/ Lo camí que fan les flòs, quan bruínt, íxen de les fones dels angels quan fan pedréga, es la *ratlla de Sant Martí*./ Si la pedréga es dematí, com les flòs estan mullades per l'aigüera, plou; i si la fan de tarde, com les flòs estan aixutes, no./ Ja hu diu lo ditxo: «Quan la *Ratlla de Sant Martí*, surt dematí,/ l'aigua es aquí./ Si de vesprada/ l'aigua es passàda...» (Joan Moreira, 1934, p. 148-149).

La *ratlla de Sant Martí* apareix en la prosa de Sebastià Serrano (nat a Bellvís, el Pla d'Urgell):

[10]

el deix d'afecte que hi ha en una mirada, la tendresa d'un gest, la *ratlla de sant Martí* al firmament (Sebastià Serrano, 1985, p. 81).

28. A la resta de la contrada hi ha «Arc de matí, l'aigua està aquí» (Calaceit, Cretes, la Freixneda, la Vall del Tormo) o «[...] de *Sant Martí* [...]» (Massalió i Nonasp) i «Arc de vesprada, l'aigua passada» (Calaceit, Cretes, Favara de Matarranya, la Freixneda, Lledó, Nonasp, Torredarques, la Vall del Tormo i Vall-de-roures).

Carme Meix i Fuster (nada a Gandesa, la Terra Alta) escriu en la novel·la *Collita de foc* (2007, p. 19):

[11]

Els hòmens no ploreu. Però jo tenia onze anys, pare. Era encara un xiquet, que no ho veies? Només al tard, amb la pluja passada i la *ratlla de sant Martí* entre vessada al cel [...].

El 1975 hi va haver a TVE-Catalunya un programa de ficció amb el títol *La ratlla de Sant Martí*, amb guió d'Ivan Tubau.

Fora del català, la metàfora de la [RATLLA], amb mots sinònims i variants formals diversos segons els dominis lingüístics, s'observava als mapes de l'ALF (fascicle II, m. 54) i de Merian (1914, p. 56 i s.) a l'entorn de Lió i al Delfinat, en el francoprovençal i a la banda oriental del francès de Valònia i al de Normandia, seguida de complements diversos; p. ex., [ròy di sè dj'ã] (Valònia); *raie de St-Martin* o *la raile de Saint-Martin* (Normandia); *râ de St-Martin* (Jura), [râye du dyablyo] (Villars-sur-Montagne) o [ròy]/[râye]/[rèya] *de St-Martin* en punts diversos del francoprovençal; [rě sě běrnǒ] (Isera) o [rě d sě běrnǎr] (Drôme), pel Delfinat; [riô]-*de-San(t)-Berna*, [résí] *de St-Bernard* pel Lionès, etc. Confirment aquestes referències: l'ALEG (III, m. 822), que aplega [ar'ajœ de s'eu] al punt 697; l'ALE (I.6, QI:017), que situa *raie/sillon* ('solc') a Villars-les-Dombes i a Saint Jean-de-Bonn, *raie de saint-bernard* a Marsanne (el Delfinat), *raie de saint-martin* a Quetteville i *règle de saint-martin* a Créances (la Baixa Normandia); l'ALW (III, m. 17), que situa *raie s^t. Jean*, ~ *de s^t. Jacques* i ~ *s^t. Bernard* en una banda important del sud-est de Valònia. Cf. [bãro dé sè_m mařtĩn] a Sernhac (a Gard; ALELOR, I, m. 43) i *barra de San Juan* a Ansó (l'Alt Aragó; v. més avall).

7. *Arquet de Sant Martí* és de la Catalunya del Nord (ALF, fasc. II, m. 54; Merian, 1914, p. 18; ALC, m. 144; ALPO, m. 41; ALE, I.6, QI:017; ALDC, III, m. 678).²⁹ Joan Veny (1980, p. 450) ja esmentava *arquet de* ~ dins els «mots occitans (o d'aire occità)» del rossellonès. Certament, aquesta denominació fa continuïtat amb l'occità: l'ALF (fasc. II, m. 54) i Merian (1914, p. 18), *arquet de sant Marti(n)* a l'Aude i a la Provença (l'Ardèche) i *arquet*, tot sol, al Bearn, a Tolosa, a

29. Com a excepció, el mateix ALDC (III, m. 678) presenta *arc de Sant Martí* com a primera resposta (seguida de *pont de* ~) a Prats de Molló (el Vallespir) i, com a segona resposta (precedida de *arquet de* ~), a Sant Cebrià de Rosselló. Al seu torn, l'ALE (I.6, QI:017) situa *arc de* ~ a Arles (el Vallespir) i a Cotlliure (el Rosselló). L'ALPO (m. 41) troba *arc de* ~ en algunes localitats de la costa i de l'interior del Rosselló. I, a més, *pont de Sant Martí* en una estreta banda del sud de la Cerdanya. Aquesta denominació, com veurem més avant, reapareix a la Catalunya del Sud i punts de l'occità. A Crevillent (el Baix Vinalopó) també es diu *l'arquet* (o *l'arc*) tot sol.

l'Arièja, a l'Aude, a Gard i l'extrem de la Provença, a la fita amb Itàlia. De bell nou, ho confirmen l'ALEG (III, m. 822), l'ALELOc (I, m. 31) i l'ALELOr (I, m. 43): [arkét dé sām martì] o, simplement, [arkét] són vius arreu de l'Aude i per l'Arièja; per allà situa *arquet de* ~ l'ALE (I.6, QI:017: Lesinhan de las Corbièras i Sijan). Segons l'ALPO (m. 41) tenim [larkèt] o [larkəd san martì] a totes les terres occitanes que confronten amb la Catalunya del Nord.

Tampoc no manca als diccionaris occitans: el *DMistral* (*arquet-de-sant-Martin*); el *DAlibèrt* (*arquet, s. v. arc*) o el *DPalay* (*arquet; arquet de la matiade, de la brespade*). I en la fraseologia, p. ex.: «*Arquet al camp, / Lou tèms d'ieui fara deman*», «*L'arquet dal mati / Dis al bouié: vai-t'en dourmi*» (*DMistral*). Hi ha també *arquet del cel* (Tolosa de Llenguadoc) o *arquet de la brespade / de la matiade* (Bearn) (Merian, 1914, p. 18).

Hem trobat *arquet de Sant Martí* en textos occitans del s. XVI:

[12]

Tot segur es seignal de pleja; / Et may quand veyretz de mati / Al cel l'*arquet de Sanct-Marti*; / Et quand su'l tard el es al cel, / Lavetz es signe de far bel, / A tot lo mens per l'endoma (*Ordenansas et costumaz de Tolosa*, 1555, p. 34).

8. *Pont de Sant Martí* ocupa, segons l'ALPO (m. 41) i l'ALDC (III, m. 678), una àrea septentrional important del català occidental i de l'oriental.³⁰ El DCVB en donava referència de Castellbò (l'Alt Urgell) i de la Pobla de Lillet (el Berguedà); i l'ALC (m. 144), de la Seu d'Urgell (l'Alt Urgell), també de la Pobla de Lillet (el Berguedà) i de Llanars (el Ripollès). Amades (2006 [1950], IV, p. 360) reportava l'apel·latiu de *pont* de Vilassar de Mar (el Maresme) i hi afegia que els pescadors d'allà «creien que era el camí que seguien les ànimes dels pobres mariners ofegats en la mar, per pujar a la glòria».

Hi ha la dita, paral·lela a les vistes adés amb *arc* i amb *ratlla*, «*El pont de Sant Martí / si surt al matí, / pluja pel camí; / si surt a la tarda, / pluja passada*», aplegada precisament a Castellbò (Amades, 1930, p. 290); cf. «*Pont de Sant Martí pel matí, la pluja és aquí; i si és per la tarda, la pluja ja és passada. Pont de Sant Martí a la vesprada, la pluja ja és passada*» (Farràs, 1998, p. 88; Gargallo, 2006, p. 6).

La metàfora del [PONT] es repeteix en altres llengües. Gaidoz *et al.* (1981 [1884-1887], p. 111) i, seguint-los, Sébillot (1904, p. 69) aporten *poent de Saint Bernard* de la Provença i del Delfinat, *pont du Saint-Esprit* a l'Ardèche i *poent de sèro* a Llenguadoc. Merian (1914, p. 54-56) afegeix a aqueixes atestacions *pont*

30. Concretament, d'oest a est i segons l'ALDC (III, m. 678): Esterrí d'Àneu (el Pallars Sobirà), Santa Coloma d'Andorra (Andorra), Bescaran i Arfa (l'Alt Urgell), Castelar de n'Hug (el Berguedà), Planoles i Vilallonga de Ter (el Ripollès), Prats de Molló (el Vallespir), Oix (la Garrotxa) i Santa Maria de Corcó (Osona). És també de punts de la Catalunya del Nord (cf. la nota anterior).

de Saint-Martin i ~ *de Saint-Pierre* a l'Ardèche i al Delfinat. A Sant Montan, també a l'Ardèche, hi ha [pwó_n dé sé_m maŕti], segons l'ALELOR (I, m. 43). L'ALE (I.6, QI:017) situa *pont de saint-bernard* pel Delfinat (Clonas, Saint-Jean-en-Royas i Burzet) i *pont du ciel* per la Provença (Valclusa). Al *DHonorat* hi ha *pouant-de-sera* ('*pouán-dé-sere*) pour *pont-de-sera*. Arc-en-ciel'. El *DMistral* (s. v. *pont*) inclou *pont-de-sant-Bernat*, *pont-de-sedo* i *pont-de-sero*.

Fins i tot, en basc hi ha *zubiadar* 'bridge horn', *Erromako zubia* 'bridge to Rome', *Santiago zubi*, *zeruko zubi* '~ to heaven', *San Migelen zubia*, *San Nikolasen zubi*, i *Frantziko zubi* '~ to France' (Knörr, 2001, p. 411).

9. El genèric *l'arc*, tot sol, que ja hem atestat en textos medievals (cf. *supra* ex. [1] i [2]), apareix en diversos llocs (ALDC, III, m. 678); concretament, de nord a sud: Massalió (el Matarranya), Cabanes (la Plana Alta), València (l'Horta), Torís (la Ribera Alta), el Pinós (les Valls del Vinalopó) i Guardamar (el Baix Vinalopó). L'ALE (I.6, QI:017) el localitza a Fraga (el Baix Cinca), a Sorita (els Ports de Morella) i a València. L'ALPI-PV (m. 433) la situa a Peníscola (el Baix Maestrat), l'Alcora (l'Alcalatén), Moncofa (la Plana Baixa), Casinos (el Camp de Túria), Torís (la Ribera Alta), Polinyà (la Ribera Baixa), Llanera de Ranes (la Costera), Crevillent i Guardamar (el Baix Vinalopó). És la solució del Baix Vinalopó (Segura, 2003, p. 167b).

No manca la fraseologia amb *l'arc*; vet-ne algun exemple tret del parlar dels mariners: «*Arc pel matí, prepara el capotí*» (el Campello, l'Alacantí) o «*Arc a la matina, prepara al caputxina*» (Burguet *et al.*, 1988, p. 123).

10. Una altra variant important, si no per l'extensió geogràfica, sí almenys quant a l'antiguitat, és *arc de Sant Joan*. Com avançàvem adés, ja ens consta als ms. CDEV del *Llibre dels fets* de Jaume I.

El DCVB (s. v. *arc*) aplegava *arc de sant Joan* només de Durro (l'Alta Ribagorça) i el DECat (s. v. *arc*, 363a22), de les Viles de Turbó (Cercuran, la Ribagorça, Aragó) en la dita «*el arco de san huan — aigua pa deman*». ALC (m. 144) trobava *l'arc de Sant Joan* també a Durro (amb [tʃ]), a Benavarri (la Baixa Ribagorça) i a Peralta de la Sal (la Llitera) (a tots dos llocs: *l'arco San Joan*, amb [tʃ]) i a Binèfar (la Llitera). L'ALDC (III, m. 678) aporta, com a primera resposta al qüestionari, [ar₁ko ðe s₁aŋ tʃu'an] a Senet de Barravés i a Sopeira (l'Alta Ribagorça) i a Tolba i a Estanya³¹ (la Baixa Ribagorça), i [ar₁ka ðe s₁aŋ tʃu'an] a Taüll (l'Alta Ribagorça); [ar₁ de s₁aŋ d₁zu'an] a Almenar, al nord del Segrià; i, darrerament, [ar₁ de

31. Ací distingeixen [(l)'ar₁ko ðe s₁aŋ tʃu'an] de [(l)'ar₁ko ðe s₁am p₁eðre]: aquest darrer és més [tʃ₁'ik] que aquell; cf. més avall aquesta distinció a Trasobares (comarca del Jalón medio - La Almunia, a l'oest de Saragossa) (Pérez Gil, 1995, p. 293).

s,an̄ dʒu'an] a Saidí (el Baix Cinca). Com a segona resposta (després de [ar⁹ de s,am̄ mart'i]), hi ha [ar̄ko ðe san̄ tʃw'an] a les Paüls (l'Alta Ribagorça). Dins els parlars de transició entre el català i l'aragonès, hi aplega [ar̄ko san̄ χw'an] a la Pobla de la Roda (la Baixa Ribagorça). El mateix atlas reporta la dita [ar̄ko ðe san̄ tʃw'an |aɣwa sta ðem'a] a les Paüls (l'Alta Ribagorça). L'ALE (I.6, QI:017) ho confirma: *arc de sant Joan* a Almenar i *arca de sant Joan* a Taüll (cf. *supra*). L'ALEANR (m. 1336) situa [ar̄ko ðe s,an̄ tʃw'an] a Noals (la Ribagorça), a Sanui i a Albelda (la Llitera).

Al ribagorçà de la vall de la Sosa de Peralta (l'Alta Llitera) hi ha, segons Sistac (1993, p. 26 i 253), [ar̄koðesaɲ'tʃwan] a Gavasa i a Peralta (en zona de llengua catalana), i [ar̄koðesaɲ'tʃwan] a Alins (zona «absolutament híbrida», amb trets aragonesos o castellans i catalans). Giralt (2005, s. v. *arc*) dóna *arco de Sant Juan* a Albelda, a Baells i, també, a Peralta de la Sal (la Llitera). En el parlar de transició de la Baixa Ribagorça Oriental, hi ha *arco de san Juan* (amb [χ]; Torres del Bisbe, Jusseu i Aler), segons Quintana (1993, p. 290). «Arco de *san Juan* per la tardada, l'aigua passada» és una dita inclosa en el repertori de *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça* (Moret, 1997, p. 3 i 177).

Arc de Sant Joan ja havia estat al·legat com a indicatiu del caràcter occidental (extremooccidental, més concretament) del lèxic de la *Crònica* de Jaume I (Ferrando i Escartí, 1995; Ferrando i Nicolás, 2005, p. 115; Ferrando, 2001, p. 527), si més no, en aquest cas, del ms. C i següents. Bruguera (1991, p. 127) s'havia referit a la presència de *arc de Sant Martí* com a element a favor de la «procedència oriental del ms. H»; en el llibre sobre el vocabulari del *Llibre dels fets* de Jaume I, Bruguera (1999, p. 161) aplegava el testimoni de Durro del DCVB. I és que a gosades que contrasta aquesta reduïda presència en català de la denominació *arc de Sant Joan* amb el devesall de dades que forneix el viatge per les terres d'Aragó sobre *arco de San Juan* (o *de San Chuan*). Com ja van fer notar Haensch (1960), Rohlf (1985) i Buesa (1989) i com mostra la geografia lingüística hodierna, aquesta és una denominació amplament arrelada a l'Aragó. Segons l'ALEANR (m. 1336), abasta tota l'actual província d'Osca, emergeix en punts de l'interior de la província de Saragossa i del nord i del sud de Terol, a tocar del Racó d'Ademús (cf. *infra*); es diu també en alguna localitat navarresa (Alcoz, al nord, i San Martín de Unx, al centre-est). Com hem vist adés, arriba pel sud al Racó d'Ademús (País Valencià; Gargallo, 2004, p. 253), tot i que, segons sembla, ja afeblit. El mateix ALEANR (m. 1336) localitza *barra de San Juan* a Ansó i *ramo de San Juan* a Echo.³² L'ALEG (III, m. 822) aportava [bāra dé san̄ çw̄an] a Ansó, [ar̄ko san̄ çw̄an] a Bielsa i [ar̄ko san̄ djw̄an] a Benasc.

32. *Ramo de San Juan* és present en la literatura popular d'Echo, com ha mostrat Castañer (2004, p. 259) en les composicions de Veremundo Méndez Coarasa: «sigan ixas follas muertas./ B-há días que si las veyes/ cuando a machurrirse plegan,/ prexinas que ye otro tiempo/ de verano u primavera/ y que lo ramo San Chuan,/ que políus colós amuestra/ fendo circos en lo cielo/ cuando s'acaba la plevia».

Les monografies i la lexicografia dialectals donen un gran nombre d'atestacions d'aquesta denominació, que completen les dades de l'ALEANR; vet-ne ací una tria més o menys ordenada de nord a sud: Badia (1948 i 1950), Alvar (1978a, p. 28), el *DAndolz* i Barcos (2007, p. 174) localitzen a Ansó i Fago, a l'extrem nord-occidental, la variant *barra San Chuan* (o *Juan*). Badia (1948 i 1950) troba *arco San Juan* a Bielsa. Haensch (1960, p. 268) dóna *arco Sanchuán* a Bonansa, Castanesa i Espés, i *árco Sinchuán* a Bisaurri. El *DAndolz* situa *arco de San Juan* a Benasc. Bosch (1929) donava *Arco San Juan* a Fonç (la Baixa Ribagorça Occidental); Arnal Purroy (2003) presenta aquesta denominació com a ja en desús en aquesta contrada. *Arco San Juan* i la dita «Cuando sale l'arco San Juan por o maitino, por a tarde corre o camino» són vius a Laspuña i a El Pueyo de Araguás (Sobrarbe) (Blas i Romanos, 2005, p. 60). *Arco de San Juan* es diu al Somontano de Barbastre (Ríos, 1997; Mostolay, 2007), a Graus (Alvar, 1954), a Bolea (on hi ha també la dita «L'arco de San Juan quita bino y no da pan») (Garcés, 2002); Coll (1902) va aplegar *arco de San Juan* a Binéfar (la Llitera). Al nord de Saragossa hi ha *arco San Chuan* a Saltolaria (Romanos i Lozano, 2003, p. 140). Alvar (1978b, p. 258) donava *arco de San Juan* de la Navarra nord-oriental, concretament d'Igal, d'Izal i de Gallués. A la part central d'Aragó, hi ha *arco de San Juan* 'arco iris' a Oseja i Trasobares (comarca del Jalón medio-La Almunia, a l'oest de Saragossa) (Pérez Gil, 1995, p. 293); cal remarcar que a Trasobares es diu *arco de San Pedro* del «segundo arco iris» (cf. adés la nota 31). Finalment, no en manquen referències en les monografies dialectals del Baix Aragó; p. ex., *arco Sanjuán* a la Sexma de la Honor de Huesca del Común (Terol) (Mercadal, 2004).

Una bona prova de l'arrelament a Aragó d'aquesta denominació de l'arc del cel és la presència en la fraseologia. Ens remetem als refranys citats al paràgraf anterior, als aplegats per de Jaime Gómez i de Jaime Lorén (2002, p. 391) i, sobretot, als aplegats a la base BADARE, molts dels quals ja hi apareixen identificats com a aragonesos.³³

Fora de l'àmbit d'influència de l'aragonès,³⁴ l'advocació de *sant Joan* en la de-

33. Concretament: «Arco de San Juan a la tardada, agua a la matinada» (Martínez Kleiser, 1989 [1953], p. 53); «Arco de San Juan de tarde, / prevén la capa para el aire; / arco de San Juan por la mañana, / prevén la capa para el agua» (Casp) (Gomis, 1998, p. 96); «Arco de San Juan pel mati, / aigua de tarda pel camí» (Santa Liestra; com ja s'explica a BADARE, és a la Ribagorça de predomini aragonès) (Gomis, 1998, p. 96); «Arco de San Juan por la mañana, agua a la tardada» (Martínez Kleiser, 1989 [1953], p. 56); «Arco de San Juan por mañana, / agua a la tardada; / arco de San Juan a la tardada, / agua a la maitinada» (Monsó) (Gomis, 1998, p. 96); «Arco de San Juan, / aigua pa demán» (Ribera de l'Èssera) (Gomis, 1998, p. 96).

34. Knörr (2001, p. 411) fa notar que, en basc, a la vora de denominacions amb *ost-* o *ortz-* 'sky' (*ortzadar*, *ostadar*, literalment, 'sky horn') o *zubi* 'bridge', n'hi ha d'origen romànic, p. ex., amb *arku*; concretament, *San Juaneko arku* 'arch of Saint John'. Gaidoz *et al.* (1981 [1884-1887], p. 130) donaven de L. L. Bonaparte «*Sanjuaneokoarko*, dial. roncalais».

Convé advertir que Buesa (1989, p. 324) havia situat Durro (l'Alta Ribagorça) dins l'aranès; com que l'ALC ja havia trobat a Durro *arc de sant Joan*, Buesa va concloure que aquesta denominació era

nominació de l'arc del cel, es concreta, segons la geografia lingüística des de Merian (1914) fins als atles més actuals (ALW, III, m. 17; ALE, I.6, QI:017), al francès d'algun punt de Picardia (aquí amb *arc*) i de Valònia, on apareix amb nuclis nominalment diversos: [RATLLA] (*raie s^t Jean*), [PORTA] (*porte s^t Jean*), [CORRETJA] (*courroie (de) s^t Jean*), [CREU] (*crôye/ clôye/ creû s^t Jean*), [CORONA] (*couronne s^t Jean*) i [SENDA] (*sentier s^t Jean*).

11. Presenten una extensió encara més petita les denominacions següents:

a) No manca a l'ALDC (III, m. 678) *el rall de Sant Martí* ([el r₁aʎ de s₁e^m mart'i], localitzat a la Torre de les Maçanes (a l'interior de l'Alacantí, a tocar de l'Alcoià). El DCVB en donava referència d'Albaida (la Vall d'Albaida) i de Benilloba (el Comtat) i citava, del *Tresor* de Griera, «*Rall de Sant Martí*, el que el veu de vesprada, no es mor de matí» (Albaida). L'ALPI-PV (m. 433) el situava també a Benilloba.

El DECat (*s. v. raig*, 51b35), seguint notícia d'Enric Valor i de Josep Giner, reporta *raig de St. Martí* de l'extrem sud; cf. *supra*. El *DMartíGadea* (1891, *s. v. rall*) inclou *rall de Sen Martí* 'arco iris. V. *Arch de Sen Martí*'; recordem que l'autor era nat a Balones (l'Alcoià). Cf. *rall, rallet per raig, raget: un rall (o rallet) d'oli / de llima* (val.). Enric Valor, que devia conèixer aquesta denominació del seu propi parlar de Castalla, la va introduir en alguna de les rondalles:

[13]

Arriba per fi, amb un fred terrible, allà amunt al cel. Es veien les estrelles per milions, grosses com el puny i de tots els colors del *raig de Sant Martí*, i, entremig d'unes boires escarlata, [...] (rondalla «El ferrer de Bèlgida», aplegada a Bèlgida (la Vall d'Albaida), Valor, 1975, I, p. 202).

I la va incloure com a variant de *arc de Sant Martí* dins els «Vocabularis (amb equivalències castellanes)» que clouen el *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1979 [1977], p. 291): «*l'arc (o el raig) de Sant Martí*, el arco iris»; no la va incorporar, però, al *Vocabulari fonamental* (1988, *s. v. arc de ~*). Sí que tenim *raig de Sant Martí* (*s. v. raig*) al *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* (<http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>).

b) Els rics materials de l'ALDC (III, m. 678) aporten encara altres denominacions d'extensió més restringida: *l'as de Sant Martí*, *l'ase de Sant Martí* i *+llaç de Sant Martí* ([ʎ₁az ðə s₁am mært'i]).

aranesa. Cf. les denominacions que arreplega Coromines (1990, *s. v. arc*) de l'arc de Sant Martí en el gascó de la Vall d'Aran: *arbe de St. Martí*, *eç ark de Sant Martí*, etc. Castañer (2004, p. 260) segueix Buesa i explica que «este fenómeno atmosférico en los Pirineos contienen abundantes alusiones a *San Martín* en catalán y gascón, a *San Juan* en aragonés y aranés».

L'as de ~ es diu, d'oest a est, a Sant Salvador de Guardiola (el Bages), Cruilles (el Baix Empordà), Banyoles (el Pla de l'Estany) i a Bassegoda (l'Alt Empordà). L'ALC (m. 144) en donava compte d'Avinyó (el Bages) i de Granollers (el Vallès Oriental); i el DCVB, de Llofriu (el Baix Empordà). D'allà mateix, n'hem percaçat una referència al BDC, signada per I. Rocas: «*L'arc de Sant Martí*, dit gairebé per tot-hom *art de Sant Martí*,³⁵ posseeix en el nostre parlar també la variant *as*: «*L'as de Sant Martí* surt al vespre, para-li la testa; surt al dematí, el bací» (BDC, III, 1915, «Aclariments», p. 52).

L'ase de ~ es diu a Cànoves (el Vallès Oriental) i Llagostera (el Gironès); el DCVB en donava referència de Centelles (Osona). Pere Barnils ja l'havia aplegada a Centelles (Osona) el 1914 (BDC, II, p. 7). I *+llaç de ~* apareix a Gòsol (el Berguedà).

Totes tres variants poden partir d'una alteració de caire fonètic a partir de *arc*, sovint reduït a [ar ðe / ðə ~]; cf. el canvi de la ròtica a [z] o [s], per assimilació, en *a[z]brocer* (per *arbocer*), *so[s]presa* (per *sorpresa*), *ce[s]cle* (per *cercle*) o, per dissimilació, en *a[z]mari* (per *armari*) (Recasens, 1991, p. 337). Així mateix, tinguem present, en sentit invers, *bi[ɾ]be* (per *bisbe*) o *de[ɾ]bocat* (per *desbocat*) en el mallorquí (Recasens, 1991, p. 270) o a l'Alacantí (Segura, 1996).

Cal comptar probablement també amb la influència semàntica de *as* i *ase*. Convé recordar, quant al darrer, l'existència en altres llengües de denominacions de l'arc de Sant Martí basades en noms d'animals, bé siga per projecció metafòrica o metonímica.³⁶ Més avant esmentem *+coll de cabra*, *+cabreta*, per a l'arc incomplet o per al secundari que pot aparèixer davall un de més gran. Amades (2006 [1950], IV, p. 358-360) n'aplega algun altre: *+la culebra de Sant Martí* (o *del cel*) a la Terra Alta i *+la serp del cel* al Lluçanès. Cf. les denominacions zoomòrfiques que aporta Alinei (1983, p. 67-69) d'arreu d'Europa.³⁷

Malgrat la possible metàfora ([L'ARC DE SANT MARTÍ ÉS UN LLAÇ]), *+llaç de ~* podria partir de *as* (cf. *supra*) i de la fusió de l'article definit i subsegüent palatalització de la [l] inicial (> [ʎ]); cf. *+[lo ʎark de ~]* a Escaldes (Andorra; ALC, m. 144).

- c) *+El sol de Sant Martí* és de Son Servera (Mallorca; ALDC, III, m. 678).

35. L'ALC (m. 144) també situa aquesta variant a Sant Feliu de Guíxols (el Baix Empordà): *s'art de Sant Martí*.

36. Una de les llegendes més conegudes sobre Sant Martí ens el presenta dalt d'un cavall.

37. Pere Barnils (1914, p. 7), en el treball esmentat adés, fa una altra proposta que convé reportar. Suggereix que «qui sab si el nostre *ase* és la conservació adulterada i inconcient [*sic*] d'un antic cas recte!»; la reducció fins a *as*, partint d'ARCUS (ARCUS > **arcs* > **ars* > **as*), fóra semblant a *doncs* > *dons* > *dos* i a CORPUS > *cors* > *cos*. Després, hi hauria hagut «el desviament semàntic del mot en boca del poble» cap a *ase*.

d) A Sineu, també a Mallorca, distingeixen entre *s'arc de Sant Martí* i *+coll de cabra* (ALDC, III, m. 678); aquest darrer s'hi fa servir «quan només es fa mig arc». L'ALPI-PV (m. 433) reporta *+cabreta* 'arco iris incompleto' a Rafelbunyol; n'he trobat rastre en murcià (cf. *supra* la nota 21). Per la mateixa dreuera, hi ha *+verde-rol* «arc de Sant Martí en petit: només un tros» a Valljunquera ([berðer'ɔl]; ALDC, III, m. 678).

e) Hi afegim encara un grapat més de denominacions també d'abast restringit.

El DCVB i l'ALC (m. 144) arpleguen també *l'arc d'Igualada* a Calaf (l'Anoia), *l'arc del dimoni* (ja en Roig i Amades, 1926; Amades, 1930, p. 114) o *arc suís* 'arc secundari concèntric a l'arc de St. Martí i de coloració més dèbil que aquest' (també en Amades, 1930, p. 115).

Amades (1930, p. 114, i 2006 [1950], IV, p. 358-364) n'aplega alguna altra més: *+la corona de sant Eulàlia i la bandera Flamenca*, al Maresme; *l'arc de Barà* i *el pont de Barà*, «per les contrades tarragonines»; ja hem citat adés *+la culebra de Sant Martí* o *del cel*, *+la serp del cel* i *+la pota de cabra*. Explica, a més, que «per la muntanya oriental, on qualifiquen l'arc de Sant Martí de *+camí de Roma*, creuen que assenyala la direcció de les carreres que duïen a Roma i a Terra Santa». El DCVB (s. v. *bandera*) defineix *bandera flamenca* com a «irisació produïda per la llum del sol en travessar certa mena de nuvolades» (Empordà, Costa de Llevant i de Ponent) i explica que «si és cap a la posta i la nuvolada és molt grossa, és senyal infal·lible de pluja; si és cap al matí, assenyala pluja per la tarda (Això no és *s'arc de Sant Martí* ni Déu. Això, mal com no s'ensorra!, és sa bandera flamenca des vent. Es cel està cremat de vent. Mal temps, mestressa, Ruyra, *Pinya*, II, 54)». Veiem a l'esmentat ALC (m. 144) *+el dit de Sant Martí* (l'Anoia).

Al *Vocabulari molt profitós per aprendre lo Catalan Alamany y lo Alamany Catalan* hi ha *L arch de pluya*, que deu ser paral·lel de l'alemany *Der regen bogan* (1502, cap. XXXIII, «DEL AYRE Y VENT», entrada 1471; reproduït també en Colón i Sobreres, 1985, p. 57).³⁸

12. *Arc del cel*, denominació incorporada pel *DFabra* i pel DIEC (però no pel DCVB)³⁹ i absent als atles lingüístics,⁴⁰ només apareix alguna vegada als textos antics i contemporanis:

38. Adés en nota hem vist alguna altra denominació d'àmbit molt restringit.

39. El DDLC (s. v. *arc*) documenta *arc del cel* precisament al *DFabra* i al DIEC.

40. El més acostat és [l,alk al s'el] de l'Alguer, donat com a segona resposta després de [l,al de s,am malt'i] (ALDC, III, m. 678). *El Diccionari català de l'Alguer* de Josep Sanna (1988, s. v. *arc*) inclou la variant *arc-en-cel* (pronunciada [alkans'el]). Cf. la cançó algueresa: «Lo robatori de l'arc de Sant Martí» (Arca, 1990).

[14]

Dyats del sol si saubets sa plombura,/ ne l'*arch del cel* per qual significatge/ se mostra grog, rog, dejus sa verdura,/ ne lo lampech con es del tro missatge (*Cançoneret de Ripoll*, s. XIV, p. 247; RIALC).

[15]

Après d'açò ells [els pagos] meten costa ella i *arch del çel* per ço que tot axí com i *arch del cel* appar de moltes e diuerses colors e s en ua sobtadament (Traducció de *De civitate Dei* de Sant Agustí, s. xv; ed. d'Alabart, 1917, p. 126).

[16]

Se fiu la llum, foragitant las ombras/ de la nit y també las entumidas/ sons del silenci, y advenqué llavoras/ que en mitj de célichs resplandors, voltada/ per l'*arch del cel*, sortint per entre núvols/ [...] aparegué la Verge milagrosa (Víctor Balaguer, *Romiatge de l'ànima*, 1897, p. 36).

En la traducció catalana del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada (s. XIV, ms. de la darrerria del s. XV) tenim *arc celestí*, que tradueix *iris* de l'original llatí; cf. *arc celeste* en [20], [21] i en la nota 22.

[17]

Car, segons la letra, serà transportada la seu de la Sglésia sacrosancta en la ciutat de Jherusalem sots un sobirà bisbe, del qual he entès feta menció, segons la letra, sots apo del àngel en l'*Apocalipsi*, en lo capítol xè, axí descrit: «E he hoït altre àngel fort dient devallant del cel cubert de nuu», ço és a saber, «l'*arch celestí* en lo cap d'aquell e la cara d'aquell serà axí com lo sol [...]» (Joan de Rocatalhada, s. XIV, ms. de la darrerria del s. XV, ed. Perarnau, 1998, p. 140).

13. *Iris* es fa present en algun clàssic medieval com a nom d'aquest fenomen meteorològic.

[18]

Ell serp de coure,/ aram, llautó,/ en pal, bastó,/ mès a través,/ per Moysés/ en alt alçada,/ entrecruada,/ clavada-b clau,/ de treva y pau,/ arch e senyal,/ celestial,/ *yris* pintat,/ ffon lo posat/ al firmament (Jaume Roig, *Espill*, c. 1460, v. 13.778; DCVB i CICA).

[19]

lo *iris*, missatger de Juno, vestit de diverses colors (Francesc Alegre, *Transformacions de Ovidi*, Barcelona, 1494, p. 6, a *DAGuiló*).

Semblantment, llegim a l'*Elucidari de las proprietatz* (s. XIV), traducció occitana de *De proprietatibus rerum*:

[20]

Las colors de l'arch celeste dit *yris*, qui al rach del solelh pauzada forma l'arch celeste el ayre, et gagathes et noblas perlas blancas (*DRaynouard*, 1840, III, s. v. *iris*; DOM, s. v. *aire*, b).

No sembla, però, que arribés més enllà dels usos literaris i formals. Pot il·lustrar la lluita entre totes dues denominacions (*iris* i *arc de Sant Martí*) la prosa de Miquel Agustí a la primeria del s. XVII:

[21]

Presagi de abvndancia de Pluja [...]. Si la Gallina ab los seus polls se retiran de prompte al principi de la pluja, y si los seus polls hixen al mati tart, y casi per força a la pastura. Si lo *arch celeste* dit *Yris*, e o *de Sanct Marti* se plega deues migjorn, ò aparexera dos ò tres, ò quatre vegadas en lo cel, sera presagi de abundancia de pluja (Miquel Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura*, 1618, f. 2v).

[22]

Presagi del svcces de trons, y llamps, y altres tempestats [...]. Si los dias de estiu, ò de la tardor son mes feruents que la constitucio del any no aporta. Y si alguna vegada al exir del Sol se mostra vn *Yris* (que es lo *arch de Sant Marti*), deues Ponent (Miquel Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura*, 1618, f. 3r).

De la mateixa època és el *Dietari* de Pujades, text de molt d'interès per a conèixer el català de l'edat moderna.

[23]

Arribà a Barcelona lo endemà a 10, y pensà tothom que seria lo *iris* o *arch de Sant Martí*, però aportà més pluja y tempestat (Pujades, *Dietari*, 1622, III, p.128).

S'ha mantingut en la llengua literària: «Jugant fan les boyrines, els borrallons y els *iris*» (Carner, *Sonets*, 30) i «Al riure l'*iris* de la pau hi tornen» (*Canigó*, XII) (DCVB, s. v. *iris*).

La lexicografia catalana no bandeja *iris*, en general amb remissió a *arc de Sant Martí*. Cf., p. ex., *iris* 'Arch de Sant Martí' (*DLabèrnia*, 1840; *DSaura*, 1886), *iris* 'V. Arch de Sen Martí' (*DMartíGadea*, 1891), *iris* 's'arc de S. Martí' (*DFiguera*, 1840); encara que trobem *arc iris* 'Arco Iris. Iris' i *iris* 'V. Arc de Sant Martí' al *DAmat-Esteve-Bellvitges-Juglà* (1803).

La notable presència del compost *arc iris* (o, més tost, quasi sempre [l'arke ~] o [l'arku ~], segons els dialectes) en el col·loquial contemporani deu ser efecte de

la interferència de l'espanyol:⁴¹ no oblidem, com hem vist, l'antiguitat de *arc de Sant Martí*, la gran extensió actual, l'arrelament en la fraseologia i en la cultura popular i, fins i tot, el fet que, d'una banda, ha penetrat en varietats veïnes (murcià i castellanoaragonès) i, de l'altra, fa continuïtat pel nord amb l'occità (cf. més avall).⁴²

La documentació més antiga que hem trobat fins ara de *arc iris* és dels s. XVII-XVIII:

[24]

y sobre de ellas lo *arch iris*, de un costat ix una má ab un senyal que diu [...] (*Manual de novells ardots*, vol. XXIII, 1698-1701, p. 253).

L'apleguen el diccionari de Sanelo (*arch iris* 'arco del cielo'; *Ensayo*, 32v.a; s. XVIII-XIX) i, com acabem de veure, quasi coetàniament, el *DAmat-Esteve-Bellvitges-Juglà* (1803). Sovinteja en textos del s. XIX i, fins i tot, en grans escriptors contemporanis; vet-ne ací una mostra:

[25]

campes ab sos raigs lo Sol, y cuant lo blau cel esmalta lo *arch-Iris* ab sos colors, alegres de casa surten, y del prat en la verdor pastura l' cabrit (M. Anglasesell, «Lo primer disgust», a Antoni de Bofarull, 1859, p. 126).

41. Joan Martí i Castell (1986, p. 569) observà com la generació més jove de parlants (de vint a vint-i-cinc anys) de Marçà i de la Torre de Fontaubella (el Priorat) feien servir el castellanisme *arco iris* en comptes del tradicional *raïlla de Sant Martí*, conegut per les generacions primera (seixanta o més anys) i segona (de quaranta a quaranta-cinc anys).

Joan Coromines (DECat, s. v. *iris*, 863a53 i s.) subratlla l'ús tradicional en català del nom simple *iris* només com a denominació pròpia de la llengua culta i qualifica com a «castellanisme intolerable [...] barrejar les dues denominacions dient *l'arc iris*». El DCVB (s. v. *iris*) incorpora *iris*, tot sol, com a 'arc de Sant Martí' i el documenta en l'*Espill* de Jaume Roig (cf. adés [18]), en el *Canigó* (XII: «*iris* de la pau») i en el *Sonets* de Carner; en canvi, inclou el compost *arc iris*, amb l'anotació de «literari», com a sinònim de *arc de Sant Martí* i de *arc de Sant Joan* (s. v. *arc*, 7).

Iris 'diafragma opac, muscular, contràctil, situat davant la lent de l'ull i que conté en el seu centre la nina o pupil·la' és antic (*Inventari de cirurgia de Cauliach*, Barcelona, 1492; DCVB).

42. Els diccionaris normatius incorporen tant el compost *arc iris* (*DFabra* i *DIEC*, s. v. *arc*) com *iris* 'arc iris' tot sol.

L'ALE (I.6, QI:017) dona *arco iris* només del portuguès, de l'espanyol i del català; i hi ha variants de *iris* en algun parlar italià. Sobre l'extensió de *iris* i *arco iris* en espanyol (també aquí d'origen culte) davant *arco de la vieja*, *arco del Señor* o *del cielo* (denominacions populars encara vives), cf. García Mouton (1984, p. 176-177). V. la presència encara molt important de *arco del Señor* a Castella - la Manxa (ALECMAN, m. 971) o de *arco de la vieja* a les illes Canàries (*Léxico de los marineros peninsulares*, vol. I, m. 123, p. 440; ALEICAN, II, m. 762).

Com a dades només il·lustratives, comptem 379.000 ocurrences a la xarxa per a *arc de Sant Martí* i 17.400 per a *arc iris* (consulta: 25 octubre 2009).

[26]

Fa beurer ben clarament/ Que 's contra Vos impotent/ L'art, la forsa y la ciencia: etc./ Vostra excelsa Aparicio Es *arch Iris* de bonansa Quens duna plena (*Goigs de Solsona*, 1880, p. 247).

[27]

La construcció moderna, capritxosa, sense estil definit, lliga bé ab aquestes indefinibles combinacions d'estrelles, cícrcols, rombos quadrats y greques, pintades ab tots los colors del *arch iris* y daurades ab tots los tons del preciós metall; més si de mi depengués, jamay s'emplearia en cap de les velles iglesies (Lluís Maria Vidal, 1896, p. 96).

[28]

reflectaven, com un mirall sens taca, el món que veien néixer, amb els colors de l'*arc iris* (Rusiñol, *Oracions*, 1949 [1897], p. 25).⁴³

[29]

Gorien les malalties/ dels homes y dels cavalls,/ perqu'en el front hi portaven/ l'*arch-iris* de santedat

[...] aquell mirall mig fosch núvols del cel pintats de color d'èter prenent formes estranyes, sublimes terenyines d'*arch iris* fonentse en aquella immensitat feta de boyra (Víctor Balaguer, *Poesies*, 1916?, p. 71 i 114).

[30]

CAMALÓ. ¿Per que no m'ho deyan que volian un *arch iris*?

DON JOSEP. Es veritat... ¿Que també s'estila això?

CAMALÓ. ¿D'ont els ha tret aqueta esquirols?

(Apel·les Mestres, *Tres y no res*, 1926 [1918]).

[31]

[...] de llàgrimes divines/ li feia nimbe entorn l'*arc iris* de la pau (Costa i Llobera, *Líriques*, 1923, p. 63).

[32]

NOIA: (*Repasant les banderes.*) Vermell, verd, blau, groc, violeta...

NOI: Com l'*arc iris* que s'estén fent un pont (Brossa, *Teatre complet*, 1975, p. 426).

[33]

Mentre seguia amb el punter la volta de colors de l'*arc iris*, em semblava que volava per entre el verd i el morat, el groc i el rosa (Rodoreda, *Quanta, quanta guerra*, 1980, p. 29).

43. Cf. a la mateixa obra: «A L'ARC DE SANT MARTÍ [títol de la composició]. [...] els set colors de l'*iris*, estesos [...]» (p. 59).

[34]

els grans cardots mutants color de púrpura i les ginesteres en perpètua mutació semilenta a tots els colors de l'*arc iris* (Perucho, *Obres completes*, 1985, p. 38).

14. A TALL DE CONCLUSIONS

Les dades que hem aportat conviden a considerar la possibilitat que *ratlla de Sant Martí* i, potser també, *arquet de Sant Martí*, *pont de Sant Martí* i *arc de Sant Joan* poguessen incloure's al diccionari normatiu. Especialment la primera té una extensió i un arrelament en la cultura popular molt important: una bona part del sud i del nord del País Valencià, el tortosí, part del català nord-occidental i Eivissa. Ha tingut i té conreu literari notable. *Arquet de ~* és característica de la Catalunya del Nord, on fa continuïtat amb l'occità. *Pont de ~* ocupa una regió important, que abasta part del català nord-occidental i el nord del central (i punts de la Catalunya del Nord). *Arc de Sant Joan*, germana de l'aragonès *arco de San Juan* (o *Chuan*), és viva encara a l'extrem occidental del país i compta amb documentació molt antiga. Com hem vist, a la vora d'aquestes denominacions, n'hi ha moltes altres de gran valor lingüístic i cultural; són, però, d'àmbit territorial més restringit.

Hem pogut recercar dades d'interès sobre altres denominacions aplegades (en aquest cas sí) pel diccionari normatiu. *Iris* és denominació antiga però d'ús formal. *Arc iris* no sembla atestada en català fins a èpoques tardades i deu ser inspirada per l'espanyol *arco iris* (com de fet es diu predominantment allà on aquest barbarisme ha desplaçat les denominacions tradicionals); tot i així, ha tingut i té conreu literari. *Arc del cel* no deu haver tingut gaire ús en català.

L'*arc de Sant Martí*, divers en colors i, com hem vist, en noms, és una bona representació de la diversitat: també de la diversitat lingüística, de la diversitat d'accents i de paraules.

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans

ESTUDIS CITATS

ALC = GRIERA, Antoni (1962). *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Polígrafa. 8 v.
ALDC = VENY, Joan; PONS, Lúdia (2001-2008). *Atles lingüístic del domini català*. Vol. I, II, III i IV. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- ALE = *Atlas Linguarum Europae. Sous la red. de Mario Alinei et al.* Vol. I. Assen; Maastricht; Roma: Van Gorcum.
- ALEANR = ALVAR, Manuel; LLORENTE, Antonio; BUESA, Tomás (1979-1993). *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Madrid: Institución Fernando El Católico. 12 v.
- ALECMAN = GARCÍA MOUTON, Pilar; MORENO FERNÁNDEZ, Francisco (1988-2002). *Atlas lingüístico (y etnográfico) de Castilla-La Mancha* [en línia]. Universidad de Alcalá. <<http://www2.uah.es/alecman>> [Consulta: 25 abril 2009]
- ALEG = SÉGUY, Jean; ALLIÈRES, Jacques; RAVIER, Xavier (1954-1973). *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. París: Centre National de la Recherche Scientifique. 6 v.
- ALEICAN = ALVAR, Manuel (1975-1978). *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*. Madrid: Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria. 3 v.
- ALELOc = RAVIER, Xavier (1978-1993). *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc occidental*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique. 4 v.
- ALELOr = BOISGONTIER, Jacques (1981-1986). *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique. 3 v.
- ALF = GILLIÉRON, Jules; EDMONT, Edmond (1902-1914). *Atlas linguistique de la France*. París: H. Champion. 13 v.
- ALINEI, Mario (1981a). «Osservazioni sul rapporto semantico fra 'arcobaleno' e 'itterizia' in Latino e nei dialetti e folklore italiani». *Quaderni di Semantica*, 2, p. 99-110.
- (1981b). «Tre studi onomasiologici sull'arcobaleno: Presentazione». *Quaderni di Semantica*, 2, p. 51-53.
- (1983). «Cartes I.6-I.9, *Arc-en-ciel*». A: ALINEI, Mario (ed.). *Atlas Linguarum Europae (ALE)*. Vol. I, 6, «Commentaires». Assen; Maastricht; Roma: Van Gorcum, p. 47-80.
- (1984a). «I nomi dell'arcobaleno in Europa: Una ricerca nel quadro dell'ALE». A: *Diacronica, sincronica e cultura: Saggi linguistici in onore di Luigi Heilmann*. Brescia: La Scuola, p. 365-384.
- (1984b). «Alcuni nomi italiani dell'arcobaleno». *Revue de Linguistique Romane*, 48, p. 161-165.
- ALPI-PV = *Atlas lingüístico de la Península Ibérica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià*. Tesi doctoral de Vicent-Ferran Garcia Perales. València: Universitat de València, 2001.
- ALPO = GUITER, Henri (1966). *Atlas linguistique des Pyrénées orientales*. París: Centre National de la Recherche Scientifique.
- ALTA = NAVARRO GÓMEZ, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Vol. 2: *Atles lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- ALVAR, Manuel (1954). «Dos cortes sincrónicos en el habla de Graus: 1. La misión de J. Saroiandy. 2. El *Atlas lingüístic de Catalunya*». *Archivo de Filología Aragonesa*, VI, p. 7-74.
- (1978a). «Repertorio Ansotano. Encuestas de 1950». *Archivo de Filología Aragonesa*, XXII-XXIII, p. 21-48.
- (1978b). «Breve vocabulario de la Navarra nordoriental». *Archivo de Filología Aragonesa*, XXII-XXIII, p. 251-298.
- (1985-1989). *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco/Libros. 4 v.
- ALW = *Atlas linguistique de la Wallonie*. Vol. 3: *Les phénomènes atmosphériques et les divisions du temps*. Ed. a càrrec d'Élisée Legros. Lieja: H. Vaillant-Carmanne, 1955.

- AMADES, Joan (1930). «Astronomia i meteorologia populars». BDC, vol. 18.
- ARNAL PURROY, María Luisa (2003). *Diccionario del habla de la Baja Ribagorza occidental (Huesca)*. Saragossa: Gara d'Edicions: Institución Fernando El Católico.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1948). *Contribución al vocabulario aragonés moderno*. Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (Monografías de la Estación de Estudios Pirinaicos)
- (1950). *El habla del valle de Bielsa*. Barcelona: CSIC.
- BÄHR, Gerhard (1931). «El arco iris y la vía láctea en Guipúzcoa». *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 22, p. 397-414.
- BARCELÓ I ÀLVAREZ, Àngel (1992). «Tradició oral de la comarca de Tortosa». A: *Dites, cobles i rondalles*. Tortosa: Servei de Català de Tortosa, p. 259-294.
- BARCOS, Miguel Àngel (2007). *El aragonés ansotano: Estudio lingüístico de Ansó y Fago*. Saragossa: Gara d'Edicions: Institución Fernando El Católico.
- BARNILS, Pere (1914). «Fòssils de la Llengua, I». BDC, II, p. 7-23.
- BAYERRI, Enric (1933-1954). *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. I (1933), vol. II (1934), vol. III (1935), vol. IV (1943), vol. V (1954) i vol. VI (1954). Barcelona: Balmes.
- (1936-1979). *Refraner català de la comarca de Tortosa*. Vol. I (1936) i vol. II-IV (1979). Tortosa: La Gràfica (vol. I) i Cooperativa Gràfica Dertosense (vol. I-IV).
- BDC = *Butlletí de Dialectologia Catalana*.
- BÉJOINT, Henri (2000). *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford; Nova York: Oxford University Press.
- BELTRAN I CALVO, Vicent (2005). *El parlar de la Marina Alta: El contacte interdialectal valencianobaleàr*. Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana.
- BELTRAN, Joan; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor.
- BLAS, Fernando; ROMANOS, Fernando (2005). *El aragonés de Baixo Peñas: Localidades de Sobrarbe situadas en las faldas de Peña Montañesa*. Saragossa: Gara d'Edicions: Institución Fernando El Católico.
- BOSCH, Vicent (1929). «Vocabulari de Fonz». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* [Barcelona], vol. II.
- BRUGUERA, Jordi (1991). *Llibre dels fets del rei en Jaume*. Vol. I. Barcelona: Barcino.
- (1999). *El vocabulari del «Llibre dels fets» del rei en Jaume*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BUESA OLIVER, Tomás (1989). *Estudios filológicos aragoneses*. Saragossa: Universidad de Zaragoza.
- BUJ, Àngela (2007). «De Tortosa a Benassal: aportacions al *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*». A: ARAGONÉS SALVAT, Albert (ed.). *10 anys del 'Diccionari de la llengua catalana' de l'Institut d'Estudis Catalans 1995-2005*. Alcanar: CEL, p. 29-50.
- CABRÉ, M. Teresa (2007). «Términos y palabras en los diccionarios». A: CUARTERO OTAL, Juan; EMSEL, Martina (ed.). *Vernetzungen: Bedeutung in Wort, Satz und Text. Festschrift für Gerd Wotjak zum 65. Geburtstag*. Frankfurt: Peter Lang, p. 71-84.
- CARRERAS CANDI, Francesc (1908). «Sant Martí y la sua catalana espasa». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XVIII, p. 15-22.
- CASANOVA, Emili (1996). «Aportacions d'Enric Valor a la lexicografia catalana: el *Vocabulari Castellut* de 1948, d'Enric Valor i Josep Giner». A: *Simposi Enric Valor. Actes*. Alacant: Diputació d'Alacant, p. 157-180.

- CASTAÑER MARTÍN, Rosa M. (2004). «El cheso en sus manifestaciones literarias: “Las follas de los árbols”, de Veremundo Méndez Coarasa». A: ENGUITA UTRILLA, José M. (ed.). *Jornadas sobre la variación lingüística en Aragón a través de los textos*. Saragossa: Institución Fernando El Católico, p. 255-277.
- COLL ALTABÁS, Benito (1902). *Colección de voces usadas en la Litera*. Saragossa: Imprenta del Hospicio Provincial, 1902. [Inclòs dins la segona edició del *Diccionario de voces aragonesas* de José Borao, Saragossa, 1908]
- COLÓN, Germà (2007). «De postergats i afavorits. El cas d'empomar, agafar al vol». *Els Marges*, 81, p. 43-45.
- COLÓN, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (1985). *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COROMINES, Joan (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- CUBELLS BARTOLOMÉ, Olga (2005). *Els parlars de la Ribera d'Ebre: Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. Facultat de Lletres. Departament de Filologia Catalana. <<http://www.thesisenxarxa.net/>>.
- DAguiló = AGUILÓ I FUSTER, Marian (1914-1934). *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DALibèrt = ALIBÈRT, Loïs (1988). *Dictionnaire occitan-français d'après les parlers languedociens*. 2a ed. Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Estudis Occitans.
- DAMat-Esteve-Bellvitges-Juglà = AMAT, Fèlix; ESTEVE, Joaquim; BELLVITGES, Josep; JUGLÀ, Antoni (1803-1805). *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Tecla Pla viuda.
- DANDolz = ANDOLZ, Rafael (1992). *Diccionario aragonés: Aragonés-castellano, castellano-aragonés*. 4a ed. Saragossa: Mira.
- DBalari = *Diccionario Balari. Inventario lexicográfico de la lengua catalana compilado por el Dr. D. José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por el Dr. D. Manuel de Montoliu*. Barcelona: Imp. Elzeviriana y Libr. Camí.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja; SANCHIS GUARNER, Manuel (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 10 v. També disponible en línia a: <<http://dcvb.iec.cat/>>.
- DDLc = *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*. RAFEL, Joaquim (dir.). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. També disponible en línia a: <<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>>.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 10 v.
- DFabra = FABRA, Pompeu (1988). *Diccionari general de la llengua catalana*. 24a ed. Barcelona: EDHASA.
- DFiguera = FIGUERA, Pere Antoni (1840). *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Impremta i Llibreria de Esteve Trias.
- DHonorat = HONNORAT, S. J. (1846-1847). *Dictionnaire provençal-français ou, Dictionnaire de langue d'oc ancienne et moderne*. Digne: Repos: Imprimeur-Libraire-éditeur.
- Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* [en línia]. Grup Enciclopèdia Catalana <<http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>> [Consulta: 30 octubre 2009].
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 1a ed., 1995 i 2a ed., 2007.
- DLabèrnia = LABÈRNIA I ESTELLER, Pere (1839-1840). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la Vda. Pla.

- DLevy* = LEVY, Emil (1909). *Petit dictionnaire provençal-français*. Heidelberg. [Ed. facsímil de Culture Provençale et Méridionale, Marcel Petit, Raphèle-les-Arles, 1980]
- DMartíGadea* = MARTÍ GADEA, Joaquim (1891). *Diccionario general valenciano-castellano*. València: Imprenta de José Canales Romá.
- DMistral* = MISTRAL, Frédéric (1878-1886). *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français*. Vol. I i II. Ais de Provença. [Ed. facsímil d'ÉDISUD, La Calade, Ais de Provença, 1979]
- DNiçard* = TOSCANO, Teinat (2009). *Diccionari de Lengua d'Òc d'après lo dialècte niçard* [en línia] <<http://textoc.ifrance.com>> [Consulta: 30 octubre 2009].
- DOM = STEMPER, Wolf-Dieter (dir.), KRAUS, Claudia; PETER, Renate; TAUSEND, Monika (2009). *Dictionnaire de l'occitan médiéval* [en línia]. <<http://www.dom.badw-muenchen.de/index.htm>> [Consulta: 31 octubre 2009].
- DPalay* = PALAY, Simin (1991). *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin Aquitain)*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1984). *Diccionario de la lengua española*. 20a ed. Madrid.
- DRaynouard* = RAYNOUARD, François J. M. (1838-1840). *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours comparés avec les autres langues de l'Europe latine*. Vol. II (1838) i III (1840). París: Chez Silvestre, Libraire.
- DSaura* = SAURA, Jaume Àngel (1886 [1851]). *Novíssim diccionari manual de las llenguas catalana-castellana*. Barcelona: Llibreria d'Esteve Pujal, editor.
- FABRA, Pompeu (1920). «La tasca dels escriptors valencians i balears». A: *La llengua catalana i la seva normalització*. Ed. a cura de Francesc Vallverdú. Barcelona: Edicions 62: La Caixa.
- FARNÉS, Sebastià (1992). *Paremiologia catalana comparada*. Vol. I. Ed. a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer, Josep Lluís Savall i Josep Maria Pujol. Barcelona: Columna.
- FARRÀS I MUNTÓ, Elvira (1998). *Ribera amunt són les boniques: Refranys i dites de l'Alt Pirineu català*. Tremp: Garsineu.
- FERRANDO, Antoni (2001). «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets*, de Jaume I». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, xx, p. 511-531.
- FERRANDO, Antoni; ESCARTÍ, Vicent Josep (cur.) (1995). *Llibre dels fets de Jaume I*. Catarroja; Barcelona: Afers. [Versió actualitzada; conté introducció i transcripció]
- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2005). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Pòrtic: UOC.
- GAIDOZ, Henri [et al.] (1981). «L'arc-en-ciel». *Quaderni di Semantica*, II, 1, p. 111-146. [Reproducció de materials publicats a *Mélusine*, II (1884-1885) i III (1886-1887)]
- GARCÉS, Agliberto (2002). *Fraseología de habla popular aragonesa*. Ed. de Francho Nagore Laín. Osca: Diputación de Huesca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.
- GARCÍA MOUTON, Pilar (1984). «El arco iris: geografía lingüística y creencias populares». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, xxxix, p. 169-190.
- GARCÍA SORIANO, Justo (1980 [1932]). *Vocabulario del dialecto murciano*. Ed. de José Muñoz Garrigós. Murcia: Editorial Regional de Murcia. [1a ed. de 1932, *Vocabulario del dialecto murciano. Con un estudio preliminar y un apéndice de documentos regionales*. Madrid: RAE]
- GARGALLO, José Enrique (2004). *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*. Madrid: CSIC.

- GARGALLO, José Enrique (2006). «Quan surt la ratlla de Sant Martí... Refranes romances el arco iris, meteorologia y cultura popular». *Quaderni di Semantica: Rivista Internazionale di Semantica Teorica e Applicata*, vol. 27, núm. 1-2, p. 301-320.
- (2007). «Alba ròya pel maitino... Refranys del calendari i meteorològics al DECat de Joan Coromines». A: *Miscel·lània Gulsoy*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; VL), p. 197-214.
- GARGALLO, José Enrique; PRADILLA, Miquel Àngel (1997). *El joc ancestral de la paraula: Llengua, cultura popular i refranyer a Rossell (Baix Maestrat)*. Benicarló: Alambor.
- GIMENO, Lluís (2007). «Els autors castellonencs Joaquim Garcia Girona i Josep Pascual Tirado, i el diccionari normatiu». A: ARAGONÉS SALVAT, Albert (ed.). *10 anys del 'Diccionari de la llengua catalana' de l'Institut d'Estudis Catalans 1995-2005*. Alcanar: CEL, p. 51-63.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: Vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GIRALT, Javier (2005). *Lèxic de la Llitera*. Lleida: Comarca de la Llitera: Milenio.
- GÓMEZ ORTÍN, Francisco (1991). *Vocabulario del noroeste murciano*. Múrcia: Editora Regional de Murcia.
- (2004). «El dialecto murciano y sus variedades» [en línia]. *Tonos Digital: Revista Electrónica de Estudios Filológicos*, núm. 8. <<http://www.um.es/tonosdigital/znum17/index.htm>>.
- GOMIS I MESTRES, Cels (1888). *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions*. Barcelona: Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana. [N'hi ha una edició augmentada a càrrec de Cels Gomis i Serdañons, Barcelona: Altafulla, 1998]
- GOMIS I SERDAÑONS, Cels (1998). *Meteorologia i agricultura populars: Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Barcelona: Altafulla.
- GRIERA, Antoni (1966-1970). *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Polígrafa. 14 v.
- HAENSCH, Günther (2003 [1960]). *Las hablas de la Alta Ribagorza*. Saragossa: Gara d'Edicions: Institución Fernando El Católico. [Hi ha l'edició de 1960. «Las hablas de la Alta Ribagorza (segunda parte)». *Archivo de Filología Aragonesa*, XII, p. 117-250]
- KNÖRR, Henrike (2001). «Astronomy and Basque language». *Fontes Linguae Vasorum: Studia et Documenta*, any 33, núm. 88, p. 403-416.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *La teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Léxico de los marineros peninsulares*. V. ALVAR, Manuel (1985).
- LLATAS, Vicente (1959). *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*. Vol. I i II. València: Institución Alfonso El Magnánimo.
- Lou Pichot Tresor* = FOURVIÈRES, Xavier de (1853-1912). *Lou Pichot Tresor: Dictionnaire provençal-français & français-provençal*. Avinyó: Aubanel Frères.
- MALM = *Micro atlas lingüístico del murciano*. V. SEMPÈRE, Juan Antonio (1995).
- MARSÀ, Francisco (1955). «San Martín y la toponimia catalana». *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*. Vol. II. Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica, p. 81-102.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1986). «Dialectologia social. Estudis de les localitats de Marçà, la Torre de Fontaubella, Margalef de Montsant i Alò». A: VENY, Joan; PUJALS, Joan M. (ed.). *Actes*

- del Setè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 545-583.
- MARTINES, Josep (2006). «Els clàssics literaris i les llengües nacionals: el *Quixot* i el *Tirant*». A: BALAGUER, Enric (ed.). *El Quixot i els clàssics valencians*. Alacant: Universitat d'Alacant, p. 35-79.
- [en premsa]. *El lèxic català i l'aragonès al País Valencià: Un contacte multiseccular*. València: Universitat de València.
- MERCADAL, Manuel (2004). *Vocabulario de la Sexma de la Honor de Huesca del Común (Teruel)*. Saragossa: Institución Fernando El Católico.
- MERIAN, Samuel (1914). *Die französischen Namen des Regenbogens*. Halle: Druck von Ehrhardt Karras GMBH.
- MORANT, Ricard; PEÑARROYA I PRATS, Miquel (1995). *Llenguatge i cultura: Per una ecologia lingüística*. València: Universitat de València.
- MOREU-REY, Enric (1986). «La devoció popular a Sant Martí de Tours». A: BADIA, Lola; MAS-SOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*. Vol. II. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Universitat Autònoma de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 147-186.
- (1987). «Un sant cavaller: Sant Martí de Tours. L'espasa de Sant Martí». A: *Studia in honore prof. M. de Riquer*. Vol. II. Barcelona: Quaderns Crema, p. 665-686.
- MOSTOLAY, Jesús de (2007). *El aragonés de El Somontano de Barbastro*. Osca: Aneto Publicaciones: Diputación de Huesca: Ayuntamiento de Adahuesca.
- NADAL, Josep (1992). *Llengua escrita, llengua nacional*. Barcelona: Quaderns Crema.
- NEBOT CALPE, Natividad (1986). «Léxico referente al tiempo, a los accidentes geográficos, a la naturaleza del suelo y agricultura del Alto Mijares y del Alto Palancia (Castellón)». *Archivo de Filología Aragonesa*, xxxviii, p. 123-185.
- ORTUÑO, Miguel; ORTÍN, Carmen (1999). *Diccionario del habla de Yecla*. Yecla: Ayuntamiento de Yecla: Real Academia Alfonso X El Sabio.
- PANISELLO, Josep; BELTRAN, Joan (2002). *Aïnes: Exercicis de llengua i claus de correcció*. Benicarló: Alambor.
- PÉREZ GIL, Miguel Ángel (1995). *El habla, historia y costumbres de Oseja y Trasobares*. Saragossa: Diputación de Zaragoza.
- POU, Onofre (1575). *Thesaurus puerilis*. València.
- QUINTANA, Artur (1993). «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Occidental)». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXVII), p. 271-308.
- RAFEL, Joaquim (2005). *Lexicografia*. Barcelona: UOC.
- (2012). «L'obra lexicogràfica de Fabra i les tendències de la lexicografia actual». A: PRADILLA CARDONA, Miquel Àngel (ed.). *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»* (Tarragona, 17, 18 i 19 desembre 2008). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Agraïm a l'autor la possibilitat de llegir el manuscrit d'aquest treball]
- RECASENS, Daniel (1991). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Refranyer temàtic* [en línia]. <<http://refranyer-tematic./05/pluja.html>>, <<http://refranyer-tematic.blogspot.com/2008/11/sant-mart.html>> i <<http://refranyer-tematic.blogspot.com/search/label/arc%20iris>>.

- RÍOS, Paz (1997). *Bocabulario d'o Semontano de Balbastro (de Salas Altas y a redolada)*. Osca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.
- ROBEZ-FERRARIS, Jacqueline (1995). *Particularités du français parlé dans la région de Morez, Haut-Jura*. Grenoble: Éditions Littéraires et Linguistiques de l'Université de Grenoble.
- ROCAS, I. (1915). «Aclariments. Sobre BUTLLETÍ, II, 7 ss.». BDC, III, p. 52.
- ROHLFS, Gerhard (1979 [1939]). «El problema de la "Vetula"». A: *Estudios sobre el léxico románico*. Traducció de Manuel Alvar. Madrid: Gredos. [Publicat el 1939, «Romanischer Volksglaube um die Vetula». *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, CLXXV, p. 65-75]
- (1985). *Diccionario dialectal del Pirineo Aragonés*. Saragossa: Institución Fernando El Católico.
- ROIG, Emerencià; AMADES, Joan (1926). «Vocabulari de la pesca». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institució Patxot], XIV.
- ROMANOS, Fernando; LOZANO, Javier (2003). *Al límite: La pervivencia del aragonés en las comarcas del norte de Zaragoza*. Saragossa: Diputación de Zaragoza.
- RULL, Xavier (2007). «El vocabulari especialitzat i altres aportacions en el diccionari normatiu». A: ARAGONÉS SALVAT, Albert. *10 anys del 'Diccionari de la llengua catalana' de l'Institut d'Estudis Catalans 1995-2005*. Alcanar: CEL, p. 65-75.
- SANELO = GULSOY, Joseph (1964). *El «Diccionario valenciano-castellano» de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- SANNA, Josep (1988). *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer; Barcelona: Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana.
- SEGURA, Carles (1996). *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*. Alacant: Diputació d'Alacant.
- (2003). *Una cruïlla lingüística: Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana.
- SEMPERE, Juan Antonio (1995). *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Múrcia: Real Academia Alfonso X El Sabio.
- SISTAC, Ramon (1993). *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SOLÀ, Joan (1987). *L'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Teide.
- TISSOT, Joseph (1865). *Le patois des Fourgs*. París: A. Durand.
- VALOR, Enric (1979). *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. 2a ed. València: 3 i 4. [1a ed. de 1977]
- (1988). *Vocabulari fonamental*. Barcelona: Plaza & Janés.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto (2007). «Culte, devoció i iconografia de sant Martí a Catalunya en època medieval: el retaule de sant Martí d'Escalarre». A: *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 441-461.
- VENY, Joan (1980). «Sobre occitanismes del rossellonès». A: BRUGUERA Jordi; MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 441-489.
- (1991). «Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals». A: VENY, Joan. *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries, p. 97-114.

VENY, Joan (2001). *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.
Vocabulari Faraudo = FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís. *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain* (en construcció) [en línia]. Sota la direcció de Germà Colón. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<http://www.iec.cat/faraudo/default.asp#top>> [Consulta: 24 agost 2009].

FONTS CITADES

- AGUSTÍ, Miquel (1618). *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Estampa de Esteve Liberòs. Edició i estudis preliminars de Lluís Argemí, Joaquim Garriga, Modest Prats, Albert Rossich i Amadeu-J. Soberanas. Barcelona: Altafulla.
- ALABART, Gumersind (1917). «Exposició sobre lo libre *De civitate Dei* de Sant Agustí». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IX, p. 41-62, 125-135 i 193-216.
- ALBEROLA, Estanislao (c. 1927). *Refraner valencià*. València: Arte y Letras.
- AMADES, Joan (2006 [1950]). *Costumari català: El curs de l'any*. Barcelona: Edicions 62. 5 v. [Ed. facsímil]
- ARCA, Antoni (1990). *La cançó de «Lo robatori de l'arc de Sant Martí»*. L'Alguer: APEUS.
- BADARE = *Base de datos sobre refranes del calendario y meteorológicos en la Romania*. GARGALLO, José Enrique (dir.) [en línia]. <<http://stel.ub.edu/badare/>> [Consulta: 17 agost 2009].
- BALAGUER, Víctor (1897). *Romiatge de l'ànima*. Barcelona: Tipolitografia de L. Tasso.
- (1916?). *Poesies*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- BOCCACCIO, Giovanni (1992). *Corbaccio*. Ed. de Vittore Branca. Torí: Giulio Einaudi.
- BOFARULL, Antoni de (1859). *Los trovadors moderns: Col·lecció de poesias catalanas, compostas per ingenis contemponáneos*. Barcelona: Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero.
- Breviari d'amor* (occità) = *Le «Breviari d'amor» de Matfre Ermengaud suivi de sa lettre a sa sœur*. Ed. a cura de Gabriel Zaïs. Vol. I i II. Besiers; París: Leipzsig, A. FRANCK'sche Verlagshamllung, 1862-1881.
- BROSSA, Joan (1975). *Teatre complet*. Barcelona: Edicions 62.
- BRUGUERA, Jordi (1991). *Llibre dels fets del rei en Jaume*. Vol. II. Barcelona: Barcino.
- BURGUET MOCHOLÍ, Isabel; CARDONA GERADA, Maria Lluïsa; PARDO PASCUAL, Josep (1988). *El món mariner valencià*. València: Generalitat Valenciana.
- CANALS, Antoni. *Scala de contemplació*. Ed. a cura de Juan Roig Gironella (1972 i 1973). «La *Scala de contemplació* de Antonio Canals y la corriente de la *devotio moderna*». *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLV, p. 33-85, i «La *Scala de contemplació* de Antonio Canals». *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVI, p. 129-263.
- Cançonet de Ripoll* = BADIA, Lola (ed.) (1983). *Poesia catalana del s. XIV. Edició i estudi del Cançonet de Ripoll*. Barcelona: Quaderns Crema.
- CICA = *Corpus informatitzat del català antic*. TORRUELLA, Joan (dir.); PÉREZ SALDANYA, Manel; MARTINES, Josep. Selecció de textos a càrrec de Vicent Martines [en línia]. <<http://lexicon.uab.cat/cica>> [Consulta: 20 agost 2009].
- COSTA I LLOBERA, Miquel (1923). *Líriques*. Barcelona: Editorial Catalana.

- CTILC = *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. RAFEL, Joaquim (dir.) [en línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<http://ctilc.iec.cat/>>.
- Espill* = ROIG, Jaume (c. 1460). *Espill*. Ed. d'Anna Isabel Subirats. [Agraïm a l'autora d'aquesta edició la possibilitat de consultar-la]
- FRANCH, Narcís. *El «Corbatxo»*. Traducció al català del *Corbaccio* de Joan Boccaccio, s. XIV. Ed. a cura de Francesc de Borja Moll. Mallorca: Edicions de l'Obra del Diccionari, 1935.
- Goigs de Solsona* = FORNER, Climent; RAFART, Benigne (2001). *Goigs marians del Bisbat de Solsona*. Montcada i Reixac: Bisbat de Solsona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- JAIME GÓMEZ, José de; JAIME LORÉN, José María de (2002). *Refranero aragonés: Más de 5.500 refranes, aforismos, dichos, frases hechas, mazadas... originarios de Aragón*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- LIBERA, Alain de (2007). *La filosofia medieval*. València: Universitat de València.
- Llibre del Tresor*. Versió catalana de Guillem de Copons. Ed. a cura de Curt J. Wittlin. Vol. I, II, III i IV. Barcelona: Barcino, 1980-1989.
- Manual de novells ardots* = SCHWARTZ LUNA, Federico; CARRERAS CANDI, Francesch (ed.). *Manual de novells ardots: vulgarment apellat Dietari del antich consell barceloní*. Vol. I (1892) i XXIII (1970). Barcelona: Imprenta de'n Henrich y Companyia: Institut Municipal d'Història.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis (1989 [1953]). *Refranero general ideológico español*. Madrid: Hermandado. [L'edició de 1953 es va publicar a la RAE]
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1994). *Obra del cançoner de Catalunya. Materials*. Vol. IV, fascicle 2: *Inventari de l'Arxiu de l'obra del cançoner popular de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MEIX I FUSTER, Carme (2007). *Collita de foc*. Valls: Cossetània: Ajuntament d'Ascó.
- MESTRES, Apel·les (1926 [1918]). *Tres y no res: pessa en un acte*. Barcelona: Llibreria Bonavia.
- METGE, Bernat. *Lo somni*. Ed. a cura de Júlia Butiñà. Madrid: Atenea, 2007.
- MOREIRA, Joan (1934). *Del folklore tortosí*. Tortosa: Querol.
- MORET, Hèctor (ed.) (1995). *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. 3: *Gèneres menors de la literatura popular*. Calceit: Instituto de Estudios Turolenses: Associació Cultural del Matarranya: Carrutxa.
- MORET, Xavier (ed.) (1997). *Blat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. Osca: Instituto Altoaragoneses: Institut d'Estudis del Baix Cinca: Institut d'Estudis Ilerdencs: Diputació General d'Aragó.
- Ordenansas et costumaz de Tolosa* = NOULET, Jean-Baptiste (ed.) (1880). *Las Ordenansas et costumaz del Libre blanc, observadas de toda ancianetat, compausadas per las sabias femmas de Tolosa et redigidas en forma deguda per lor Secretary*. Montpellier: Société pour l'Étude des Langues Romanes; Paris: Maisonneuve et Cie.
- PERARNAU I ESPELT, Josep (1998). «La traducció catalana medieval del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XVII, p. 7-219.
- PERUCHO, Joan (1985). *Obres completes*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62.
- PUJADES, Jeroni. *Dietari de Jeroni Pujades*. Vol. I (1601-1605), II (1606-1610) i III (1621-1625). Ed. a cura de Josep Maria Casas Homs. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975.

- RIALC = *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* [en línia]. Università di Napoli Federico II. Coordinació: Costanzo Di Girolamo (Università di Napoli Federico II); direcció: Lola Badia (Universitat de Barcelona) i Costanzo Di Girolamo (Università di Napoli Federico II). <<http://www.rialc.unina.it/index.html>> [Consulta: 20 agost 2009].
- RODOREDA, Mercè (1980). *Quanta, quanta guerra*. Barcelona: Club Editor.
- RUSINOL, Santiago (1949 [1897]). *Oracions*. Barcelona: Biblioteca Selecta.
- SÉBILLOT, Paul (1904). *Le Folk-lore de France*. París: E. Guilmoto.
- SERRANO, Sebastià (1985). *La paradoxa*. Barcelona: Planeta.
- TORRE, Alfonso de la (1484). *La visió delectable de Alфонço de la Torra, bachaller*. Barcelona: Matheu Vendrell. [Ed. facsímil, Barcelona, 1911]
- VALOR, Enric (1975-1982). *Obra literària completa*. Vol. I (1975), II (1976) i III (1982). València: Gorg.
- VIDAL, Lluís (1896). «Excursió a la Pica d'Estats». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any VI, núm. 21 (abril-juny).
- Vocabulari molt profitós per aprendre lo Català Alamany y lo Alamany Catalan*. Perpinyà: Joan Rosembach, 1502. Ed. facsímil de Pere Barnils. *Vocabulari català-alemany de l'any 1502*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1916.

Els mots tortosins en el context de la llengua formal

El darrer cop que vaig fer un treball en col·laboració amb el Josep, en memòria del qual es fan aquestes jornades, el nostre bon amic ja estava greument malalt, tot i que segurament ell encara no ho sabia. Amb tot, ja hi havia tota una sèrie de detalls que insinuaven que el Josep que tots vam conèixer no era ben bé el mateix Josep: ja no tenia aquella vitalitat, aquella espenta que li eren pròpies.

Quan el Miquel Àngel ens va anunciar que l'Institut d'Estudis Catalans ens havia invitat a participar tots dos en els actes de les Jornades de la Secció Filològica a Morella, el desembre del 2005, i a dir-hi unes paraules, em va pregar que jo m'ocupés de redactar la part central de la intervenció, i em va aclarir que ell es limitaria a posar la seua empremta personal en la part que li toqués presentar. Més encara —i això sorprendrà prou els qui el van conèixer—, em va demanar que li reservés la part més curta de la nostra xarrada, cosa que en ell era un fet totalment insòlit i sense precedents. M'ho va justificar dient que estava molt cansat. De fet, fou en els carrers costeruts de Morella on va manifestar els primers símptomes clars de l'afecció cardíaca que se'ns l'enduria al cap de pocs mesos. Tot i això, cal destacar que —malgrat el seu delicat estat de salut— quan li va tocar el torn de parlar va estar brillant com sempre. Els assistents a l'acte els ho poden corroborar.

En la nostra intervenció —que l'IEC va publicar uns mesos després— vaig tenir l'oportunitat d'anunciar que estava treballant en un vocabulari l'objectiu del qual és estudiar els mots distintius dels nostres parlars en el context de la llengua formal; és a dir, dels pocs mots que componen aquell escàs percentatge de vocables o accepcions que, sense ser d'ús general, formen part de l'expressió col·loquial usual dins de la nostra àrea dialectal o, molt sovint, de zones més àmplies, però que no cobreixen tot el territori. Dient-ho d'una altra manera, els mots que donen caràcter als nostres parlars.

Avui els puc anunciar que ja tinc enllestit aquest treball, del qual el nostre malaguanyat amic Josep tan sols va tenir l'oportunitat de llegir part de la presentació. No cal dir que he enyorat les seues assenyades observacions i la seua traça a detectar totes aquelles incorreccions o simples errades que a tots se'ns escapen. Confio que aquest treball, que m'ha ocupat més de dos anys, pugui ser publicat ben aviat —la maquinària ja està en marxa, em diu el Miquel Àngel— i que ben prest pugui estar a disposició de tots vostès, que en són els destinataris.

He dit dos anys treballant-hi, i potser ho hauria d'ampliar una mica més, almenys si considerem que, de fet, aquest treball no és altra cosa que la represa d'un estudi sobre el lèxic tortosí que vaig iniciar ja fa molts anys. L'any 1982, quan els treballs de recerca sobre el nostre dialecte eren escassos i parcials, vaig fer un treball destinat als alumnes del reciclatge de català per a mestres, del qual era professor en aquells moments, entre altres coses de dialectologia. Es tractava d'un opuscle fet amb presses, però amb el màxim rigor possible, que mirava de donar una visió global del nostre dialecte i dels trets que el caracteritzen. Duia el nom de *El subdialecte tortosí. Una parla de transició* i fou repartit, ciclostilat, entre els alumnes del reciclatge, d'aquell i dels següents cursos que es van fer a les nostres comarques. Aquell estudi inicial havia de tenir una segona part centrada sobre el lèxic, per a la qual, ja en aquells moments, vaig iniciar una primera replega de materials. Per diferents circumstàncies aquell projecte va quedar aparcat i vaig estar molts anys sense tornar-hi a pensar.

Força anys després —un cop enllestida la publicació dels manuals *Cruïlla i Aïnes*, fets, com saben, amb la inestimable col·laboració del Josep— em va semblar que era una llàstima que aquell material estigués allí mort i sense cap utilitat, i vaig pensar que havia arribat el moment de reemprendre aquella vella empresa. Evidentment, en els moments actuals la situació sobre els estudis dialectals a casa nostra és tota una altra, comptem ja amb molts materials i de qualitat, i això em va empènyer a donar una orientació completament diferent al projecte. En lloc de fixar-me en l'ús col·loquial dels mots, em va semblar que seria més útil de basar el treball sobre l'ús que els nostres escriptors n'han fet en els registres més formals, el primer exponent dels quals és la llengua escrita. I amb aquest objectiu més ambiciós vaig iniciar el nou estudi.

El treball a què em refereixo, tal com finalment ha estat concebut, pretén estar a cavall de quatre disciplines lingüístiques: la *lexicografia*, perquè estudia el lèxic; la *dialectologia*, perquè, com ja he dit, es fixa en els mots propis d'una zona dialectal, la nostra, i, finalment, la *codificació* i l'*estandardització*, perquè pot ajudar a fer conèixer la grafia més adient de certs mots poc coneguts, alguns gairebé perduts, i ens pot animar a recuperar-los i a fer-los conèixer, de l'única manera que això es pot fer: emprant-los.

La base d'aquest treball són textos molt representatius de les nostres comarques situats cronològicament en tres èpoques igualment importants per a la nos-

tra llengua; l'edat mitjana, quan la llengua adquiria categoria i precisió, a través del llibre dels *Costums de Tortosa*, entre molts altres, evidentment; el Renaixement, època de resistència —alguns n'han dit, erròniament, de decadència—, un dels principals exponents de la qual són els nostres *Col·loquis*, i, finalment, la florida produïda per la Renaixença, en un període pràcticament prefabrià, que deixa veure encara les essències més genuïnes dels nostres parlars. En representació d'aquesta època he triat textos de Ramon Vergés Paulí (tres volums d'*Espurnes de la llar*); Joan Moreira Ramos (*Del folklore tortosí*); Josep Vergés Zaragoza (*Recordances*); Joaquim Garcia Girona (amb el poema èpic *Seïdia*); Enric Bayerri i Bertomeu (els quatre volums del *Refraner*); Francesc Mestre Noé (tres publicacions: *Giripigues*, *La Renaixença de Catalunya i els periodistes i literats tortosins del Renaixement* i *Temps, vida i obres del polígraf Jaume Tio i Noé*). I ja per acabar, els textos dels autors que van prendre part en el *Certamen literari* fet a Tortosa l'any 1928, publicats en dos volums.

Tot i que no es pot dir que siga una bibliografia molt extensa (6 autors, 15 volums i un total de 5.456 pàgines, pel que fa als textos de començaments del segle xx, i 650 pàgines més de textos antics), m'ha semblat que pot ser suficient per al propòsit perseguit i, a més, prou representativa de l'estat que presentava la nostra llengua a començaments del segle passat i en altres temps més pretèrits. Cal tenir en compte, també, que el dialecte estudiat és el nostre, raó que m'ha permès d'afinar molt en determinats aspectes de l'ús actual.

Com a referència o punt de partida, diversos vocabularis d'autors de la nostra àrea entestats a dignificar-ne el lèxic propi més castís: Francesc Mestre, Ramon Arabia, Joaquim Garcia, Carles Salvador, Hilari Costa, Maties Pallarès..., a banda de l'immens pou d'informació que és el DCVB, les dades complementàries recollides per Coromines al DECat, i l'autoritat del DIEC, ampliada amb la informació continguda en el *Diccionari de l'Enciclopèdia*, que, com sabem, va significar un referent important de la llengua escrita durant molt de temps.

El treball pretén, a través de l'ús que dels nostres mots han fet els autors esmentats suara, mostrar tot l'ampli ventall de situacions en què els mots estudiats tenen cabuda i el sentit en què són usats en cada cas; oferir dades sobre les àrees on el mot és viu i, finalment, mirar d'establir-ne una etimologia versemblant, és a dir, cercar els possibles orígens de cadascun dels mots recollits.

Abans he dit que el treball pretén encabir-se dins del redós de quatre disciplines lingüístiques; però, a mesura que n'avançava la redacció, em vaig adonar ben aviat que l'orientació dels textos que li servien de referència donava als corresponents articles un acusat to costumista. Davant d'aquest fet, em va semblar que si, en lloc d'ignorar-lo, accentuava aquest to general amb informacions complementàries, de vegades anecdòtiques, el treball podria guanyar en interès, i així ho vaig fer.

I aquesta aportació extralingüística es nota prou quan parlem dels noms de les plantes, els bolets, els peixos, els ocells, els insectes, els rèptils i els mamífers, el nom dels quals ja sabem que és el camp on el lèxic presenta més variació en totes les llengües. En aquests casos, especialment, m'ha semblat oportú afegir als exemples dels mots amb què ens hi referim —si n'he trobat—, descripcions dels diferents animals o plantes presents a les nostres comarques que coneixem amb un nom característic dels nostres parlars i diferent del que solen rebre en altres llocs; sense oblidar, en força casos, de destacar-ne la utilitat que en traiem, ja que tot plegat ens pot ajudar a conèixer millor el nostre entorn i, consegüentment, a estimar-lo més.

Evidentment, no sóc la persona més indicada per a fer una valoració del treball, però em sembla que m'ha sortit una cosa prou *arregladeta*, com diem els tortosins, en més d'un aspecte.

Crec que, des del punt de vista sociolingüístic, pot ser una eina vàlida per a dignificar i donar prestigi al lèxic local. La inserció d'aquest lèxic en un context més ajustat a les normes que els textos prenmatius d'on ha estat poat mostra —crec— que molt sovint no hi ha cap necessitat de triar formes exòtiques per a expressar adequadament una idea, i que no hi hauria d'haver gaires inconvenients de fer servir els termes locals —més acostats a la nostra competència lingüística més pròxima— en qualsevol nivell de formalitat i sense cap demèrit estilístic ni expressiu. D'altra banda, el fet que el lector tinga informació solvent sobre la procedència del mot i l'ús que n'han fet els nostres escriptors pot ajudar a reblar el clau sobre la bondat de les formes respectives.

A més d'això, el recull mostra, ben documentadament, que molts de mots que a hores d'ara han estat substituïts pel castellanisme corresponent no fa gaire eren ben usuals i castissos entre nosaltres i que fariem molt bé de reintroduir-los, no tan sols en la llengua escrita sinó, a més a més, en la nostra expressió col·loquial. En són una mostra mots com ara *àdhuc* (més col·loquialment *adho* o *adhos*, que té un ventall d'usos importantíssim), *brodar*, *escuradents*, *safata*, *catifa*, *espadat*, *penya-segat*, *escorxeria* (distingit de *escorxador*), *estrènyer* (avui molt substituït pel castellanisme *apretar*), *guisa* ('manera', mot que ja apareix a *Costums* i es manté en els textos moderns estudiats); *oblidar* (avui substituït en bona part pel castellanisme corresponent), *remembrança* i *remembrar* ('recordar'), *sivella* (actualment molt perdut), i molts altres. Fins i tot el lector hi trobarà informació sobre formes tan francament arcaïtzants com ara *flum* (riu) i *automne* (tardor), que no ho devien ser tant per a alguns dels nostres avis.

Des d'un punt de vista lexicogràfic també crec que aquest treball pot aportar força coses a l'estudi del nostre lèxic. El lector hi podrà trobar mots absents dels reculls lèxics més importants, com ara la locució *passar l'amble* (passar per un pal ensabonat mirant de guardar l'equilibri), *fer antiva* (fer ple les aigües en un canal,

sèquia o regadora), el verb *antivar* (barrar l'accés de l'aigua mitjançant una paret o una taula de fusta), *aviador* (dit d'un lloc rost amb molt de desnivell per on s'avia la fusta procedent de les tales), *bambar* (anar d'un lloc a l'altre sense una destinació ni un propòsit concret), *baqueter*, *-a* (dit d'una persona desvergonyida, que sempre busca raons, que té mal geni), *carlota* (recentment estandarditzat *carrota*, que és la forma culta de la qual ha evolucionat l'expressió local), el substantiu *córrer* (cursa, cós o competició), *crevetes* i *pilanets* (un fòssil del grup dels equinoderms), *a l'eco* (locució adverbial que té el sentit d'estar a l'aguait, 'estar amatent'), *eixabegar* (netejar els sembrats de les males herbes que s'hi crien), *esbrafat* (dit d'una persona pagada de si mateixa), *fesoló* (varietat de fesol gros i pla), *ganguetes* (desvari, desassossec, incomoditat, temor; usat principalment en les expressions *tenir* o *fer passar ganguetes*), *gonia* ('desassossec', 'pressa', distingit de *angúnia* 'malestar depressiu'), *gúbia* (congost d'unes característiques determinades), *mastrugar* ('masegar', 'matxucar', 'rebregar per mitjà de pressions, fregadisses, batzegades'); *matriculer* (persona que vol aprofitar-se de l'esforç dels altres), *moreneta* (un bolet de color bru), *revora* (a la mateixa vora, marge o vorera; dit també del ressalt existent a la vora d'un objecte i, per tant, distingit de *vora*, que té un valor més neutre), *rip-rap* (si fa no fa, aproximadament), *de bon teque* (locució que té el sentit de 'bon humor', 'bona disposició anímica'), *fer xameta* (petar la xarrada, parlar de coses diverses), *xapadillo* (manera de conservar certs peixos), *xitxirinel·lo* (variant de *xitxarel·lo*), *xumenener* (desgavell, esvalot; període d'agitació social), la locució *en vespres* (en vigílies), i molts altres mots i locucions que no havien estat recollits mai enlloc i que hi són ben documentats i definits.

Hi aportem també informació sobre alguns mots que, tot i figurar en reculls lèxics importants —com ara el DIEC, el DCVB o el DECat— hi apareixen amb errades, generalment pel que fa a la definició o altres detalls semàntics o morfològics. Tenim, per exemple *àdena* (femella de l'ànec collverd i no pas un epicè d'ànec, com afirma Coromines); la distinció de camp semàntic entre *ventar* (fer vent sobre alguna cosa) i *aventar* (sotmetre alguna cosa a l'acció del vent); *carallufa* (variant de *gallufa* i no pas un derivat de *carall*, segons el DECat); *cerval* (entre nosaltres un *gat salvatge* o *fer* i no pas un *linx*, com diu el DIEC); *garriga* (un *conreu de secà* i no pas un *coscollar*); *grúmol* (mol·lusc de l'espècie *Tapes decussatus* i no pas *musclo*, com afirmen Mestre i els que l'han seguit); *canyut* (que el DIEC considera sinònim de *navalla*, és a dir, d'un lamel·libranqui de l'espècie *Solen vagina*, poc o gens present a la zona del Delta, de forma lleugerament corbada i més petit que no pas el *canyut* o *mànec*, noms que corresponen a l'espècie *Solen marginatus*, que és la que trobem habitualment a les sorreres interiors del Delta, de forma recta i més gran que la *navalla*); *mandaulera* (que no és pas una *llevadora*, com apunta el DECat, sinó una dona desvagada que es posa en tot); *clòtxina* (que no és pas una *petxina grossa* sinó un lamel·libranqui de l'espècie *Glicemeris glicemeris*, un marisc una mica dur però

molt gustós); *cocó* (que no és pas un clot natural sinó una construcció molt complexa feta artificialment per a arroplegar aigua); *malfull* i *rendilla* (que no són pas cap mosquit, almenys entre nosaltres, sinó insectes del mateix ordre però de diferent família). Això sense comptar amb la informació complementària, però no per això menys important, que apareix en mots com ara *poniol* (amb les variants *boriol* o *poliol*), *endívia*, *lletuga* i molts altres.

Fins i tot hi apareixen uns possibles castellanismes (ben pocs, si és que ho són, i convenientment senyalats amb un asterisc), sobre els quals s'han donat informacions parcials o poc exactes, com ara *andrino*, *atinar*, *averiguar*.

Parlant de mots que han estat considerats poc genuïns, potser al lector el sorprendrà trobar ben documentat l'adverbi *detràs*, que no és pas un castellanisme sinó un mot genuïnament català que ja apareix a *Costums de Tortosa* i al *Tirant* i que fou àmpliament usat per autors de tant de prestigi com Lull, Eiximenis, sant Vicent Ferrer i Bernat Metge, entre molts altres; o també *sapo* 'gripau', mot que no recull el DIEC però que ja apareix al *Torsimany* (s. XIV) i fou àmpliament usat als *Exemplis* (text de finals del s. XIV o començament del s. XV i gens sospitós de contenir castellanismes); *sapo* és un mot que ha produït diversos derivats, com ara *ensapar-se* 'endormiscar-se' o *sapastre* 'ximplet, murri', 'que fa la feina malament', 'que no és de fiar'. Fixeu-vos que aquest darrer mot sí que ha estat recollit pel DIEC. Entre aquests mots genuïns i molt antics potser caldria situar l'arabisme *nòria*, tractat a l'entrada *sénia*, que a *Costums* apareix grafiat amb la forma arcaica *nora* i que al *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou (1575) el trobem ja amb la forma moderna *nòria*. La marginació d'aquest mot del diccionari normatiu deu ser pel fet que, a Barcelona, aquest mot tan sols s'usa en els sentits de 'corda o cadena de presos' i 'una mena d'atracció de fira', significats tots dos que procedeixen del seu quasihomònim castellà.

Destaquem també els articles *dar*, *mas que siga*, *guai* (*Das-me'n mas que siga un, guai!*) i també *modo*, que igualment contenen informació diversa, però ben remarcable, o altres com ara *port* (de muntanya, fluvial o de mar), que posa de manifest quins són els valors que aquest mot té i ha tingut des dels orígens entre nosaltres i quin ús n'hem fet. Destaquem també l'estudi que es fa de l'antic *pus* (amb la variant *puix*), sobre els quals s'ha sobreposat modernament el castellanisme *pos*, que fariem bé d'evitar del tot malgrat els seus il·lustres antecedents.

Una cosa que també crec que pot resultar apassionant són les correspondències que es donen sobre diverses mesures antigues locals, recollides a *barcella* (pel que fa a les mesures de capacitat per a grans), *cànter* (mesures de capacitat per a líquids), *cana* (mesures de longitud) i *càrrega* (mesures de pes).

En el vocabulari deixem constància igualment que el DIEC, en la nova edició, ha admès noms tan nostres com ara *adesar*, *algorfa*, *aucell*, *este* i *eixe*, *gronxadora*, *nadador*, *raïl* i algun altre que no hi figuraven fins ara, i també que ha modificat

adequadament alguna entrada, com ara la referida al mot *tenca*, que ja atribueix a l'espècie *Cyprinus carpio*, que és el peix que nosaltres coneixem amb aquest nom i que, en edicions anteriors, s'atribuïa a l'espècie *Tinca tinca* (el peix que en castellà rep el nom de *tenca*) i que ha donat entrada també, en els articles corresponents, a les espècies de peixos que nosaltres coneixem com a *palaia* i *peluda*. Un advertiment. Si consulteu la versió electrònica del nou DIEC2, heu de saber que per a buscar determinades locucions prepositives o adverbials com ara a *bondó*, a *mitjan*, a *palpons*, a *les palpentes*, de *bracet*, de *sobines*, de *sobte*, en *doina*, per *capita*, etc., haureu d'escriure tots els components de la locució. En canvi, en algunes altres, com ara a *l'aguait*, de *bocaterrosa*, en *canvi*, en *rodó*, per *contra*, etc., haureu de buscar el mot principal, ja que si escriviu la locució sencera no la hi trobareu.

Si consultem les instruccions del diccionari, es justifica així:

b) Les locucions que tenen com a nucli un mot que només apareix en aquestes locucions tenen entrada pròpia i han estat alfabetitzats pel sistema discontinu, és a dir mot a mot.

Aquesta situació va fer que durant uns dies arribéssim a creure que la locució *a mitjan* —que nosaltres usem per a indicar la meitat d'un recorregut o d'un espai de temps: *A mitjan camí*; *a mitjan tarda*— hagués desaparegut del nostre diccionari normatiu. Afortunadament no ha estat així.

El lector hi podrà trobar també algun origen etimològic curiós, com ara el de *carrinya* 'dit d'una persona de mal geni', que ve del nom d'un personatge d'origen gallec, anomenat de cognom Carrinya, que va ser el primer guarda del parc municipal de Tortosa i que es distingia per mantenir a ratlla la canalla. Això li va valer una fama de mal geni que va acabar originant l'apel·latiu de *carrinya*, que s'aplicava a tots els qui es distingien per la poca paciència i reaccions fortes. De fet, jo mateix, de menut, vaig conèixer un vigilant del parc que ranquejava i al qual els xiquets seguíem anomenant Carrinya, tot i que el seu cognom ja era un altre. Interessants són també els orígens de mots com ara *moreneta* o *bruneta* (un bolet de barret morè o bru, conegut en altres llocs amb el nom de *fredolic*), *pegalosa* o *mocosa* (un altre bolet que es caracteritza per l'abundós mucíl·lag transparent que traspua tant al barret com al peu), el d'aus com ara el *temporal*, ocell de mar endins, que rep aquest nom perquè tan sols és possible veure'l des de la costa quan fa mal temps. Es tracta del mateix ocell que en altres llocs coneixen amb el nom de *mascarell* per la mena d'antifaç negros que té al voltant dels ulls. I és l'ocell al qual els castellans donen el nom de «alcatraz» (de l'àrab hispànic **qaṭrás*, 'de port airós, ufanós'), mot que va servir per a donar nom a una cèlebre illa presó situada a la badia de San Francisco, que avui, afortunadament, ja és tan sols un reclam turístic d'aquella ciutat nord-americana.

Hi ha força ocells també que deuen el seu nom a la manera de refilar, com ara el *toro*, que fa un cant que recorda el bramular d'un bou i ha donat lloc a diverses

llegendes; l'*espia*, que quan se sent amenaçat fa un cant estrident que tots els habitants del maresme identifiquen amb una visita perillosa; el *xarret*, la *xitxarra* o els seus parents *xatxarreta* i *xitxarro*, amb una clara referència a la seua refilada insistent i més o menys estrident; l'ànec *piulador* (en altres llocs *xiulador*). Un altre grup el formen els que deuen el seu nom a una característica del seu físic; les diferents espècies de *cacauet*, mot que es deu a la mobilitat i petitesa d'aquests moixonets; el *cabusser*, per la seua habilitat a capbussar-se; el *cullerot*, pel seu bec en forma de cullera o espàtula, i l'*adragó*, pel coll en forma de essa que recorda l'aparença d'un drac.

Destaco, un cop més, com a força interessant, la informació sobre els noms locals d'aquests *ocells* i dels *bolets*, *vegetals* diversos, *peixos*, *mariscos*, *caragols* de mar i de terra, *rèptils* i *insectes*, que contenen detalls o notícies que fan de tot plegat un text d'agradable lectura. Crec igualment que l'abundància d'imatges que il·lustren un bon nombre d'articles també ajuda a fer ben atractiu tot el treball, així com la presència de molts de topònims regionals documentant diversos termes.

Vist ara el text en conjunt, em sembla que té un remarcad regust costumista, no tan sols pel que li proporcionen els exemples, poats majoritàriament de textos d'aquesta orientació, sinó també per la informació general que conté, la qual pot ajudar a fer conèixer millor les nostres coses.

Com a dada interessant, potser cal remarcar també que de l'anàlisi del conjunt de mots recollits es desprèn que a pesar que s'ha afirmat un cop i un altre que el català central constitueix el nucli de l'estàndard, sorprèn una mica que bona part dels mots tortosins estudiats —prescindint de pronúncies dialectals— siguin recollits al DIEC —dos de cada tres—, bona part dels quals ja figurava al diccionari de Fabra. Cronològicament, una part de l'explicació d'aquesta realitat segurament que la podríem deduir del fet que Pere Labèrnia i Esteller —autor del *Diccionari de la llengua catalana amb la correspondència castellana i llatina*, obra que constitueix el punt d'arrancada de la moderna lexicografia catalana i que ha estat una referència constant dels diccionaris posteriors— era un traiguerí format a Tortosa, tot i que més tard es traslladà a Barcelona. Es pot suposar amb fonsament que el lèxic matern de l'autor havia de ser present en la seua obra de manera més o menys constatable. Però no tot es pot explicar a través d'aquest fet: sens dubte, l'esforç de gent com ara Francesc Mestre, Ramon Arabia, Joaquim Garcia, Carles Salvador, Hilari Costa, Maties Pallarès i molts altres, que quan era el moment es van esforçar a aportar dades sobre els mots més castissos d'aquestes terres, va donar el seu fruit quan Fabra va fer la primera redacció del diccionari que durant molt de temps es va considerar com a normatiu. Ho mostra el fet que si compareu algunes entrades del diccionari de Fabra amb el vocabulari de Mestre i Noé podreu veure que la definició del mot que en fan l'un i l'altre es corresponen paraula per paraula.

Una altra dada que crec que pot ser molt interessant és l'extensió geogràfica dels mots recollits, és a dir, els territoris del domini on són emprats. En la xarrada a Morella a què he fet referència al començament avançava una informació provisional a partir de les dues primeres lletres del vocabulari (mots començats amb A o amb B), que no m'ha vagat encara actualitzar, però que, un cop considerats tots els mots recollits —prescindint dels pocs d'ús general que per diversos motius s'hi entren—, no crec que s'allunyen molt del que allí deia. Evidentment, el nombre de vocables o accepcions exclusius del territori dialectal és força alt (al voltant del 50 % dels estudiats), però també cal fer notar que, per a deixar constància de l'àrea geogràfica on el mot és usat, molt sovint hi he hagut d'emprar l'expressió «del tortosí en avall» (un 20 %). També hi són freqüents «tot el català occidental» (11 %), sense que hi manquen expressions com ara «català nord-occidental» (7 %) i, esporàdicament, «tot el Principat» (4 %). Cal destacar també que les expressions «dialecte tortosí» i les altres anotades ací damunt van molt sovint ampliades amb afegits com ara «i el Camp de Tarragona» (9 %) o «i els dialectes insulars» (19 %) i altres punts perifèrics del Principat, bàsicament el Pirineu oriental i l'Empordà (7 %). Fins i tot hi ha casos en què el mot és compartit amb l'alguerès. Curiós, oi? Més d'un cop es detecta que la conurbació barcelonina és l'única àrea on el mot estudiat és absent. Em limito a deixar-ne constància, sense fer-ne cap interpretació.

Diguem, finalment, que el recull consta de 2.695 entrades que, si hi afegim els nombrosos derivats documentats en moltes d'elles, passen molt llargament dels 3.000 mots recollits.

Per acabar, em sembla de llei agrair la col·laboració que he rebut de diverses persones, que s'han abocat amb il·lusió a prestar-me el seu ajut. Citem, en primer lloc, els amics Lluís Torres i Ferran Royo, en especial el primer, que m'han supervisat els articles que tracten de mots corresponents a espècies botàniques i que, més d'un cop, m'han orientat decisivament en aquells casos en què anava més perdut. Seguim amb el senyor Manolo Arrufat, que m'ha revisat els articles corresponents als bolets, m'ha proporcionat valuosa informació sobre alguna espècie concreta (també per a l'article *sisca*, una planta d'aiguamoll) i m'ha cedit magnífiques fotografies. Agraeixo igualment les fotografies que m'ha proporcionat el senyor Salvador Cardero. També al senyor Ramon Vidal, que m'ha revisat els articles corresponents als ocells. D'altra banda, cal que faça esment del meu germà Josep —submarinista amb quaranta anys d'experiència i que coneix en el seu hàbitat els peixos i mariscos que es recullen al treball—, que m'ha orientat no poques vegades. He d'agradir finalment l'ajut rebut de mon fill Jordi i de ma nora Àngels, per la molta murga que els he donat i les hores que han dedicat a repassar i comentar el treball.

JOAN SALVADOR BELTRAN I CAVALLER
Coautor, amb Josep Panisello, dels manuals *Cruilla* i *Aïnes*

Allò que no diuen mai els llibres de text

Al meu alumnat universitari, futurs i futures mestres

1. PRECEDENTS

El model lingüístic dels llibres de text de l'educació obligatòria fa temps que ens és d'interès i aquest interès és motivat, consegüentment, pel model lingüístic observat en el professorat. Per tant, no s'ha d'entendre aquesta línia d'investigació en un sentit reduccionista i limitat, sinó que hi ha múltiples factors que incideixen en el model lingüístic que, en definitiva, rep l'alumnat i és clar que aquest no es limita exclusivament a l'aportat per la institució escolar.¹ Amb tot, en aquest estudi l'àrea d'anàlisi serà fonamentalment el llibre de text, amb el benentès que, pel que hem observat, aquest model serà l'emprat majoritàriament, amb poques excepcions, pel professorat en l'àmbit escrit, sobretot, i en l'oral.

Fruit d'aquesta inquietud publicarem l'any 1998 «Uniformitat lingüística *versus* diversitat lingüística. La llengua dels xiquets i xiquetes d'Alcanar»² i posteriorment gaudirem d'una llicència retribuïda, B2 atorgada pel Departament d'Educació, durant el curs escolar 2001-2002, per a la realització del projecte *Didàctica de la diversitat lingüística* en què recollírem la diversitat polimòrfica de la varietat estàndard, establida per l'Institut d'Estudis Catalans, i documentàvem aquestes formes en obres de referència gramatical. També l'estudi es complementava amb una descripció lingüística col·loquial i situava els trets col·loquials dels parlars de les comarques del tortosí en àmbits formals i informals i s'afegia un annex amb cinc-cents mots de vocabulari bàsic contrastat en quatre obres lexicogràfiques,

1. També cal dir que a l'escola hi ha altres textos que poden influir en el model lingüístic com són els diccionaris. En aquest sentit, hem estudiat aquesta casuística en Buj Alfara (2003).

2. BUJ ALFARA (2001), *Recapte* (Moviment per a la Renovació Pedagògica), núm. 19.

dos de normatives i dos diccionaris generals.³ La part teòrica es completava amb unes propostes didàctiques que volien ajudar a omplir el buit de recursos existents orals, i a voltes escrits, en què es reflectís la fonètica del català occidental.⁴ En definitiva, es volia contribuir a proporcionar el professorat de recursos didàctics que complementessin el llibre de text.

El model lingüístic dels llibres de text, habitualment, només té en compte aquelles formes recollides per l'estàndard que s'adscriuen al català oriental, i dins d'aquest al parlar central. Com a conseqüència d'aquesta visió reduccionista de la llengua, quan el docent identifica llengua del llibre de text amb llengua catalana, conscient de la seua responsabilitat com a model lingüístic, orienta el seu discurs, oral i escrit, cap a aquests trets, principalment morfològics i lèxics d'aquesta varietat.⁵ Si el centre educatiu és en l'àrea del català oriental, majorment, el model lingüístic del llibre de text coincidirà amb la parla de l'alumnat procedent d'aquesta àrea i la distància entre la llengua col·loquial i l'estàndard no serà tan allunyada. Ara bé, en l'àrea del català occidental, fruit de la visió restrictiva que solen practicar les editorials, la distància entre la llengua col·loquial i l'estàndard serà més gran.

Ben eclipsada resta, doncs, la idea que Pompeu Fabra, l'any 1918, enuncïava en l'Advertiment de la *Gramàtica catalana* de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana:

[...] per als casos en què la forma consignada en el llibre no sigui l'habitual en el parlar dels deixebles, 'en tant que aquella serveixi per a il·lustrar una definició o explicació qualsevol, cal que el mestre la reemplaci per la forma usual en el parlar dels alumnes [...]. I llavors caldrà que els ensenyi quines de les formes [...] no registrades en el llibre són tolerables en la llengua literària i quines hi són del tot inadmissibles'.

És clar que hi ha d'haver un cert allunyament entre les solucions lingüístiques informals i les formals, però com que la llengua estàndard no ha sortit d'uns elements lingüístics artificiosos creats en un laboratori sinó que selecciona del col·loquial, la majoria de casos, trets lingüístics genuïns per a elevar-los a la cate-

3. ENCICLOPÈDIA CATALANA (1982), *Diccionari de la llengua catalana*, 6a ed., Barcelona, Enciclopèdia Catalana; P. FABRA, (1932), *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 13a ed., Barcelona, Edhasa, 1981; IEC (1995), *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, IEC; J. LACREU (dir.) (1999), *Diccionari pràctic d'ús del valencià*, Alzira, Bromera.

4. <http://clic.xtec.cat/gali/gali/galiVariant.jsp>. BUJ ALFARA (2003) (coord.), *Cançons i contes per a les nostres escoles*, <<http://www.xtec.cat/~abuj/>>.

5. Fonèticament hom encara no nota tanta endodiglossia com en els altres nivells lingüístics, si bé no és estrany sentir en el discurs docent l'adverbi *darrere* articulat amb [a] final, car alguns llibres de text encara no han incorporat la forma etimològica *darrere*, tal com ho ha fet l'IEC en el DIEC1 i DIEC2. Altrament, també és del tot habitual cantar la cançó *Sol, solet* amb l'articulació de la velar semitancada de *solet* amb velar tancada, s[u]let.

goria de «llengua comuna», en tant que aquests trets seleccionats per les editorials representen només un parlar més s'allunyan i exclouran la resta.

Amb això hom no ha de creure que advoquem per una atomització de versions de llibres de text,⁶ depenent del territori, en l'estil que ens tenen acostumats algunes editorials en l'elaboració de versions «valencianes» i «catalanes». Com veurem més avall el respecte per la diversitat i unitat de la llengua es pot manifestar amb exemples molt senzills, pràcticament amb el mateix nombre de planes i de cost ben similar al que normalment es paga per qualsevol llibre de text.

I també, en les condicions que són a hores d'ara els productes editorials ningú ha de pensar que la faena a fer, complementària, correspon al professorat del català occidental. Estem convençuts que la normalitat passa perquè el professorat de l'àrea del català oriental també incorpore i faci saber les formes normatives del català occidental, ja que així es dona la visió real diversa de la llengua i no s'identifica el català oriental, central, amb llengua catalana.

Si la distància lògica entre el parlar col·loquial de qualsevol geolecte i les varietats més formals a tot arreu es manifesta amb més o menys intensitat, en la nostra zona, aquest distanciament, amb la identificació errònia de llengua del llibre de text, exclusivament, amb llengua catalana, és especialment preocupant ja que es tracta d'una zona de transició lingüística en què les polítiques lingüístiques i educatives no ajuden a promocionar els trets comuns de les terres riberenques del riu Sénia. I en definitiva no estem parlant de res més que d'incidir en l'alumnat i reforçar el sentiment d'unitat de la llengua. Aquest seria un dels motius fonamentals que, al nostre parer, haurien de considerar seriosament les editorials per a fer alguns gestos tipogràfics en què es veïés reflectida en els manuals la diversitat de solucions proposada per l'Institut d'Estudis Catalans.

2. PROPOSICIÓ NO DE LLEI

A propòsit d'aquest interès, el 2001 ens posàrem en contacte amb Josep Bargalló, aleshores secretari nacional d'Educació i Cultura d'ERC i diputat al Parlament, el qual per la seua formació lingüística,⁷ i el fet que havia estat el nostre tu-

6. En aquest sentit cal consultar l'interessant estudi fet pel filòleg Albert Aragonés sobre el model lingüístic que vehiculen les editorials, en llibres de text de secundària, a banda i banda del riu de la Sénia a <http://www.sre.urv.es/proves/rmuntaner/html/apartats-esquerra/noticia.php?id=217>.

7. Llicenciat en filologia catalana (Universitat de Barcelona). Catedràtic de secundària. Membre de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Professor de cursos de postgrau i crèdits lliures a la Universitat Rovira i Virgili, Universitat Catalana d'Estiu, Universitat Ramon Llull i Universitat de Vigo. Té una extensa bibliografia sobre literatura catalana. Ha estat director de l'Institut Ramon Llull.

tor durant el curs d'aptitud pedagògica (CAP) realitzat en cursar el quint curs de filologia catalana, ens va parèixer que entendria perfectament la casuística que se li explicava, cosa que succeí talment. Se li exposà l'anormalitat que es donava amb el model lingüístic dels llibres de text i com no es representava la proposta polimòrfica d'estàndard que preveia l'IEC. La idea implícita de qui induïa aquesta proposta era creure que si s'impulsava alguna legislació sobre aquest assumpte tal vegada així es podria afavorir la presència d'aquelles altres formes sancionades per l'IEC. Bargalló, a partir del treball de Buj Alfara (1999), elaborà el text de la Proposició no de llei presentada el 3 de desembre del 2001 i fou aprovada a l'abril de 2002.

El procediment d'exposició i aprovació fou el següent:

DADES GENERALS

Títol	Proposició no de llei sobre el model lingüístic dels llibres de text i la docència en català	
Núm. expedient	250-02311/06	
Data document	03/12/2001	

PROPONENTS

Grup Parlamentari	Grup Parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya	
1r proponent	Bargalló Valls, Josep	Membre
Resta proponents	Benach i Pascual, Ernest	Membre
	Huguet i Biosca, Josep	Portaveu

Text presentació

Presentació de nova tramitació
06119/06

A la Mesa del Parlament

Presentació: Josep Bargalló Valls, Ernest Benach i Pascual, Josep Huguet i Biosca, portaveu, del Grup Parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya

Document/ Proposició no de llei sobre el model lingüístic dels llibres de text i la docència en proposta:

Exposició de motius

La llengua catalana, com totes les llengües, és conformada per un conjunt de variants, reconegudes, sistematitzades i normativitzades totes elles. Aquesta varietat és consubstancial a la llengua i, de fet, en són un component indispensable: una llengua és conformada per tots els seus dialectes i tots els dialectes són idènticament fonamentals i insubstituïbles a l'hora de conformar-la. L'ensenyament, la comunicació, la ciència... necessiten d'un procés d'estan-

dardització però aquesta construcció i divulgació d'un estàndard no s'ha de fer en base només d'un dialecte o arraconant-ne algun. I, encara molt menys, sense seguir o, si més no, reduint les propostes de l'autoritat lingüística, en el cas de la llengua catalana l'Institut d'Estudis Catalans, que permet i recomana una estandardització variada que reconeix diverses formes fonètiques, morfològiques i lèxiques.

El que és cert és que, després dels anys que ja portem d'ensenyament del i en català, es pot comprovar que s'està produint un canvi lingüístic no desitjable i empobridor en l'alumnat d'algunes zones, propiciat, en força casos, pel model lingüístic discriminatori utilitzat pels llibres de text i alguns docents. Aquest model lingüístic presenta, fonamentalment, les següents característiques:

— Ús exclusiu de formes lingüístiques —fonètiques, morfològiques i lèxiques— del català oriental, especialment del central.

— Nul·la referència a les formes lingüístiques normatives del català occidental proposades per l'Institut d'Estudis Catalans.

— Hipercorrecció sistemàtica de formes genuïnes normatives.

— Endodiglossia o autoodi cap a la pròpia variant.

— Confusió entre llengua i varietat estàndard.

En aquest sentit, podem exposar exemples clars extrets de llibres de text homologats pel Departament d'Ensenyament i d'utilització habitual a les aules de Catalunya:

— En un llibre de Llengua 1 de Cicle Superior hi ha una unitat didàctica que conté tres vinyetes amb el següent diàleg: «Can I have a broom, please? «Què diu»; «Que em pot donar una granera? «Una què?; «Que em pot donar una escombra? I tant que sí!». I s'hi afegeixen els següents comentaris: «Ja saps que la llengua és la forma de comunicació més perfecta que hi ha. Per a comunicar-nos per mitjà d'una llengua, les paraules que fem servir han de tenir un significat concret...». Aquesta és una demostració clara de discriminació lingüística: «granera» és una paraula pertanyent al català occidental, propi i habitual dels parlants de les comarques lleidatanes, de part de les comarques tarragonines —especialment les de les Terres de l'Ebre— de la Franja de Ponent, de les Illes i de tot el País Valencià. La discriminació, doncs, és encara més contundent i reprovable quan el llibre s'utilitza en aquestes comarques i amb alumnes que tenen la paraula com a pròpia.

— En un altre llibre, d'ortografia i també molt utilitzat a les nostres aules, en fer referència a la pronúncia del grup «ix» s'ignora la pronúncia, precisament, dels territoris esmentats a l'exemple anterior. Els parlants del dialecte occidental de la llengua i alguns de l'oriental —com el tarragoní— articulen la vocal «i» davant de «x». En canvi, en aquest llibre s'oblida la realitat del diasistema lingüístic a l'afirmar taxativament que aquesta «i» no es pronuncia.

És per tot això que es presenta la següent,

Proposició no de llei

«El Parlament de Catalunya insta el Govern de la Generalitat a promoure el coneixement i el respecte a les diverses parles catalanes en la docència en català i l'ensenyament de la llengua catalana. Per assolir això, en concret, el Govern, a

l'hora d'homologar els llibres de text i d'especificar els continguts de l'àrea de Llengua així com la seva aplicació pràctica:

1. Promourà que el Projecte Lingüístic de Centre reflexi la parla de l'alumnat i que la pràctica docent s'hi adequi.

2. Promourà que el professorat de l'àrea de llengua tingui entre els seus objectius ampliar la parla amb què l'alumnat arriba a l'escola amb altres formes catalanes i bastir el registre estàndard a partir de la parla de l'alumnat.

3. Garantirà que els llibres de text homologats incloguin les propostes normatives que abracen tot el diasistema lingüístic, seguint els criteris de l'Institut d'Estudis Catalans, i en cap cas corregeixin formes lingüístiques genuïnes de cap dialecte.»

Palau del Parlament, 3 de desembre de 2001

Josep Bargalló Valls

Ernest Benach i Pascual

Josep Huguet i Biosca
Portaveu

Proposició no de llei sobre el model lingüístic dels llibres de text i de la docència en català

Presentació de la iniciativa; 11.12.2001

Admissió a tràmit de la iniciativa; 20.12.2001

Publicació de la iniciativa; 29.12.2001; (Text presentat: 253, 45)

Criteri de la Junta de Portaveus; 29.01.2002

Acord de tramitació en Comissió; 29.01.2002

Obertura del termini de presentació d'esmenes; 29.01.2002

Publicació de la tramesa a la Comissió; 04.02.2002; (BOPC: 259, 26)

Publicació de l'obertura del termini de presentació d'esmenes; 04.02.2002; (BOPC: 259, 26)

Finiment del termini de presentació d'esmenes; 13.02.2002

Adopció en comissió; 11.04.2002; (DSPC: 321, 24)

Publicació de l'adopció en Comissió; 06.05.2002; (BOPC: 292, 14)

Proposició no de llei sobre el model lingüístic dels llibres de text i de la docència en català

Legislatura d'obertura

6

Tipologia de tramitació

Proposta de resolució

Número d'expedient

250-02311/06

Data obertura expedient

11.12.2001

GP ERC

Proponents

GP ERC - Josep Bargalló Valls

GP ERC - Ernest Benach i Pascual

Número de registre d'entrada

35259

Expedients associats

340-01417/06

ensenyament; llengua catalana; llibre

Descriptors

escolar; personal docent; política

lingüística; ús de les llengües

Comissió tramitadora	Comissió de Política Cultural
Situació	Cloenda política
Procediment	Ordinari
Cloenda política	11.04.2002
Data cloenda expedient	11.04.2002
Tipus finalització	Resolució
Número d'expedient definitiu	R1305/VI
Títol definitiu	Resolució 1305/VI del Parlament de Catalunya, sobre el model lingüístic dels llibres de text i la docència en català

A partir d'aquest document no ens consta, tant de bo haja estat d'una altra manera, que s'haja tingut en compte la resolució d'aquesta Proposició no de llei. És a dir, desconexem si des del Departament d'Educació hi ha hagut alguna instrucció cap al món editorial per a incloure el polimorfisme esmentat adés. Més aviat ens inclinàriem a creure que no ha estat així, ja que els nombrosos exemples aplegats en la bibliografia editada posteriorment segueixen mostrant exclusivament formes fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques més habituals en el català oriental, especialment el central.

3. ALLÒ QUE NO DIUEN MAI (O SÍ) ELS LLIBRES DE TEXT

Hem agafat un exemple a l'atzar per a il·lustrar el que exposem. Per tant, no s'ha d'interpretar que donarem dades comparatives i quantificades del que s'esdevé sistemàticament. És un lloc comú que l'acordat a la Proposició no de llei encara no es compleix, per tant, qualsevol manual que prenguem de referència servirà per a exemplificar, en general, què fa la resta.⁸ En aquest cas hem escollit el

8. Beltran i Cavaller (1998): «[...] per a qualsevol mestre que haja de contribuir a la difusió i a la dignificació del català, les comarques de l'Ebre són un *paradís*.

Cal reconèixer, tanmateix, que es tracta d'un *paradís amb molt brossa*. Amb problemes molt diferents, és cert, dels que es produeixen en altres indrets del domini [...], a l'àrea de què parlem els problemes són uns altres, i es deriven en una part molt important del fet negatiu a què ens referíem abans: pertànyer a una àrea perifèrica, no tan sols envers una administració [...] sinó respecte tres centres administratius igualment llunyans, que ben poca cosa han fet per coordinar les respectives polítiques lingüístiques. [...]

Una de les coses que més ens amoïna [...] és que la nostra zona dialectal estiga migpartida per una línia al sud de la qual l'escola empra uns determinats textos destinats a l'ensenyament de la nostra llengua: la de tots; en tant que al nord de la mateixa línia se n'usen uns altres, sovint de la mateixa editorial (vegeu, p. ex. les sèries *Brançal* i *Atzavara*, de Barcanova) que, sense gaires explicacions, difonen un model de llengua en el qual apareixen unes determinades variants morfològiques que no coincideixen amb les divulgades pels textos emprats més al sud, i que no obstant això són presentades com si fossen les úniques que el model formal admet. Això sense parlar de la presència gairebé exclusiva de lèxic d'una sola procedència dialectal, igualment distorsionadora, de què fan gala els uns i els altres manuals».

llibre de 5è curs de llengua catalana de l'editorial Baula. El llibre es diu *Llengua catalana, primària, 5è*, forma part del projecte *alabast* i els autors són Anna Isabel Aso Jaca i Josep Ramon Vidal i Cusialls. El llibre s'ha editat el 2006 i diu que ha estat presentat al Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya. A part d'aquestes qüestions formals obligades, hi ha una dada de contingut solidari que també ens pareix interessant ressaltar i és que el 0,7 de la venda del llibre es destina a la construcció d'una escola a Txibuluma (Zàmbia), dins del projecte de l'ONGD Solidaritat, Educació, Desenvolupament.⁹

Presentem una tria d'exemples que mostren formes altres que les del català central, per tant, no es pot dir taxativament que no hi haja absolutament mai cap mínim indici de la variació interna del català. Si bé és cert que és una *rara avis*, sí que podem dir que en aquest manual algun exemple n'hi hem trobat directament o indirecta.

Fonètica

Vocalisme àton

p. 13

Vocals [ə], [e], [o], [u]

En un requadro al marge hi diu: «Hi ha diferències en la pronunciació d'algunes vocals àtones en els territoris de parla catalana. Per exemple, la vocal neutra que trobem a la paraula *àngel*, i que es pot sentir en tot un seguit de comarques, es pronuncia *e* tancada en d'altres. O bé la manera com es pronuncia *pomada*, amb *o* o amb *u*».

Cal dir que en el vocalisme àton la majoria de llibres de secundària de llengua catalana fan referència a l'existència de variants de pronúncia.

p. 27

Manteniment de la pretònica davant de vibrant

Apareix el mot *carabassó*, amb manteniment de la pretònica, en un exercici sobre l'orde alfabètic.

p. 37

En la definició del mot *entortolligat*, com a sinònim s'hi dona *cargolat*, amb la caiguda de la pretònica grafiada.

p. 39

En un exercici de sinònims i antònims a partir del mot *entortolligat* torna a aparèixer *cargolat* i un altre mot de la mateixa família lèxica: *descargolat*.

9. Agraïm la gentilesa de l'editorial per haver-nos permès exemplificar qüestions que volíem demostrar amb els exemples del seu manual.

Vocalisme tònic

p. 105

Ús de les formes rizotòniques del verb *traure* amb la variant *treure*: *vaig treure*, *van treure*.

Consonantisme

Betacisme

p. 27

El tret obviat és la diferenciació entre la labiodental fricativa sonora [v] i la bilabial oclusiva sonora. En aquest exemple hom pot entendre que la pronúncia a tot arreu és betacista:

L'homofonia

Fixa't en aquestes paraules:

ball vall

Les paraules homòfones sonen igual, però s'escriuen de manera diferent i tenen significats diferents. Les paraules ball i vall són homòfones, malgrat que l'una s'escriu amb be alta i l'altra amb ve baixa. [...]

Manteniment de la semiconsonant velar tancada

p. 84

«blavenc, blauet, blavós, blau¹⁰»

Vibrant en posició final

p. 147

Es donen indicacions de pronúncia de la *-r* final:

La *erra* final no es pronuncia en aquests casos: noms d'oficis: *cuiner*, infinitius: *cuinar*, altres paraules, com ara alguns noms d'arbres (*taronger*) i d'altres (*rialler*).

Hi ha altres paraules en què sí que es pronuncia aquesta *erra* final, com ara *mar* o *amor*.

Dental en posició final, en grup consonàntic

S'indica com s'articula la dental final dels gerundis: «La *te* final no es pronuncia en els verbs en gerundi (*mirant*) ni en algunes paraules que acaben en *-lt* (*dalt*) o en *-nt* (*vigilant*)».

Prepalatal fricativa sorda en posició inicial, posició postconsonàntica i posició final

10. Tot i que nosaltres hem inclòs *blau*, a l'original apareixia *blauet* dos vegades. Entenem que era una errada ja que l'exercici plantejava quin dels mots de la sèrie n'era el primitiu.

p. 161

Es diu que en aquestes posicions «les grafies *x* i *ix* representen el mateix so». Alguns dels exemples són *anxova* i *caixa*.

Morfologia nominal

Nombre

p. 45

En un exercici en què s'ha de fer el plural dels mots en singular, entre els set exemples hi ha els adjectius *roig* i *vermell*.

Més avall, en la mateixa plana, en un altre exercici idèntic dels vuit adjectius un és *rodó*.

És clar que en el cas de *roig* i *vermell* aquests representen dos terminacions diferents de plural, i en el cas de *rodó/redó* seríem davant d'un mateix tipus de terminació.

p. 49

Hi ha un exercici en què s'han de flexionar en gènere i nombre tres adjectius, un dels quals és *roig*.

L'article personal

p. 75

Ús de l'article personal davant d'antropònims:

«La Cristina estudia» «El Xavi beu aigua»

Demostratius

p. 119

Per a exemplificar els demostratius apareixen els exemples: «*aquest gos / aquell noi*»

Possessius femenins

p. 119

Per a exemplificar els possessius apareixen els exemples «*el meu gos / la meva mare*»

Ordinals

S'exemplifiquen amb *desè*: «*el desè aniversari*»

Adverbis de temps

p. 46 i p. 135

En un enunciat d'un exercici apareix la combinació preposició seguida de participi per a indicar la posterioritat: «En acabat, digues quins paràgrafs cor-

responen a cadascuna de les parts del text explicatiu:», «En acabat, posa-hi un títol:»

Adverbis de lloc

Els locatius per a representar els tres graus de proximitat són «aquí - allà»

Morfologia verbal

Present d'indicatiu

p. 79

Verb *obrir* desinència de la 3a persona del plural -e: *obren*.

p. 104

Desinència de 1a persona -o: *jo canto*

p. 105

Desinència de 3a persona de l'imperatiu amb -i: *canti, cantin*

p. 186-191

Hi ha un apèndix amb les conjugacions dels verbs model —*cantar, témer, perdre, dormir, servir*— i l'auxiliar *haver*.

Les desinències de les persones 1a del singular i 1a i 2a del plural, de la 1a conjugació, del present d'indicatiu són respectivament: -o, -em, -eu. En la resta de conjugacions la desinència de 1a del singular del present d'indicatiu és -o.

Les desinències del present d'indicatiu dels verbs incoatius són: -eixo, -eixes, -eix, -eixen.

Les desinències del present de subjuntiu de les tres conjugacions i de l'auxiliar són: -i, -is-, -i, -in. Es repeteixen en les corresponents de l'imperatiu.

L'imperfet de subjuntiu té les desinències: -és, -essis, -éssim, -éssiu, -essin.

Lèxic

p. 19

En un exercici sobre vocalisme hi apareix la paraula *melic* per a exemplificar el so de la vocal palatal tancada. En aquest cas, pensem que la inclusió del mot no es pot considerar com un tret lèxic del català occidental, ja que és un lloc comú que el mot n'ha estès la seua àrea d'ús cap al català oriental a causa de la hipercorrecció dels parlants. És a dir, en l'àrea del català oriental el mot comú és *llombrígol* o *llombrigo*,¹¹ si bé a causa del seu paregut amb el castellà

11. Segons el DCVB (VII, p. 47), *llombrígol* al Pirineu oriental, al català oriental, al menorquí, al mallorquí i a l'alguerès. *Llombrigo* al Conflent, a la Plana de Vic, a la Costa de Llevant, a Igualada,

ombligo ha estat desplaçat d'amples zones del català oriental a favor de *melic*, mot suposadament més català, per parèixer-se menys amb *ombligo*. Si bé hom sap que tots tres geosinònims procedeixen del mateix ètim ŪMBĪLICŪLUS. Aquest exemple és un dels pocs casos d'endodiglossia del català oriental cap al català occidental. Comunament, els exemples es donen a la inversa amb hiper-correccions del tipus: *maçana*, *mançana* per *poma*; *arena* per *sorra*; *calçetí* per *mitjó*, etc.

p. 55

En un text explicatiu sobre el parentiu es parla dels avis i s'indica entre parèntesis que aquests són *avi* i *àvia*.

p. 58

En un exercici de relacionar els articles amb els substantius hi és *xocolata*.

p. 81

En un poema de Salvador Espriu hi és *arena*.

La negra barca
Veig la negra barca
per la mar oberta.
Vent xaloc l'atansa
fins arran l'arena.

p. 82

En l'exercici sobre el poema es demana: «Quin sinònim de *sorra* es fa servir al poema 'La negra barca'?»

p. 92

En una sèrie de mots d'un exercici d'atenció un dels mots és *moixó*.

p. 93

En un exercici es demana quina paraula no forma part de la família de *fum*. Hi surten *fumera*, *fumejar*, *fumerola*, *funàmbul*, *fumarada*.

p. 109

En un exercici en el qual s'han de fer frases amb sis paraules, una d'elles és *bigoti*.

al Vallès i al Camp de Tarragona. Coromines en el DECat (v, p. 245) indica que la pronúncia col·loquial de *llombrígol* és *llumbrigu* a Barcelona i gairebé pertot.

p. 133

En un enunciat sobre la regla d'ús de *g / j* apareix *joguina*.

p. 135

En un fragment d'un poema hi apareixen *menuts* i *traure*,¹² i s'indica que el poeta és valencià:

El jorn de la nit vermella
Tots al carrer, grans i menuts,
a beure's la vida reblida de llum,
a collir pometes dels pomers del cel,
a guaitar els núvols vermells de corall,
a veure, a sentir.
Tots al carrer,
tots a fruit,
a traure a les pedres el suc de l'estiu.

(Joan Vila i Vila, *Estoig de versos*, Baula)

p. 142

En un exercici en què s'ha de fer una selecció de mots, un dels vuit és *escuma*.

p. 145

Per a exemplificar les paraules compostes apareix *caçapapallones*.

p. 159

En els modismes de comparació apareix l'exemple *negre com el sutge*.

p. 161

Per a exemplificar mots amb la grafia *x* es dona *xocolata*.

p. 174

Es demana en quina mena de diccionari es trobaria «El nom d'una eina de fuster».

p. 175

Per a completar paraules amb les grafies *c / qu* apareix *calamar*.

12. Incloem ací *traure*, per no tornar a reproduir, per raons d'espai, el poema en l'apartat del vocalisme tònic.

p. 177

En una explicació sobre el subjecte i el predicat hi ha la frase «El jugador vigatà mou la fitxa vermella».

4. ALLÒ QUE DIU L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

En aquest punt donarem aquelles referències que apareixen en els esborranys provisionals de la «Gramàtica de la llengua catalana», apareguda el gener de 2008, la qual és la versió revisada de la de 2002. Farem esment a aquesta obra quan es tracte de trets que apareixen a la gramàtica, de fonètica i de morfologia, i que no han estat inclosos en els exemples analitzats anteriorment en el llibre de text. Per a l'apartat de lèxic, simplement donarem la referència dels geosinònims corresponents en el DIEC2.

Reproduïm els fragments en què es fa al·lusió a algun dels trets exposats talment com apareixen a la gramàtica. És evident que aquest metallenguatge en el llibre de text hauria de tindre la corresponent adaptació:

Consonantisme

p. 66 / Pronúncia betacista - labiodental

La consonant [v] es manté amb valor contrastiu en posició d'obertura en balearic, en part del valencià i, d'una manera recessiva, en el parlar del Camp de Tarragona. [...] En els altres parlars, la consonant [v] ha confluït amb la bilabial [...].

p. 65 / Pronúncia africada

En els parlars occidentals [...]. La consonant [ʃ] [...], no apareix mai en posició postconsonàntica, i sols s'utilitza en posició inicial en un conjunt molt delimitat de mots, d'origen no llatí en molts casos [...]; mots com ara *anxova* i *xàfec* s'hi pronuncien, per tant, amb la consonant africada [tʃ]. La consonant fricativa [ʃ] presenta encara una altra peculiaritat en aquests parlars, ja que [...] es pronuncia precedida de la gradual [j] quan no és inicial de mot: *caixa*, *peix*, *arruixar* ([jʃ]).¹³

p. 75

Les consonants oclusives s'elideixen en posició final de mot, excepte en parlars valencians i balearics, quan estan precedides d'una consonant nasal o lateral [...].

13. V. també en aquest sentit la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, p. 19. Els exemples que hem destacat en negreta també apareixen al llibre de Baula, però només amb l'articulació fricativa.

Aquestes oclusives en posició final de mot, però, tendeixen a mantenir-se en parlars valencians, en parlars baleàrics i en el septentrional.

p. 76

La consonant *r* ha caigut històricament en posició final de mot agut, llevat de la major part de parlars valencians [...].¹⁴

Morfologia nominal

Demonstratius

p. 141

Els demostratius comprenen els determinants demostratius *aquest* (o *este*), *aqueix* (o *eixe*) i *aquell* [...].

p. 142

El quadre II.40, *Flexió dels demostratius (sistema dític ternari)*, recull el sistema de tres graus dels demostratius amb les formes reforçades i no reforçades.

La coexistència d'un sistema binari i un altre de ternari en els determinants demostratius es reproduceix en el cas dels anomenats *adverbis demostratius*, amb els quals estan directament relacionats: *aquí* i *allí/allà* en els parlars amb sistema binari, i *ací*, *aquí* i *allí/allà* en els parlars amb sistema ternari.

Possessius

p. 143

El quadre II.41 representa la *Flexió dels possessius forts* amb les formes femenines amb *v* i amb *u*. A sota del quadro hi diu: «Les formes *meva*, *meves*, *teva*, *teves*, *seva* i *seves* predominen en els parlars orientals, mentre que les formes *meua*, *meues*, *teua*, *teues*, *seua* i *seues* predominen en els parlars occidentals i en els baleàrics».

Ordinals

p. 149

Hi ha diversos ordinals que admeten formes alternatives a les delimitades fins ara. Es tracta dels ordinals [...], *dècim* (desè) [...].

14. En aquest sentit, és interessant de recordar la detallada mostra que dóna Recasens (1996, p. 334-335) en *Fonètica descriptiva catalana*, de sensibilitzacions de la vibrant final en tots els dialectes. Amb la qual cosa, queda clar que no hi ha cap parlar català que no tinga algun exemple en què en posició final absoluta de mot no hi aparega una vibrant. Seria bo recordar-ho, per a no seguir amb el tòpic exclòent de «en català no s'articula la *-r* final i en valencià s'articula *-r* final».

Morfologia verbal

Present d'indicatiu

«canto (cante, cant)»

Present de subjuntiu

«canti (cante), cantis (cantes), canti (cante), cantin (canten)»

Imperfet de subjuntiu

«cantés (cantàs, cantara), cantessis (cantesses, cantassis, cantares), cantés (cantàs, cantara), cantéssim (cantéssem, cantàssem, cantàrem), cantéssiu (cantés-seu, cantàsseu, cantàreu), cantessin (cantessen, cantassen, cantaren)»

Perfet

«hagi (haja) cantat, hakis (hages) cantat, hagi (haja) cantat, hàgim (hàgem) cantat, hàgiu (hàgeu) cantat, hagin (hagen) cantat»

Plusquamperfet

«hagués cantat, haguessis (haguesses) cantat, hagués cantat, haguéssim (haguéssem) cantat, haguéssiu (haguésseu) cantat, haguessin (haguessen) cantat»

Imperatiu

«canta canteu (cantau)»

Lèxic

Enumerem els geosinònims, que recull el DIEC1, del lèxic que hem exemplificat en l'apartat anterior:

Avi, àvia > iaio, iaia

Joguina > joguet, jugueta

Xocolata > xocolate

5. CONCLUSIONS

Com anunciàvem en un principi l'objectiu principal d'aquest treball era comparar en un exemple de llibre de text si el que preveia la Proposició no de llei s'havia aplicat. Hem pogut comprovar que les referències a altres formes lingüístiques diferents a les del català central hi són. Els exemples els hem trobat en el vocalisme àton i en algunes formes lèxiques: *arena*, *calamar*, *carabassó*, *moixó*, *roig*, *traure*.

En altres casos de lèxic no hi són *bigot*, *caçapalometes*, *espuma*, *estalzí*, *ferramenta*, *fumeral*, *iaio*, *joguet*, *xocolate*.

Pel que fa a la morfologia, de la nominal no trobem cap referència a les formes dels possessius femenins amb *u*: *meua, teua, seua* i llurs plurals. Tampoc s'anomenen els demostratius simples > *este, esta, estos, estes; eixe, eixa, eixos, eixes*; ni els reforçats de segon grau > *aqueix, aqueixa, aqueixos, aqueixes*. Quant a la morfologia verbal, en les explicacions que hi ha al llarg del llibre, hem vist que només apareixen les desinències pròpies del català oriental, central. En l'apèndix final els verbs model més l'auxiliar *haver* tampoc incorporen altres desinències.

Si repassem les dates i la bibliografia normativa i aquella recomanada per l'Institut d'Estudis Catalans,¹⁵ en la primera reimpressió del juny de 2000 del *Gran diccionari de la llengua catalana* apareix *bigot*. La primera edició del *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans, del 1995, inclou *espuma, joguet, estalzi, ferramenta, fumeral, iaia, iaio, palometa, xocolate*. Quant a les formes lèxiques amb manteniment o caiguda de la pretònica, medial oberta, davant de vibrant, és sabut que aquestes darreres eren les variants principals en el *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, però que en ser variants de les que mantenien la pretònica, aquestes passaren a ser les formes principals en el DIEC (1995) i les que apareixien al DGLC les secundàries —*carabassó/carbassó, caragol/cargol, caragolat/cargolat, descaragolat/descargolat*. En aquest sentit, doncs, el tractament que es fa d'aquestes pretòniques en el manual esmentat és sistemàtic, car sí que es recull *carabassó*, però en canvi: *cargolat* i *descargolat*. La «Proposta de Gramàtica» de l'IEC, de l'any 2002, incorpora, en la morfologia nominal, les formes femenines dels possessius amb *u* —*meua, teua, seua, meues, teues, seues*. A la morfologia verbal, les desinències *-o, -e, -i* per al present d'indicatiu; de l'imperfet de subjuntiu: *-esses, -éssem, -ésseu, -essen; -às, -assis, -às, -àssim, -àssiu, -assin; -ara, -ares, -ara, -àrem, -àreu, -aren*. I quant a l'auxiliar *haver*, s'incorporen en el perfet de subjuntiu: *haja, hages, haja, hàgem, hàgeu, hagen*; en el plusquamperfet: *haguesses, haguéssem, haguésseu i haguessen; haguera, hagueres, haguera, haguérem, haguéreu, hagueren*. A l'imperatiu, dels verbs del I grup s'hi afegia *cantau*. La Proposició no de llei s'aprovà l'abril de 2003; des de llavors fins ara han transcorregut cinc anys i tota la bibliografia de referència que relacionem és anterior a la data de la Proposició, és a dir, que si hom hagués volgut no hagués calgut aquesta proposició perquè la normativa era i és ben clara en aquest sentit. Ara bé, en general, encara que ens haguem basat només en un exemple, i en aquest hem vist una aplicació restrictiva de la proposta polimòrfica de l'IEC, també recomanem de consultar la 4a reimpressió del llibre *Llengua catalana i literatura*, 1r curs, de

15. En les pàgines IX i X del DGLC consta una «Acreditació de l'Institut d'Estudis Catalans» en què s'indica «[...] l'acreditació de què aquest diccionari és objecte abasta el fet que, en principi, inclou allò que la Secció Filològica ha sancionat [...]».

l'editorial Text - La Galera, en què hom pot trobar la majoria de desinències que hem esmentat més amunt.

Per tant, al nostre parer, si la normativa és ben clara sobre això i fa ja més d'un lustre, o quasi una centúria, si ens remuntem a la proposta fabriana, que la institució encarregada de dictaminar sobre la normativització assumeix aquest plantejament però el model que vehiculen els llibres de text, generalment, i que arriba a l'alumnat no ho difon talment, sinó que l'escapça, algun condicionant extraacadèmic hi deu haver que faça obviar els plantejaments de l'IEC. Davant d'aquest fet, creem que l'IEC hauria de reaccionar, si més no, per a garantir una de les funcions de l'estàndard que és la de la identificació dels usuaris, i cohesionar així la unitat de la llengua. Caldria, per tant, que el Departament d'Educació i l'IEC treballassen conjuntament per a incorporar allò que no diuen mai (o gairebé mai) els llibres de text, i afavorir que els plantejaments polimòrfics no quedessen simplement en una declaració d'intencions.

ÀNGELA BUJ ALFARA
Professora d'ensenyament secundari

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M.; MOLL Francesc de B. (1926-1968). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. [DCVB]
- ASO JACA, Anna Isabel; VIDAL I COSIALLS, J. Ramon (2006). *Llengua catalana, primària, 5è*. Saragossa: Baula.
- BELTRAN I CAVALLER, Joan S. (1998). «El procés d'estandardització a les Terres de l'Ebre». A: *Un món de llengües: Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia (Marina Baixa)*. Alcoi: Marfil.
- BUJ ALFARA, Àngela (1999). «Llenguatge discriminatori i canvi lingüístic». A: *Ús de llenguatges no discriminatoris*. Xàtiva: Federació d'Ensenyament de CCOO del País Valencià: L'Ullal.
- (2001). «Uniformitat lingüística *versus* diversitat lingüística: la llengua de les xiquetes i dels xiquets d'Alcanar». *Recapte* [Moviment per a la Renovació Pedagògica], núm. 19.
- (2003). «Lèxic del català occidental en diccionaris generals i diccionaris escolars: entre la normalitat i el prejudici». A: *I Congrés de la Diòcesi de Tortosa Cultura i Territori*. Benicarló; Morella; Tortosa, p. 29-62.
- (2005). «Model de llengua per a l'ensenyament. Montsià, Baix Ebre, Terra Alta, Ribera d'Ebre». Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació.
- CAMPS, Josep [et al.] (2004). *Llengua catalana i literatura, 1r curs*. 4a reimpr. Barcelona: Text - La Galera.
- COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. [DECat]

- ENCICLOPÈDIA CATALANA (1982). *Diccionari de la llengua catalana*. 6a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998). *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [1a reimpr. de 2000] [GDLC]
- FABRA, Pompeu (1918). *Gramàtica catalana: Curs mitjà*. Barcelona: Publicacions de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana: Editorial Pedagògica.
- (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia. [13a ed. Barcelona: Edhasa, 1981] [DGLC]
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona: IEC.
- (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: IEC. [DIEC1]
- (1999). *Proposta per a un estàndard oral de llengua catalana, I: Fonètica*. 1a reimpr. de la 3a ed., corregida. Barcelona: IEC.
- (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: IEC. [DIEC2]
- (2008). «Gramàtica de la llengua catalana. Esborranys» [en línia]. Barcelona: IEC. <<http://www2.iec.cat/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>>.
- LACREU, J. (dir.) (1999). *Diccionari pràctic d'ús del valencià*. Alzira: Bromera.
- RECASENS, Daniel (1996). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: IEC.

El dialecte tortosí segons els llibres de text

1. PRESENTACIÓ

Per comprovar què diuen els llibres de text sobre el tortosí he tingut en compte, per una banda, els llibres de l'assignatura llengua catalana i literatura d'ESO que es van fer servir a tots els instituts públics de les Terres de l'Ebre durant el curs 2004-2005, i per una altra, un seguit de llibres de batxillerat de la mateixa assignatura vàlids per al curs 2007-2008. No he tingut en compte els llibres de l'assignatura valencià: llengua i literatura, perquè els llibres d'ESO que he pogut consultar no parlen d'altres varietats dialectals que les de la Comunitat Valenciana i, per tant, la zona del tortosí administrativament valenciana sempre apareix com a part integrant del valencià septentrional.

Tenim dos maneres de saber què és, com és i quina extensió geogràfica té el tortosí,¹ segons els llibres de text: llegir els textos explicatius que trobem sobretot en els llibres de batxillerat, o bé observar els mapes del domini lingüístic, que trobem en tots els llibres de text, i els mapes de cada un dels dialectes, que trobem només en alguns llibres de batxillerat.

1. Perquè ens entenguem, quan dic *tortosí* em referixo al que la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* (2007) de l'Institut d'Estudis Catalans definix com a «subdialecte de transició entre el català nord-occidental i el valencià, parlat al Baix Ebre, al Montsià, a la Ribera d'Ebre, a la Terra Alta, als Ports de Morella, a part del Maestrat i al Matarranya». La primera edició (1995) en donava dos accepcions: «Subdialecte de transició entre el català nord-occidental i el valencià parlat al Baix Ebre i el Montsià. | *PER EXT.* Conjunt de parlars de transició entre el català nord-occidental i el valencià, parlat al Baix Ebre, el Montsià, la Ribera d'Ebre, Terra Alta, Ports de Morella i part del Maestrat i el Matarranya». Si el diccionari normatiu ja vacil·la, ja us podeu imaginar què pot arribar a passar amb els llibres de text.

2. NOMENCLATURA

Tots els llibres de batxillerat, si no és en els textos és en els mapes, tenen en consideració el tortosí i el valencià septentrional (excepte Enciclopèdia Catalana, que no anomena el septentrional), i els anomenen així. Hi ha unanimitat, doncs, en la nomenclatura.

3. FILIACIÓ DIALECTAL

Tots els llibres de batxillerat també coincidixen a considerar el tortosí i el valencià septentrional com una part integrant del català occidental. També hi ha acord a presentar el tortosí com a part del català nord-occidental, i el valencià septentrional, com a part del valencià (excepte Enciclopèdia Catalana, que no l'anomena).

4. DEFINICIÓ

A l'hora de definir el tortosí, cap llibre de batxillerat diu que siga un dialecte, sinó que el presenten com un subdialecte (Edebé, Vicens Vives, Cruïlla, Teide) o com un subdialecte de transició entre el català nord-occidental i el valencià (Cruïlla); com una variant (Baula); com una varietat (Vicens Vives, Enciclopèdia Catalana) o com una varietat de transició al valencià (Edebé), i finalment, com un parlar (Enciclopèdia Catalana), com un parlar de transició cap al valencià (Grup Promotor/Santillana) o com un conjunt de parlars de transició del nord-occidental (Vicens Vives: Baix Ebre i Montsià), per una banda, i com uns parlars de transició entre el valencià i el nord-occidental (Vicens Vives: Ports, el Maestrat, la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i el Matarranya), per l'altra.

El valencià septentrional, en canvi, és considerat gairebé unànimement com un subdialecte (excepte Enciclopèdia Catalana, que no l'anomena), tot i que amb algunes consideracions (Edebé: «una continuació de la transició del tortosí al valencià»; Cruïlla: «que comparteix molts trets amb el català nord-occidental»), o com una varietat (Vicens Vives).

5. EXTENSIÓ GEOGRÀFICA

Quan arriba l'hora d'explicar on es parla tortosí, els llibres de text de batxillerat presenten un ventall de possibilitats tan gran que resulta desconcertant: en

primer lloc, perquè no hi ha gaires coincidències entre els llibres de les diferents editorials; en segon lloc, perquè sovint, en un mateix llibre, el que es diu en els enunciats no coincidix amb el que veiem en els mapes (Edebé, Vicens Vives, Cruïlla), i en tercer lloc, perquè fins i tot en un mateix llibre (o en llibres de diferents cursos de la mateixa editorial) els mapes són substancialment diferents (Vicens Vives, Cruïlla).

Seguint la doble definició de la primera edició del DIEC, alguns llibres fan una distinció entre el tortosí estricte, que abraça el Baix Ebre i el Montsià, i el tortosí en sentit ampli, que a més a més inclou la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Matarranya, Ports i el Maestrat (Edebé, Vicens Vives). Uns altres usen el terme tortosí només en el sentit estricte, però afegint les altres dos comarques de les Terres de l'Ebre (Baula: «a tota la zona de les terres de l'Ebre»; Grup Promotor/Santillana: «les terres més properes a l'Ebre»). Finalment, Enciclopèdia Catalana l'usa només en el sentit ampli, però no anomena el Matarranya.

Si ens fixem en els mapes, tant dels llibres de batxillerat com d'ESO, les possibilitats es multipliquen. Esta disparitat és deguda, segurament, a la diversitat de fonts utilitzades, que cal dir que també presenten discrepàncies. Resumint-ho una mica, ens trobem amb tres models de mapes.

En primer lloc tenim els llibres de text que segueixen les indicacions o els mapes de Veny, Martí, Alegre i Porredon. A grans trets, la principal diferència entre Veny i els seus seguidors és que el mapa Veny (i també els llibres d'ESO d'Enciclopèdia Catalana, Vicens Vives i Teide) no inclou la Ribera d'Ebre en el tortosí, i en canvi, els mapes de Martí, Alegre i Porredon (i també els mapes del nord-occidental dels llibres de batxillerat de Vicens Vives i Grup Promotor/Santillana) sí.

La novetat més destacable dels seguidors de Veny és que no inclouen les localitats catalanoparlants de la comarca oficial del Baix Aragó, com tampoc ho fan els mapes dels subdialectes del nord-occidental dels llibres de batxillerat de Vicens Vives i Grup Promotor/Santillana i els llibres de Barcanova, Vicens Vives i Cruïlla d'ESO. En això no sembla que seguisquen el mapa de Veny, sinó més aviat l'enunciat «deixant a part les localitats més occidentals [del Matarranya]» que llegim en el manual. Una cosa semblant passa quan representen la frontera dialectal entre el tortosí i el valencià septentrional (o entre el nord-occidental i el valencià): com que el valencià es parla a «els Ports de Morella, el Maestrat, la Plana de Castelló, l'Alcalatén [...]», la frontera dialectal coincidix amb la frontera administrativa de la Comunitat Valenciana amb Catalunya i Aragó (Martí, Alegre, Porredon, els mapes de tot domini d'Edebé, Enciclopèdia Catalana d'ESO, Grup Promotor/Santillana d'ESO i batxillerat, i els mapes dels dialectes del valencià dels llibres de batxillerat de Vicens Vives, Grup Promotor/Santillana, Cruïlla i Edebé).

En segon lloc tenim alguns casos particulars. Un és el mapa de Baula, que sembla seguir fidelment el mapa de la *Gran enciclopèdia catalana*, on el tortosí

apareix com una gran àrea de transició que abraça les Terres de l'Ebre, el Matarranya, Ports, l'Alt i el Baix Maestrat, a més a més del Priorat, Alcatén i bona part de la Plana Alta. L'altre cas atípic és el llibre de batxillerat de Cruïlla, que presenta un mapa del català nord-occidental, per una banda, i un altre dels seus subdialectes; en tots dos, el nord-occidental s'estén també fins als Ports, Alt i Baix Maestrat, cosa que no passa en el mapa dels subdialectes del valencià, i en el segon, el tortosí ocupa el Baix Ebre, el Montsià i només una part de la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Matarranya i el Baix Maestrat, i el lleidatà ocupa també el Priorat.

I, finalment, tenim els mapes que es basen en Marí, l'únic elaborat a partir d'isoglosses de mapes lingüístics, val a dir, tan diversos com l'ALDC o la *Flexió verbal en els dialectes catalans* d'Alcover i Moll. Els llibres de text que l'aprofiten (Castellnou d'ESO i Teide d'ESO i batxillerat) presenten una zona de transició entre el nord-occidental i el valencià que abraça bona part de la Plana Alta, Alcatén, Alt Maestrat, Ports, el Matarranya i una part del Baix Maestrat, dibuixada segons les isoglosses de les desinències de l'imperfet de subjuntiu (*cantés, cantàs / cantara*), l'article definit masculí (*lo/el*), la desinència de la primera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació (*cantol/cante*) i l'emudiment o pronunciació de la *r* final dels infinitius (*plorar*). En canvi, la zona de transició entre l'occidental i l'oriental (o entre el nord-occidental i el central) que en el mapa de Marí (i també Castellnou) inclou part de la Ribera d'Ebre i del Priorat, només apareix en un dels tres mapes de Teide d'ESO. Notem encara que Teide, en un dels llibres d'ESO, presenta també un mapa del domini on el límit del tortosí al nord es correspon al del mapa de Veny, i al sud, sembla que corresponga a la isoglossa de l'article definit.

Com que no podem entrar en gaires més detalls, destaquem com a mínim que en alguns mapes de tot el domini lingüístic la Tinença de Benifassà apareix dins el nord-occidental (Cruïlla i Vicens Vives d'ESO i batxillerat), que les poblacions del Baix Camp que pertanyen a la diòcesi de Tortosa apareixen a l'esquerra de la línia divisòria del català occidental i oriental (Baula, Cruïlla d'ESO i batxillerat; Edebé, en el mapa del nord-occidental, hi inclou tot el Baix Camp) i que només alguns mapes presenten Olocau del Rei (Ports) fora del domini lingüístic del català (Barcanova, Castellnou, Edebé i Teide d'ESO i batxillerat).

6. CARACTERÍSTIQUES

Per a saber quins són els trets que caracteritzen el tortosí, segons els llibres de text de batxillerat, podem consultar les llistes de trets distintius entre el català occidental i l'oriental, les enumeracions dels trets característics del català nord-occidental o del valencià, i finalment, si tenim sort, alguna caracterització específica del tortosí.

6.1. *Català occidental*

L'omnipresent llista de trets distintius entre el català occidental i oriental, en cap cas, no entra en contradicció ni amb els trets propis del tortosí ni amb els del valencià septentrional. Quan enumeren només els trets del català occidental, però, els podem fer algun retret perquè alguns trets són propis només del nord-occidental (Enciclopèdia Catalana: *moixó*), són propis només del valencià (Teide: *servisc*) o són propis també d'altres dialectes orientals (Baula: *cementeri*; Cruïlla, Teide: *me, te, se, mos, vos*). A més a més, alguns posen exemples no gaire encertats (Teide: «*taulada* i *pontet* es pronuncien diferent de *teulada* i *puntet*») o desencertats del tot (Edebé: «els diftongs *gua* i *qua* es mantenen: *aigua, aquarel·la*»).

6.2. *Català nord-occidental*

En les enumeracions dels trets propis del nord-occidental en conjunt, les imprecisions són més nombroses. Per una banda, alguns llibres presenten trets que són propis de tot l'occidental i no només del nord-occidental (la distinció entre *o/u* àtones: Baula; les pronúncies *giner, sinyor, minjar*: Cruïlla, Teide; la pronúncia africada de *xut, planxa*: Cruïlla; els possessius *meua, teua, seua*: Edebé; els plurals *àsens, órdens*: Vicens Vives; etc.). Per una altra banda, presenten trets que no són generals en nord-occidental i que més aviat corresponen al que també es coneix com a lleidatà (les pronúncies *fenya, cunya*: Teide (=tarrag.); les formes verbals *cantave*: Edebé, Vicens Vives; *cantarie*: Teide; els mots *padrí* (avi): Cruïlla, Edebé; *muricec*: Cruïlla).

Finalment, també trobem descripcions de trets no gaire encertades o poc precises («Pel que fa al *vocalisme tònic*, el català nord-occidental coincideix amb el català central. En canvi, el *vocalisme àton* és més ric»: Vicens Vives; «La *e* àtona inicial s'obre a [a]»: Cruïlla; «Tendència a articular [a] les *e* inicials travades»: Teide).

6.3. *Valencià septentrional*

Els llibres de text que enumeren trets propis del valencià septentrional solen presentar l'article definit *lo, los* (Edebé, Cruïlla), les desinències del present d'indicatiu (Edebé: *-o*; Grup Promotor/Santillana: *-o/-a*) i l'emmudiment de la *-r* final dels infinitius (Edebé, Grup Promotor/Santillana), trets que compartix amb el nord-occidental, i d'altres com la pèrdua de la distinció *v/b* (Grup Promotor/Santillana). En algunes ocasions, les descripcions són imprecises (Grup Promo-

tor/Santillana: «el manteniment dels imperfets en *-às, -és, -ís*»; Cruïlla: «els sons [dz] i [ts] es converteixen en [dʒ] i [tʃ] respectivament: *tretze* es fa [trédʒe], *pot [sic]* es realitza [pótʃ]»).

Els altres llibres no parlen en particular d'este subdialecte (Baula, Teide, Enciclopèdia Catalana i Vicens Vives), però com que també presenten els trets del valencià en general, li atribueixen trets que no li corresponen en la seua totalitat: la pronunciació de la *-r* final dels infinitius (Baula, Enciclopèdia Catalana, Vicens Vives), la pronunciació de les oclusives d'alguns grups finals (Teide: *camp, difunt, salt*; Enciclopèdia Catalana: *-nt, -lt, -ng, etc.*; Vicens Vives: *-lt, -nt, rt*), l'article definit *el, els* (Vicens Vives), la desinència *-e* del present d'indicatiu (Baula, Teide, Enciclopèdia Catalana, Vicens Vives), les desinències *-ara, -era, -ira* de l'imperfet de subjuntiu (Baula, Enciclopèdia Catalana, Vicens Vives), mots com ara *creïlla* (Teide, Enciclopèdia Catalana, Vicens Vives), *dacsa* (Baula), etc.

6.4. Tortosí

Pel que fa al tortosí, els únics que n'enumeren algun tret, com és lògic, són els llibres de batxillerat, i no tots. El més habitual és consignar exemples dels paral·lelismes amb el valencià: *vore* (Cruïlla), *este* o *eixe* (Cruïlla, Grup Promotor/Santillana), *en 'amb'* (Cruïlla), la freqüència de diminutius lexicalitzats (Edebé: *granet* o *grandet, aspaiet* ['a espai']) i algun altre mot o locució com *xic -a* 'noi -a' (Cruïlla), *a boqueta nit, juí i titot* (Grup Promotor/Santillana).

Com a trets específics del tortosí, a part d'algun mot com *lligallo* o *caro*, i d'alguna mala interpretació (Grup Promotor/Santillana: *xampaina* 'xampany'), alguns apunten el canvi de *a* tònica en [ɛ] en mots com *llarg* i *aigua* (Edebé), o els plurals acabats en *-sts*, en mots com *gests* i *trists* (Cruïlla), informació que probablement han tret del manual de Veny. Cap llibre anomena la coincidència entre les persones 4 i 5 dels presents d'indicatiu i subjuntiu (*cantéssem, cantésseu*), i encara sort, perquè haurien pogut copiar la descripció errònia que dona la *Gran enciclopèdia catalana*: «Empra [...] l'imperfet de subjuntiu per al manament negatiu (*no ho provessis* 'no ho provis')».

7. MOSTRES I EXERCICIS

Per tal de practicar la identificació dels dialectes, els llibres de text solen incloure com a activitat una mostra de textos de diferents procedències. Les úniques mostres de textos del tortosí que hi podem llegir són un fragment de Desideri Lombarte (Cruïlla) i una transcripció d'una conversa oral de Caseres (Grup Pro-

motor/Santillana), treta del llibre *Els parlars de la Terra Alta* (1996) de Pere Navarro, en què es demana identificar «els trets que el defineixen com a nord-occidental» i cercar sinònims d'algunes paraules que hi apareixen.

També és freqüent un tipus d'activitat que proposa situar un seguit de poblacions en un mapa o dir a quin dialecte pertanyen. Concretament, cal que localitzen Vinaròs (Grup Promotor/Santillana), Alcanar, Tortosa, Morella, Vall-de-roures (Cruïlla).

8. CONCLUSIONS

I això passa també amb altres subdialectes? Si ens fixéssim, per exemple, en el català septentrional de transició, efectivament, ens trobem amb un panorama semblant.

És demanar massa, una classificació dels dialectes catalans senzilla, didàctica, basada en uns pocs trets lingüístics clarament definits, siguen els que siguen? L'aparició de nous llibres de referència com ara la *Gramàtica del català contemporani* (2002), dirigida per Joan Solà, o encara més, el primer volum del *Petit atlas lingüístic del domini català* (2007), de Joan Veny, no creiem que ajude a corregir el desgavell que acabem de denunciar; més aviat ens permet augurar que els llibres de text en el futur presentaran una classificació dels dialectes en què s'hauran imposat els criteris sociolingüístics per damunt dels estrictament lingüístics.

ALBERT ARAGONÉS

Professor d'ensenyament secundari

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Llibres d'ESO

- BADIA, Joan; BALCELLS, Jordi; CASANELLAS, Isabel; GRIFOLL, Jordi; SINUÉS, Lúdia (2002). *Arc. Llengua catalana i literatura. ESO 1r*. Barcelona: Hermes Editora General: Castellnou, p. 157. ISBN: 84-8287-801-8.
- (2002). *Bruc. Llengua catalana i literatura. ESO 2n*. Barcelona: Hermes Editora General: Castellnou, p. 136. ISBN: 84-8287-766-6.
- BORRELL, N.; SUBÍAS, J.; FARRÓ, L.; MARTÍ, F. (2003). *Oronell. Llengua catalana i literatura, 2. Primer cicle. ESO*. Barcelona: Cruïlla, p. 150. ISBN: 84-661-0516-6.
- CAMPS, Josep; COT, Núria; SOLDEVILA, Llorenç; TRILLA, M. Roser (2001). *Llengua catalana i literatura. 3r curs. ESO. 2n cicle*. Barcelona: Text-La Galera, p. 140. ISBN: 84-412-0653-8.

- CODINA, Margarida; MARTÍ, Carme; MARTÍ, Ignasi; SERVAT, Esperança (2002). *Llengua catalana i literatura, 1. Primer cicle*. Barcelona: Teide, p. 190 i 280. ISBN: 84-307-4625-0.
- (2002). *Llengua catalana i literatura, 2. Primer cicle*. Barcelona: Teide, p. 211. ISBN: 84-307-4626-9.
- HOMS, Lluís; BORRELL, Josep (2001). *Estímul. Llengua catalana, 2. 1r cicle ESO*. Barcelona: Barcanova, p. 143. ISBN: 84-489-0935-6.

Llibres de batxillerat

- ALEGRE, Montserrat; BARTRA, Anna; LORENTE, Mercè; PLANELLES, Albert; VERNET, Francesc (2002). *Llengua catalana i literatura. 1r batxillerat*. Barcelona: Grup Promotor/Santillana, p. 130-135. ISBN: 84-8435-549-7.
- CALAF I VICH, E.; CORENELLES I PUJOL, M.; ORTIZ I GROS, J.; SUBIRATS I BALLÚS, J.; TUBAU I FREIXA, R. (2003). *Càlam 1. Llengua catalana i literatura. Primer curs. Matèria comuna*. Barcelona: Vicens Vives, p. 171 i 179-181. ISBN: 84-316-6456-8.
- CARBONELL, Antoni; CASSANYES, Montserrat; GALLART, Marta; MACIÀ, Jaume; MUÑOZ, Anna M. (1998). *Llengua catalana i literatura, 2. Batxillerat. Matèria comuna*. Barcelona: Teide, p. 208-209 i 212. ISBN: 84-307-5029-0.
- CORRETJÉ I CARNÉ, Natàlia [et al.] (ed.) (2002). *Llengua i literatura I. Batxillerat*. Barcelona: Grup Edebé, p. 74-75 i 94-95. ISBN: 84-236-6063-X.
- GUILUZ I VIDAL, Teresa; JUANMARTÍ I GENERES, Eduard (2005). *Llengua catalana i literatura I*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 48-49. ISBN: 84-412-1181-7.
- MARTÍN, Núria; MILÀ, Roser; MIRÓ, Montserrat; CUNILLERA, Lluïsa; DANTÍ, Fina; FERRAN, Àlicia (2003). *Llengua catalana i literatura. Batxillerat. 2n*. Barcelona: Cruïlla, p. 222 i 225-231. ISBN: 978-84-661-0537-8.
- PALLAROLS I RUSCA, Jaume; SERRA I COMPANYY, Constantí (2003). *Llengua catalana i literatura. L2*. Saragossa: Baula, p. 50-51 i 77-78. ISBN: 84-479-1069-5.

Manuels de dialectologia catalana

- ALEGRE, Montserrat (1991). *Dialectologia catalana*. Barcelona: Teide.
- MARÍ, Isidor (superv.) (1992). *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana*. 2a ed. Vic: Eumo.
- MARTÍ, Joan [et al.] (1985). *Coneguem els nostres parlars*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. CIRIT.
- PORREDON, Romí (1992). *De llevant fins a ponent: Els parlars catalans*. Barcelona: La Magrana.
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*. 3a ed. Palma de Mallorca: Moll.

Altres referències

- ARAGONÉS SALVAT, Albert (2005). *Tractament de la diversitat lingüística en els llibres de text: Els models de llengua i la cartografia d'una mostra de llibres de text d'ESO de català i valencià (curs 2004-2005)* [en línia]. Grup de Treball sobre la Diversitat i l'Estandarització, Institut Ramon Muntaner. <<http://www.sre.urv.es/proves/rmuntaner/html/altres/noticies/217/diversitat+llibres+text>> [Consulta: 28 febrer 2008].
- BUJ ALFARA, Àngela (2002). «Extensió, límits i terminologia del tortosí segons diverses fonts bibliogràfiques». A: CASANOVA, Emili; MARTÍ, Joaquim; SARAGOSSA, Abelard (ed.). *Estudis del valencià d'ara: Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana del 20 al 22 de maig de 2000 en homenatge al doctor Joan Veny. Estudis del valencià d'ara*. València: Denes, p. 19-32. També disponible en línia a: <<http://www.alcanar.com/entitats/cel/hemeroteca/hemerotecabujextensiotortosi.rtf>> [Consulta: 28 febrer 2008].
- PASCUAL, Ester; JAIMEZ, Toni (2005). *El tractament de la llengua catalana als llibres de text de secundària: Informe sobre el tractament de la llengua catalana als llibres d'ensenyament secundari obligatori (ESO) de l'Estat espanyol* [en línia]. Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana. <http://www.observatoridelallengua.cat/arxius_documents/informe_10_definitiu.pdf> [Consulta: 28 febrer 2008].

Les entranyes del model de llengua de *La Veu de l'Ebre*

1. INTRODUCCIÓ

Durant molts anys els criteris lingüístics dominants en el nostre àmbit cultural s'han basat en la divulgació de les formes més cultes o literàries, en perjudici de l'ús genuí més habitual, i en la imposició d'un únic model de català per a totes les activitats.

«Presentació», a *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*, 2004, p. 9.

És en aquest context que naix el projecte d'intentar difondre en l'àmbit de les Terres de l'Ebre un model de llengua amb especial atenció per les formes pròpies, en aquest cas el del setmanari *La Veu de l'Ebre* (LVDE). Però sis anys enrere (quan va nàixer LVDE) els antecedents no hi ajudaven gaire. Un concepte mal entès de l'estàndard i una educació deficient en aquest sentit provocava que nombrosos escriptors i periodistes ebrencs tendissen a seguir el mateix model de llengua que els mitjans de comunicació de Barcelona (TV3, *Avui*, *El Periódico*, Catalunya Ràdio...) i és que fins i tot molts dels anomenats «erudits locals» es dedicaven a ocultar qualsevol tret característic de la seua parla per «projectar-se» nacionalment o potser perquè no els pengessen l'etiqueta «de comarques» o d'autor «local». El dinamisme cultural de Catalunya i, en concret, de l'àrea barcelonina, va fer-hi la resta. Perquè tindre en compte els models difosos al País Valencià i a les Illes Balears podria acabar fent tuf de «valencià» (una mica l'efecte contrari que a València).

Com que gairebé totes les gramàtiques destinades a l'aprenentatge de la llengua donen compte només d'una de les modalitats regionals de l'estàndard català (la majoria, l'oriental central), s'estén una visió parcial i compartimentada de la llengua comuna que obvia el polimorfisme normatiu i porta a situacions d'autoodi, amb les quals m'he hagut d'enfrontar al llarg d'aquests anys. A sobre, molts parlants perifèrics, com per exemple els de les Terres de l'Ebre, es deixen

influir per aquesta visió simplista i arriben a creure que la seua versió de l'estàndard és inferior a la central i altres fins i tot poden arribar a menysprear el model central de l'estàndard perquè no s'hi identifiquen o perquè desconeixen les possibilitats de la varietat estàndard de la llengua. El primer problema que té un corrector a l'hora d'intentar establir un model que s'aparta dels postulats simplistes és modificar aquestes postures.

El concepte modern de llengua estàndard respon bàsicament al fet d'aconseguir que la llengua complisca plenament les funcions que té encomanades en una societat moderna; és a dir que, en la mesura que pretén servir d'instrument per a establir una comunicació fluida amb un auditori heterogeni, necessita desprendre's dels arcaïsmes gratuïts i dels trets més locals per a assumir les solucions més comunes. A hores d'ara no té cap sentit recloure's en un particularisme regional aïllat i desconnectat de les altres regions de parla catalana. La nostra intenció sempre ha sigut trobar un punt d'equilibri entre la necessitat de superar els trets més marcats del parlar local i l'exigència social de trobar un model de llengua suficientment pròxim al parlar quotidià perquè la gent del carrer s'hi identifique i el senta com a propi. Volem aprofitar el polimorfisme normatiu amb la presència de formes lingüístiques de les nostres terres avalades per l'IEC. De cap manera pretenem donar peu a un model col·loquialitzant i dialectalitzant (a l'estil del *blaverisme* al País Valencià); *La Veu de l'Ebre* ha fet una aposta per un estàndard amb especial atenció per les formes pròpies, malgrat les vacil·lacions inevitables d'un model que s'ha anat gestant a mesura que sorgien dubtes i amb les presses del tancament d'edició.

A les Terres de l'Ebre ens manca una tradició literària important i fa sis anys no teníem gaires textos que haguessen recollit les variants estàndard pròpies de la nostra àrea d'una manera sistemàtica. Tot i que ja hi havia treballs que es proposaven orientar específicament els parlants de les Terres de l'Ebre en l'ús de l'estàndard, com per exemple el de Joan Beltran (1986), la proposta d'estàndard oral d'Albert Aragonés (1995) o el manual de Josep Lacreu (1998), no va ser fins a la notícia de la publicació del *Cruïlla* (2002) de Joan Beltran i Josep Panisello que la direcció de LVDE es va atrevir a aplicar el seu model. Posteriorment, l'any 2004, Albert Aragonés, Jordi Duran i Montserrat Ingla publicaven el manual *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*.

2. L'APLICACIÓ DEL MODEL DE LLENGUA: LA HISTÒRIA D'UNA CONCESSIÓ

La Veu de l'Ebre va nàixer el 30 de novembre del 2001 gràcies a la fusió de dos setmanaris de tradició a les Terres de l'Ebre: *La Veu del Baix Ebre* (fundat l'any 1957) i *L'Ebre* (fundat el 1978). *La Veu de l'Ebre* és un setmanari de difusió a les quatre comarques de les Terres de l'Ebre: la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix

Ebre i el Montsià, una població de més de 180.000 habitants, que la direcció del setmanari calcula en trenta mil lectors potencials. Té més de tres mil subscriptors i una tirada aproximada de sis mil exemplars setmanals.

Quan vaig començar a treballar en el nou setmanari i els vaig exposar que volia aplicar un estàndard amb especial atenció per les formes pròpies em van dir que de moment havia de continuar amb la correcció lingüística que havia difós *L'Ebre* fins aleshores i que més endavant i a poc a poc aniríem introduint canvis en el model de llengua, quan tota la comunitat lingüística es posés d'acord. De bon principi ja em vaig trobar amb una barrera de prejudicis que havia d'enderrocar. Els vaig parlar del projecte de Joan Beltran i Josep Panisello (*Cruïlla*) i els vaig intentar convèncer que podíem aplicar aquell model de llengua que encara havia de presentar-se, que segurament només seria la constatació d'uns trets ja previstos en l'estàndard. La negativa va ser contundent. Em van dir que anés treballant en el llibre d'estil de *La Veu de l'Ebre* i que quan la fusió s'hagués consolidat i inauguréssim el local nou seria el moment de llançar al carrer la notícia de l'aplicació total d'aquell estàndard que ells encara avui anomenen *occidental*.

I és que l'aplicació total d'aquell estàndard no era res més que les terminacions verbals amb *-e* i amb *-a*. Perquè la morfologia verbal era una qüestió que feia temor. I feia temor a l'hora de veure escrit per exemple *sig*, *òmpliga* o *patisca*. Aquestes formes verbals a la zona de Tortosa a alguns els sonen fins i tot més estranyes (moltes vegades en diuen *valencianes* com a oposat a catalanes!) que les formes de subjuntiu amb *-i*, que són les que ha vehiculat l'ensenyament i els mitjans de comunicació en català de Catalunya, especialment TV3 i Catalunya Ràdio.

Malgrat que en la morfologia verbal no ho vaig aconseguir, em van concedir algunes peticions, com la utilització des del primer número de la publicació de les formes de possessiu *meua*, *teua* i *seua*, les formes verbals *tindre*, *vindre* i compostos i tot un ventall de lèxic propi, perquè eren canvis mínims i fàcilment assimilables pels redactors i fins i tot pels lectors. Era una espècie de negociació i un objecte de discussió constant per l'aflorament de prejudicis gestats durant anys. Tenien una mica de pànic al fet que algú pogués queixar-se (especialment algú del món de les lletres: filòlegs de les Terres de l'Ebre, institucions de la llengua o escriptors ebrencs reconeguts) perquè havíem escrit *llima* en lloc de *llimona*, *roig* en lloc de *vermell*, *meua* en lloc de *meva*, o *faena* en lloc de *feina*. Un pànic comprensible a tot allò desconegut. La direcció, la redacció i molts lectors del setmanari no sabien que un model de llengua formal escrit pogués recollir i mostrar la riquesa d'un estàndard polimòrfic. I els sobtava, i encara els sobta ara després de tants anys, veure escrit *nàixer*, *traure* o *llançar*, per exemple, amb la *a* de l'infinitiu en totes les formes del verb. El titular «NAIX LA VEU DE L'EBRE» del primer número em va costar unes quantes estones de debat i va ser objecte de comentari entre dirigents d'altres mitjans de comunicació comarcals (com ara *La Veu de l'Anoia* i *Diari de Vilanova*).

Un cop aconseguides aquestes concessions, vaig començar a utilitzar les formes amb *-a-* en verbs del tipus *llançar* o *nadar*, les formes de participi etimològic en *-it* de verbs com *omplir* i *complir*, el participi *sigut* per als usos del verb *ser* i mots del tipus *guatla*, *ametla*, *espatla*, amb la grafia més acostada a la pronunciació ebreca, és a dir *-tl-* en lloc de *-tll-*. I a aquestes alçades ja podem dir (cosa que fa sis anys a la direcció del setmanari li semblava un canvi massa agosarat) que donem prioritat als plurals dels antics proparoxítons llatins amb *-ns* (*jóvens*, *hòmens*, etc.) i als numerals ordinals clàssics *quint*, *sext*, *sèptim* i *octau*.

El 19 d'abril de l'any 2002 (núm. 20) el titular va ser: «L'estàndard occidental guanya adeptes i LA VEU DE L'EBRE aposta per estendre'n l'ús social», amb un apartat on es podien llegir les propostes que ja s'hi incorporaven i que es justificava així:

Des del número 1 —tot i que ha pogut passar desapercebut per al lector no entès— LA VEU DE L'EBRE aposta per *seua* i *faena*, un aspecte que ha provocat alguna situació singular. Per exemple, entre els mateixos anunciants, que pensaven que es produïen faltes d'ortografia quan en realitat el que s'estava fent era seleccionar les formes pròpies de la nostra parla que permet l'estàndard. Cal no oblidar que els dos setmanaris que van donar lloc a LA VEU DE L'EBRE no el feien servir. Bé utilitzaven bàsicament un estàndard orientalitzat, en el cas de *L'Ebre*, o una fórmula mixta en el cas de *La Veu del Baix Ebre*, on el que imperava eren les possibilitats dels processos de producció.

I en l'editorial «Enriquir la llengua catalana» es feia palesa l'aposta del setmanari per implantar un model propi.

Finalment, el 29 novembre del 2002 (núm. 52) en un especial pel primer aniversari de la fusió i amb la inauguració de la nova seu del setmanari com a excusa, s'informava els lectors del nou model de llengua que a partir d'aquell moment aplicaríem. En el número següent les Jornades sobre la Llengua a les Comarques de Tarragona hi van tindre un espai destacat a les primeres pàgines. No només per fer-se ressò de les ponències de temàtica ebreca, sinó per exposar les característiques principals del model de llengua de LVDE, sota el títol: «La nostra aposta per l'equilibri normatiu».

3. TRES GENERALS DEL MODEL DE LLENGUA DE LA VEU DE L'EBRE

Donat l'àmbit de difusió de *La Veu de l'Ebre*, el model de llengua incorpora una sèrie de característiques occidentals de l'estàndard, tant del nord com del sud, com a territori cruïlla, que afecten tots els textos de la redacció. En queden exclosos els de col·laboradors externs, com els articles d'opinió o les cartes al director, en els quals es respecta l'estil de cada autor, i la publicitat.

Els trets generals que actualment configuren aquest model de llengua són els que presentem a continuació i que tenim intenció que a la llarga queden recollits en el llibre d'estil de la publicació (que pot tardar uns quants anys més per culpa d'una qüestió de pressupost).

Pel que fa a la morfologia del nom, l'article determinat és *el, la, els, les*. Els pronoms tòncics personals de plural: *nosaltres, vosaltres*. Com ja hem dit, en els substantius amb dos formes admeses ens decantem per la forma comuna a tot l'occidental (*carabassa, caragol, nàixer...*). En els mots amb grup TL/TLL preferim la primera solució, i escrivim els plurals dels antics proparoxítons llatins amb *-ns*.

Pel que fa a la morfologia de l'adjectiu, fem servir els demostratius *aquest, aquesta, aquests, aquestes*, perquè considerem que les formes simples *est/este, esta, estos, estes* són més aconsellables per a la comunicació oral o per a aquells escrits que reflecteixen una relació oral o que són concebuts per a ser dits. Fem un ús exclusiu dels adjectius possessius tòncics d'un sol posseïdor amb *-u-*: *meua, teua, seua* i plurals. I admetem els possessius àtons d'un sol posseïdor *mon, ma / ton, ta / son, sa* i plurals, tenint en compte el registre.

Quant a la morfologia del verb, en el present d'indicatiu dels verbs incoatius de la tercera conjugació fem servir les formes amb increment *-eix-*: *parteixo*. Tot i que les formes amb increment *-ix-* (*partixo*) són les emprades a gairebé tot el català occidental en el discurs oral, i com que la diferència entre aquestes formes i les que duen increment *-eix-* és ínfima, considerem que en la modalitat escrita hem de fer servir les més generals a tot l'àmbit de la llengua catalana, tal com hem fet en el cas dels demostratius de proximitat immediata, de l'article definit, dels pronoms personals de plural, en l'accentuació oberta de les *es* (*cafè*) per la conveniència de mantindre un únic sistema d'accentuació i en les formes reforçades dels pronoms febles, davant les dificultats pràctiques de l'ús escrit de les formes plenes *me, te, se* davant un verb.

Utilitzem les formes amb *a* en tota la conjugació en verbs del tipus *llançar* o *arrancar*.

Admetem la conjugació clàssica no incoativa en verbs del tipus *llegir* o *vestir*: *llegiu, lliges, llig, llegim, llegiu, lligen*.

Els verbs acabats en *-aure* o *-eure* i el verb *dur* i compostos es conjuguen amb la *i* antihiàtica per ser la forma més general a tot el territori: *caiem, veiem, creiem*.

El present de subjuntiu es conjuga amb la desinència *-e* o *-a* segons la conjugació i la persona. De la primera conjugació: *cante, cantes, cante*. De la segona conjugació: *tema, temes, tema*. De la tercera conjugació: *dorma, dormes, dorma*. La terminació amb *-e*, usual a la comarca (*digue, sigue, vingue, etc.*), és dialectal i no pertany a l'estàndard. L'evitarem en la llengua escrita.

Els verbs incoatius, en el present de subjuntiu, presentaran el paradigma següent: *patisca, patisques, patisca, patim, patiu, patisquen*.

En l'imperfet de subjuntiu, les desinències seran *-esses, -éssem, -ésseu, -essen*, a la primera i segona conjugació, i *-isses, -íssem, -ísseu, -issen*, a la tercera.

Hem optat per emprar els infinitius *tindre* i *vindre* i tots els mots formats a partir dels anteriors. I també *caldre, valdre, cabre, ser, traure* i derivats.

En els verbs que presenten participis dobles preferim la forma etimològica, en aquest cas la primera: *complit/complert, establí/establert...*

Aquestes preferències impliquen l'establiment d'uns criteris de selecció basats en l'ús que presenta la varietat estàndard corresponent a la zona de difusió de *La Veu de l'Ebre*. L'objectiu és impedir la vehiculació gratuïta i innecessària de formes dialectals tot garantint que la parla dels lectors es veja reflectida en el model de llengua del setmanari. Entre una forma característica del subdialecte tortosí i una altra de més diasistemàtica però poc usada en aquest àmbit optem sempre per la primera.

Des del punt de vista del lèxic, i si la tria depèn de la correcció, ens decantem per la primera de les solucions dels geosinònims següents, sense que això discrimine la segona, que podrà aparèixer en funció del registre, del context o de les exigències de maquetació: *prompte/aviat, abadejo/bacallà, arena/sorra, cementeri/cementiri, coal/cua, espill/mirall, joguet/joguina, maçana/poma, redó/rodó, unflar/inflar, xocolate/xocolata, etc.*

El que nosaltres pretenem és l'assumpció d'un model de llengua que aprofite el polimorfisme normatiu. Tal com diu Miquel Àngel Pradilla en el «Pròleg» a *Cruïlla. Curs de llengua* (2002, p. 10):

La normativa, segons aquest plantejament, definirà l'eix vertebrador dels usos lingüístics del repertori formal. Un model normatiu que, tot i atenuar la distància entre la llengua col·loquial i la varietat estàndard, n'establirà alhora un grau de diferenciació absolutament imprescindible per tal que el model referencial assolisca el prestigi que li és consubstancial.

Amb aquest model exposat volem fer una aportació per contribuir a consolidar l'estàndard català, obeint a la necessitat que siga d'intercomprensió general però alhora atenent a la realitat de la varietat pròxima a la gent, sense caure en col·loquialismes innecessaris. Cada tria suposa un estira-i-arronsa per fer decantar la balança cap a un costat o cap a l'altre, un procés que portarà a l'anivellament que definirà el model de llengua de *La Veu de l'Ebre*.

4. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Si fa set anys em trobava dos tipus de redactors (uns que feien servir un model de llengua híbrid entre el que havien après als centres d'ensenyament i el que la

percepció com a parlants del tortosí sabien, i uns altres que enaltien un estàndard fonamentat en el català oriental central i amb ocultació sistemàtica dels trets propis) ara com ara no us penseu que la cosa haja canviat gaire.

D'una dotzena de periodistes, la majoria dels quals de les Terres de l'Ebre, només tres han assumit íntegrament el model de llengua de LVDE. Els altres, amb l'excusa que han estudiat periodisme a Barcelona o que són massa grans per corregir uns hàbits lingüístics mal apresos i que ells mateixos reconeixen deficientes, continuen usant un estàndard amb ocultació sistemàtica de trets propis; és a dir, que són incapaços d'escriure subjuntius acabats en *-a*, però continuen fent gala d'una sintaxi tan castellanitzant que fa feredat (especialment els d'esports). I malgrat les nostres explicacions, continuen pensant que les frases fetes s'han de poder traduir «literalment» del castellà al català. I encara és pitjor si ho han vist o escoltat en un altre mitjà de comunicació nacional, perquè no es plantegen ni per un moment que també es poden equivocar. Si no els dones la raó, com aquell qui no vol la cosa, t'amollen que t'estàs inventant la llengua o «Si els altres mitjans ho fan, perquè no ho fem nosaltres?»

A més a més, algunes vegades es reproduïxen notícies d'agència o notes de premsa i els mateixos periodistes s'encarreguen d'informar-nos que no cal revisar-les, perquè tenen una fe cega que ja han passat per correcció, quan la realitat és ben bé la contrària.

Tanmateix, val a dir que bona part dels redactors tenen una actitud positiva cap al model de llengua i que moltes vegades fins i tot intenten aplicar-lo d'una forma més o menys reeixida.

5. POLÈMIQUES ANECDÒTIQUES

Però el que més problemes o debats lingüístics ens ha ocasionat no és la morfologia verbal (com al principi li feia pànic a la direcció del setmanari...), ni els proparoxítons llatins, ni els grups *-tl-*, ni el lèxic propi, sinó els gentilicis acabats en *-ero*. És a dir: *cavero*, *ampollero*, *roquetero* i especialment *calero*.

Quan vam haver de parlar d'un «famós» bisbe caver, va arribar a la redacció una petita mostra de cartes al director sobre l'ús del gentilici *caver*, tan «diferent» del terme vulgar *cavero* que es fa servir col·loquialment en aquell indret. Ara que ni punt de comparació amb l'allau de cartes que han anat arribant durant quatre anys amb referència al gentilici *calero*. I és que la manera com ens anomenem els habitants d'un indret toca molt de prop i d'això qualsevol parlant s'atreveix a discutir, perquè es considera competent en la seua llengua i capaç d'oposar la força de les impressions o intuïcions a les raons científiques.

La història va començar a través d'un missatge electrònic enviat per un periodista de l'Ametlla de Mar col·laborador de LVDE, on em feia saber que els habi-

tants de la Cala estaven molt indignats perquè al setmanari els anomenaven *calers* i ells no hi estaven d'acord. I deia textualment:

Últimament és molta la gent que per la vinculació que tinc amb la premsa m'ha demanat informació sobre com i de quina manera es podia solucionar això dels *caleros*. Professors, presidents d'entitats, etc. que amb la paraula *calers* no s'hi senten identificats i que fins i tot han arribat a mostrar-hi un cert rebuig.

Vaig decidir contestar-li breument apel·lant al tema del registre i pensant innocentment que amb les meues explicacions n'hi hauria prou per fer callar les veus que s'alçaven en contra meu d'alguna manera.

Però els missatges electrònics van continuar insistint, els de la secció d'esports em comentaven que rebien nombroses queixes dels jugadors de futbol de l'Ametlla de Mar cada vegada que telefonaven a algun component de l'equip perquè a les cròniques dels partits havíem comès un pecat imperdonable: anomenar-los *calers*! Vaig dedicar-me a explicar-ho per enèsima vegada a tots els redactors perquè tinguessen arguments contra la ignorància, però un bon dia va arribar una carta al director que posa de manifest la ignorància pels fenòmens de la pròpia llengua i l'atreviment a posar en dubte criteris científics per aquell argument tan conegut pels lingüistes del «tota la vida ho hem dit així». Penseu que aquest tema resulta tan cabdal i sensible per als habitants de l'Ametlla de Mar que han arribat al punt de declarar el setmanari gairebé *non grat* i de deixar de fer-nos arribar informació sobre alguns actes que es fan al municipi. De totes formes, no ha arribat la sang al riu, però ha portat coa durant molt de temps. L'allau de correus electrònics dirigits al director o al gerent de l'empresa per aquest tema va superar les nostres previsions.

Per aquesta raó, he cregut convenient seleccionar uns paràgrafs d'una de les cartes al director més representatives, titulada «A la Cala són *caleros*». Així veureu com els arguments menys indefensables es poden disfressar de ciència. Pareu atenció perquè el sotasignat (que és sociòleg, és a dir, amb estudis superiors; per tant, se sobreentén que no és analfabet en la seua pròpia llengua) culpa la premsa comarcal (amb referència explícita a LVDE) de l'extensió del gentilici *caler* fins i tot a TV3 (que se suposa que és el paradigma del «català correcte» i el grau màxim de periodisme) i que parla en nom de tot el poble.

A la Cala són *caleros* i *caleres* i no *calers*, com alguns mitjans de comunicació comarcals i nacionals ens nomenen [*sic*] d'uns mesos ençà. Estic molt preocupat perquè el fet s'està consumant i de la premsa comarcal el cognom *caler* ha fet cap també a TV3.

Vull afirmar que la gent del meu poble i la dels voltants tota la vida ha dit *caleros* als que vivim a la Cala. *Calero* no és un simple adjectiu, és un nom his-

tòric per a nosaltres molt honorable, familiar i entranyable. No n'hi hagut d'altre durant més de dos-cents anys.

Per als normalitzadors, el canvi de *calero* per *caler* (imagino que també serà *ampollero* per *ampoller*, *cavero* per *caver*, etc.) és una qüestió d'adequació del mot a les normes gramaticals, una qüestió d'escriure bé o parlar millor. Per a mi és qüestió de ser o no ser. No vull ara basar la supervivència de *calero* en argumentacions científiques o sociolingüístiques, que n'hi ha (i estic disposat a proposar-les i discutir-les), sinó en la consideració i acceptació immediata i senzilla de la realitat històrica. [...]

Que el més que bisecular *calero* soni mig castellà (per què no, mig italià?) no és raó suficient per batejar-nos de nou, els caleros, ara al segle XXI. Especialistes, deixeu el *calero* en pau!

Deixant de banda el tema dels gentilicis, altres expressions de difícil acceptació (sempre amb el vulgarisme com a bandera) són el nom de *Cámara* (quan fa referència a la Cambra Arrossera d'Amposta), també amb el fràgil argument del «tota la vida ho hem dit així». Que s'acaba escrivint *Cambra* a la notícia de redacció i a la publicitat que ens envien en canvi hi surt *Cámara*, perquè el logotip és en castellà. Això passa amb tota la publicitat que arriba en format d'imatge i que no podem rectificar.

Altres curiositats poden ser les excuses lingüístiques que esgrimeixen alguns clients per no pagar. Per exemple, no volien pagar una esquila perquè havia de sortir publicat 20 de maig *de* 2006 i va sortir 20 de maig *del* 2006; al final vam poder fer-los entendre que totes dos formes eren correctes, però no se n'acabaven de fiar. O un cas en què vam haver de corregir un *composar* pel *compondre* adequat, entre d'altres, i se'ns va acudir anar més enllà i canviar *feina* per *faena* i *seva* per *seua* —sempre amb el permís del comercial de torn— perquè era una empresa tortosina de tota la vida que se suposava que no hi posaria pegues. Primer error. Van protestar perquè els havíem tocat el text (per a ells estava tot bé, és clar) i a sobre ho havíem fet «malament», amb «faltes» tan «greus» com *faena*, *seua* i *compondre*!

Un altre cas és el d'un concessionari amb qui ens hem de barallar cada vegada que fa un publireportatge del model Classe C perquè el volen escriure amb una sola essa al·legant que és marca, tot i haver-los demostrat que cada llengua adapta ortogràficament el nom d'aquest mateix model i que en altres publicacions en català (*El Punt*, *El Periódico*, *Avui*) també ho fan. De tota manera, el mitjancer sol ser un comercial, moltes vegades no gaire sensibilitzat per temes lingüístics si no li aporten beneficis palpables i seguidor indiscutible d'aquella màxima falsa que propugna que el client sempre té la raó.

Fins i tot des d'organismes públics territorials hem rebut algunes apreciacions per haver escrit parc natural del Port en lloc de Parc Natural dels Ports o sobre les formes de subjuntiu en *-a* com ara *sigu* o *pugu* en algun publireportatge pagat per un ens ebrenç.

Els publireportatges donen per a molt. Però en alguns casos amb un simple canvi d'impressions s'aconsegueix una solució més adequada en l'àmbit publicitari que la fórmula original. Per exemple, dins un especial de salut, el lema «No perdi temps, guanyarà cervell» es va convertir en «No perdeu temps, guanyareu cervell» quan els vam proposar d'adaptar-lo al nostre model de llengua. L'hospital que havia posat en marxa la campanya va considerar que l'opció d'usar el subjuntiu *perda* seria massa «estranya» per als lectors.

Un ajuntament del Montsià no volia pagar un anunci recent perquè hi havíem fet petites correccions (com afegir-hi una *a* i un article indeterminat que consideràvem que hi faltava) i exigia que es tornés a publicar tal com ens l'havien fet arribar. En aquests casos el gerent de l'empresa considera que no cal que ho corregim, vol que ho deixem com ens ho envien per evitar «malentesos».

Malgrat tot, aproximadament el 90 % de la publicitat no passa per correcció perquè arriba en format d'imatge i no la podem modificar. Algunes vegades el departament comercial ens demana que revisem un text i després l'enviem a l'anunciant perquè hi done el vistiplau. Si no hi està d'acord, la direcció ens ordena que «no ho toquem» perquè «són ells els que paguen i els que quedaran malament».

En resum, es podria dir que poques vegades els problemes els tenim a l'hora d'aplicar un estàndard amb especial atenció per les formes pròpies, el nostre cavall de batalla són els vulgarismes i els calcs sintàctics. Tant a la direcció del setmanari com als anunciantes els costa d'entendre que al sac de les formes pròpies no tot hi té cabuda.

Per exemple, una de les qüestions recurrents és «per què hem d'escriure *nosaltres* o *patisca* si les nostres formes pròpies són *natros/natres* o *patisque/patisco?*». I d'aquí a sentir com a pròpies «carinyo», «nòvio», «xupito», «empollón», «impepinable» o «juanetes» —per esmentar només alguns dels mots que costen més d'eradicar— només hi ha un pas.

Però és que per molt polimòrfic i flexible que siga l'estàndard del català no es tracta d'escriure *allavontes*, *sentigue* o *natros*. Pretenem usar i estendre un model de llengua correcte, adequat al registre i prou flexible, que tinga en compte alhora la unitat lingüística i les realitzacions particulars. Volem contribuir a fer evident la continuïtat lingüística dels diferents territoris dels Països Catalans, en cap cas al secessionisme disgregador ni tampoc a l'obsolet tortosinisme hermètic.

De tota manera, els processos de producció i el tancament d'edició provoquen que molts textos es lliuren de passar pel sedàs del departament de correcció i els que ho fan moltes vegades no tenen les garanties mínimes que voldríem. Deixant de banda les incorreccions que ens puguen passar per alt o les que s'escapen quan només podem fer-ne una lectura en diagonal, algunes formes campen per les pàgines del setmanari sense el nostre consentiment.

Més d'una vegada ens hem trobat que han retocat una notícia ja corregida sense el vistiplau del departament de correcció, amb justificacions com «només hi he afegit dos paraules» o «no hi he fet cap falta», encara que sense adonar-se'n afecte la coherència del text, per exemple alternant subjuntius amb -i (*tingui*) amb altres amb -e (*porte*) o amb -a (*dorma*). Però un cop publicat no podem fer marxa enrere.

Si analitzem la secció d'opinió (una de les més importants, amb una mitjana de quatre pàgines setmanals), comprovarem que d'una vintena de col·laboradors només dos han accedit que els apliquem el nostre model de llengua. Amb els altres o no hem tingut l'avinentsa de poder enraonar o simplement prefereixen aplicar l'estàndard que coneixen.

Una menció a part mereixen certs col·laboradors. Un cas bastant colpidor és el d'un periodista que quan vam decidir implantar el nostre model de llengua va fer un article aplaudint la iniciativa perquè a partir d'aquell moment podria escriure *faena* i altres formes pròpies. Des del departament de correcció li vam proposar d'adaptar-li els textos que ell escrivia en un estàndard totalment orientaltitzat. La resposta va ser eufòricament contundent. I així ho vam fer. Però quina va ser la nostra sorpresa quan a l'hora de corregir-li tota mena de barbarismes (*rodalies, carajillo, más vale pájaro en mano que ciento volando, vivenda...*) es va enutjar perquè li havíem «desvirtuat» el text i fins i tot ens va titllar de «talibans de la llengua». La direcció del setmanari ens va demanar que no féssim cap correcció als seus articles i que poséssim tot el text en cursiva o entre cometes... D'entrada, ens hi vam negar. Però les queixes de l'esmentat col·laborador cada vegada eren més ferotges i va arribar un punt que ens va tractar d'intolerants i de polititzades. La situació era tan candent que vam decidir no fer-nos mala sang i publicar els textos tal com arribaven a última hora, atès que no teníem temps material per revisar-los.

I en aquest corrent portat a l'extrem s'inscriu també una carta del principi dels temps de *La Veu de l'Ebre* que proposa el canvi de nom del setmanari per *La Veu de Catalunya al Baix Ebre* com a conseqüència d'haver-li rectificat algunes «tortosinades» (en realitat vulgarismes intolerables) en un article anterior. L'autor compara «l'anònim corrector» a una piconadora que ho malmet tot «sense contemplacions» amb perles com que la «llibertat d'expressió queda sotmesa al corrector», que vol donar-nos «gat per llebre», que «defensar la llengua catalana» no ha de suposar menysprear la «llengua dels altres» perquè és posar-se a «l'alçada de la dictadura» i fins i tot s'atreveix a impulsar una «campanya popular per rebutjar imposicions» amb la finalitat de «no perdre les arrels» i «recuperar la dignitat perduda».

De totes maneres, també tenim suposats defensors de la nostra «causa» (malgrat no fer servir cap forma considerada «occidental»), com la dissertació final de

l'escriptor Xavier Garcia en un article publicat el 28 de setembre del 2009 al número 300 de *La Veu de l'Ebre*:

En aquesta antiga terra de vells i nous moros continuen quedant descendents que encara escriuen —com deia Ramon Muntaner del català de Mallorca— en «lo pus bell catalanesc que al món sia». Jo em sento tan identificat amb aquest «bell catalanesc» que es tragina per l'Ebre, tant l'oral com l'escrit, que estic per dir que el català normalitzat, anestesià i cosmetitzat que es gasta per Barcelona, i que difon el seu màxim altaveu que és TV3, passi a ser un dialecte provincial del que hauria de ser el català terral i fluvial que es parla en aquestes riberes del sud.

I només sis mesos després de sortir el primer número de *La Veu de l'Ebre* servia de plataforma a polèmiques sobre models de llengua. El setmanari es convertia així en un vehicle per crear opinió i debat (finalitat bàsica de qualsevol mitjà de comunicació de prestigi). Un exemple són les cartes creuades que es van dedicar durant una bona temporada l'aleshores coordinador dels Serveis d'Ensenyament del Català, Màrius Pont, i l'escriptora i professora Carme Meix com a conseqüència d'un article seu titulat «Amb la llengua es poden fer llenguotes», on amenaça d'escriure en «pura llengua gandesana» a propòsit de la notícia que *La Veu de l'Ebre* «vol impulsar particularitats de la llengua catalana de les nostres terres» perquè considera que «no tots els parlants usem les mateixes accepcions». I posa l'exemple de *baldana* i *botifarra*, *cante* i *canto* o *pugésseu* i *pugeu*. La seua argumentació arriba al punt de considerar les «particularitats» com un «trencacolls» i d'acceptar «dialectalismes» en l'àmbit oral, «en sainets o acudits», però no per a les «coses serioses». I adverteix que podríem «trossejar la llengua fins a convertir-la en un *patois* infumable».

La resposta de Màrius Pont, amb el títol «Una llengua sense *llenguotes* i apta per a tots els usos. Resposta a un sac d'incongruències sobre la llengua», va ser excepcionalment contundent. El contraatac es va dedicar a desmuntar impecablement les febles i incoherents tesis anteriors una a una. Com a armes lingüístiques va emprar, entre d'altres, l'argument de les diferències mínimes, de l'adequació a la situació comunicativa amb l'elecció de «formes adequades en situacions formals», que «tots els parlants renunciem a alguna cosa», que «escriure no és reproduir exactament allò que diem en la vida quotidiana», per arribar a l'evident conclusió que «si les expressions que són més pròpies de les nostres terres no les fem servir nosaltres, qui les farà servir?».

En fi, ventures i desventures a l'hora d'aplicar un model de llengua amb especial atenció per les formes pròpies que no deixa ningú indiferent. Una carrera d'obstacles a càmera ràpida que Montse Fabra i jo intentem superar setmana rere setmana sense prendre mal. La nostra intenció no és altra que desmitificar

l'estàndard i guanyar adeptes per fer pedagogia de la llengua arreu del territori. Perquè aquesta riquesa no es perda hauríem de tindre la col·laboració de les entitats públiques i dels agents econòmics i socials que marquen tendències. Els articulistes d'opinió del territori hi tenen un paper destacat en aquest sentit. Però l'educació hi ha de fer la resta.

NÚRIA ESPELTA I SABATÉ
Correctora de *La Veu de l'Ebre*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M. (1980). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- ARAGONÉS, Albert (1995). *La llengua del Baix Ebre i del Montsià: Un model de llengua estàndard oral*. Tortosa: Direcció General de Política Lingüística. Consorci per a la Normalització Lingüística. Centre de Normalització de les Terres de l'Ebre.
- ARAGONÉS, Albert; DURAN, Jordi; INGLA, Montserrat (2004). *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*. Tortosa: Associació Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre: Cossetània. (Col·lecció Antines)
- BELTRAN, Joan (1986). *L'estàndard occidental: Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica. (Col·lecció Informes)
- BELTRAN, Joan; PANISELLO, Josep (2002). *Cruïlla: Curs de llengua*. Benicarló: Alambor. (Biblioteca Llengua i País)
- BOLÒS, Oriol de; HERNÁNDEZ, Enric; MARQUET, Lluís; RIBA, Oriol; VIGO, Josep (2005). *Parlar bé el català no és gens difícil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BRUGUERA, Jordi (2000). *Diccionari de dubtes i dificultats del català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (El Calidoscopi)
- COROMINA, Eusebi (1991). *El 9 Nou: Manual de redacció i estil*. Vic: Eumo.
- EL PERIÓDICO DE CATALUNYA (2002). *Llibre d'estil*. Barcelona: Primera Plana.
- FABRA, Pompeu (1932). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona.
- GINEBRA, Jordi; MONTSERRAT, Anna (1999). *Diccionari d'ús dels verbs catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990a). *Documents de la Secció Filològica, I*. Barcelona: IEC. (Biblioteca Filològica; 19)
- (1990b). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona: IEC.
- (1992a). *Documents de la Secció Filològica, II*. Barcelona: IEC. (Biblioteca Filològica; 27)
- (1992b). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia*. Barcelona: IEC.
- (1996). *Documents de la Secció Filològica, III*. Barcelona: IEC. (Biblioteca Filològica; 30)
- (2003). *Documents de la Secció Filològica, IV*. Barcelona: IEC. (Biblioteca Filològica; 47)
- INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA (2002). *Guia d'usos lingüístics 1: Aspectes gramaticals*. València.

- LACREU, Josep (1987). *Les principals faltes de gramàtica*. Barcelona: Barcino.
- (1997). *Llibre d'estil del diari 'Avui'*. Barcelona: Empúries.
- (1998). *Manual d'ús de l'estàndard oral*. 4a ed. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Universitat de València.
- PALOMA, David; RICO, Albert (2005). *No et confonguis!* Barcelona: Empúries.
- SOLÀ, Joan (1977). *Del català incorrecte al català correcte*. Barcelona: Edicions 62.
- (1994). *Sintaxi normativa: Estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries.
- VALOR, Enric (1984). *Temes de correcció lingüística*. València: Eliseu Climent, ed.: Quaderns 3i4.
- VENY, Joan (1960). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Raixa.

La Ribera d'Ebre: comarca de transició subdialectal

1. INTRODUCCIÓ

L'any 2005 donava per conclòs un estudi geolingüístic sobre els parlars de la Ribera d'Ebre que representava la meua tesi doctoral i que era dirigit pel doctor Pere Navarro. Amb aquesta investigació pretenia analitzar de manera exhaustiva la totalitat de parlars de la comarca i poder-ne oferir una ubicació dialectal i subdialectal dins del conjunt dels dialectes catalans.

Per poder tirar endavant la investigació, calia observar quins estudis previs se n'havien ocupat, cosa que va posar en evidència que tradicionalment la comarca de la Ribera d'Ebre no ha gaudit d'una atenció especial per part dels dialectòlegs i —en general— dels lingüistes que s'han encarregat de la descripció de la llengua catalana. Tot i això, dels anys noranta ençà sembla que la geolingüística hi ha girat els ulls; Carles Vega (1990 i 1993) n'ha estudiat els trets lingüístics més importants en dos ocasions; Pere Navarro (2000) n'ha fet una aproximació geolingüística, que s'ha plasmat en forma de llibre; Maite Cot (1998) ha analitzat en un article les característiques més rellevants del parlar de Benissanet, i Olga Cubells (2000, 2001*a* i 2001*b*) hi havia dedicat diversos estudis.¹ Malgrat aquesta efervescència d'última hora, però, en tots els treballs traspuava la idea que calia un estudi geolingüístic més detallat, que definís la comarca des del punt de vista dialectal i que donés les traces que permetessin situar-la subdialectalment. La celebració d'aquesta Jornada commemorativa em posa en safata l'oportunitat de presentar en el territori del qual forma part la Ribera d'Ebre les conclusions d'aquella investigació.

1. Si ens remuntéssim a principis de segle, caldria considerar també l'obra d'Alcover (DCVB; va enquestar Ascó i Riba-roja) i, si prenguéssim com a base els grans estudis geolingüístics, caldria afegir que l'ALDC va enquestar Móra d'Ebre i Riba-roja.

La majoria dels estudis dialectals i geolingüístics que s'han encarregat de donar una distribució lingüística determinada a la varietat de dialectes catalans engloben la Ribera d'Ebre dins de l'àrea del tortosí, subdialecte inclòs dins del dialecte nord-occidental però que és considerat com una zona de transició entre aquest i el valencià, i que és constituït per una sèrie de parlars que presenten una gran variació lingüística.

Per realitzar aquest estudi, s'ha utilitzat la metodologia de treball pròpia de la geolingüística. S'han enquestat tots els punts habitats de la comarca de la Ribera d'Ebre, que, en total, sumen disset pobles —setze administrativament catalans i un administrativament aragonès— i quinze municipis:² Ascó (As), Benissanet (Be), Darmós (Da), Faió (Fa),³ Flix (Fl), Garcia (Ga), Ginestar (Gi), Miravet (Mi), Móra d'Ebre (Me), Móra la Nova (Mn), la Palma d'Ebre (Pa), Rasquera (Ra), Ribarroja d'Ebre (Ri), la Serra d'Almos (Se), Tivissa (Ti),⁴ la Torre de l'Espanyol (To), Vinebre (Vi).

2. ANÀLISI DELS RESULTATS

Tot i que és molt agosarat per part meua resumir un treball de la magnitud de la tesi doctoral en tan poc espai, amb un gran esforç de concisió miraré de desgranar les conclusions que es desprenen de les característiques lingüístiques observades en els parlars de la Ribera d'Ebre que permeten donar-ne la ubicació subdialectal; són les següents:

1a. Els parlars de la Ribera d'Ebre participen de la majoria de trets que, segons Veny (1998, p. 20), caracteritzen el català occidental. Tot i això, hi ha dos característiques que singularitzen els parlars de Ginestar, per una banda, i de Darmós i la Serra d'Almos, per l'altra, com a parlars de transició entre els dos blocs del català:

1. En el parlar de Ginestar s'hi recull [é] procedent de ĩ i ē tòniques llatines, resultat propi de bona part dels parlars orientals.

2. En els parlars de Darmós i la Serra d'Almos apareix l'increment dels verbs incoatius procedent de -ĒSC-, propi també dels parlars orientals, si bé esparsament pot alternar amb l'incoatiu propi dels parlars occidentals (procedent de -ĪSC-).

2a. Com a conseqüència de la seua situació geogràfica, participa tant de trets del català nord-occidental com del català valencià. Alguns d'aquests fenòmens

2. A partir d'aquest moment, per evitar repetir cada vegada el nom sencer de les poblacions, s'emprarà l'abreviació que s'indica.

3. Faió; per a la configuració de la comarca s'han seguit els criteris aplicats per la *Gran geografia comarcal de Catalunya*.

4. El municipi de Tivissa inclou també els nuclis de Darmós i la Serra d'Almos.

afecten tota la comarca; d'altres la divideixen en dos o més zones. En general, els parlars del sud presenten més trets coincidents amb el català valencià i els parlars del nord en presenten més de coincidents amb el nord-occidental.

Dels diferents nivells lingüístics, és el lèxic el que presenta més paral·lelismes amb el valencià, però —en canvi— el nivell morfològic s'acosta més al dialecte nord-occidental.

Seguint Navarro (1996, I, p. 322), es pot dissenyar un quadro dels fenòmens que afecten tota la comarca:

<i>Nivell fonètic</i>	<i>Nord-occidental</i>	<i>Valencià</i>
/o/- àtona inicial	<i>auliva</i>	
/r/ final	<i>dona(r)</i>	
/nt/, /lt/ finals	<i>pon(t), al(t)</i>	<i>al[t]: Fa</i>
/d/ intervocàlica < -ATA	<i>vegada</i>	
/b/ intervocàlic	<i>po[bbl]e</i>	<i>po[β]le</i>
<i>Nivell morfològic nominal</i>		
article definit masculí	<i>lo, los</i>	
inf. + pronom feble	<i>anâ-hi</i>	
<i>Nivell morfològic verbal</i>		
1a sing. pres. ind.	<i>canto, bato/bâtigo</i>	
participi <i>complir, oferir, omplir</i>		<i>complit, oferit, omplit</i>
2a sing. pres. ind. <i>ser</i>	<i>ets</i>	
imp. subjuntiu	<i>donés/donessa</i>	
<i>Nivell lèxic</i>		
paral·lelismes estesos per tota la comarca	<i>arna</i> <i>crestar</i> <i>farnaca</i> <i>moixó</i> <i>sarrampió</i> (i variants) <i>verós</i>	<i>bajoca</i> <i>entera</i> <i>fesol</i> <i>joguèt</i> <i>mostra</i> (de l'arbre) <i>rabosa</i> <i>aliacrà</i> (i variants) <i>camal</i> <i>nuet</i> <i>ruc</i>

Molt més freqüents, però, són els fenòmens de cadascun d'aquests dos dialectes que afecten la comarca parcialment:

<i>Nivell fonètic</i>	<i>Nord-occidental</i>	<i>Valencià</i>
T ^l , D ^l , G ^l	<i>ame[ʎ]a</i> : Ri, Fa, Fl, Pa, Vi, To, Da, Se, Ti, Ga i Mn <i>ame[ç]a</i> : Fa	<i>ame[ll]a</i> : As, Me, Be, Mi, Gi i Ra
<i>Nivell morfològic nominal</i>		
article personal: <i>Joan, Andreu</i>	<i>lo Joan</i> : Pa <i>l'Andreu</i> : As, Be, Me, Mi, Mn, Pa, Ri, Ti, To i Vi	<i>Joan</i> : As, Be, Da, Fa, Fl, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Ri, Se, Ti, To i Vi <i>Andreu</i> : As, Be, Fa, Fl, Gi, Ra i Ri
article personal: <i>Maria</i>	<i>la Maria</i> : Be, Da, Fa, Ga, Gi, Me, Mi, Pa, Ri, Se, Ti, To i Vi	<i>Maria</i> : Fl, As i Ra
demonstratiu de proximitat	<i>aquest, aquesta</i> : Da, Ga, Pa, Se, Ti i To	<i>este, esta</i> : As, Be, Da, Fa, Fl, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Ri, Se, Ti, To i Vi <i>aqueste, aquesta</i> : As, Fl, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Ti, To i Vi
cap aquí, cap allà	<i>cap aquí, cap allà</i> : Pa <i>ca[β] aquí, ca[β] allà</i> : Fl i Ri	<i>pac aquí, pac allà; pa'quí, pa'llà</i> : a la resta
partícules	<i>porò, poró</i> : Be, Ga, Mn, Gi, Da, Pa, Ri, Se, Ti i To	<i>pero</i> : As, Be, Fa, Fl, Ga, Me, Mi, Mn, Pa, Ri, To i Vi <i>en</i> ('amb'): tots els parlars llevat de Pa <i>prompte</i> : Be, Fa, Fl, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Ri i Ti
altre	<i>altre</i> : Da, Fa, Fl, Ga, Gi, Mn, Pa, Ri, Se, Ti i To	<i>atre</i> : resta de parlars i Ri
<i>Nivell morfològic verbal</i>		
Mode indicatiu		
3a sing. pres. ind., imp. ind., condicional	<i>cante, cantave, cantarie</i> : As, Fa, Fl, Pa, Ri, To i Vi	<i>canta, cantava, cantaria</i> : Be, Da, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Se i Ti

(Continua)

<i>Nivell morfològic verbal</i>	<i>Nord-occidental</i>	<i>Valencià</i>
2a, 3a sing. i 3a pl. pres. ind. <i>obrir, omplir</i>	<i>obres, aurixes, omples, aumplexes, amplexes, cumplexes</i> : parlars del nord del Pas de l'Ase	<i>obris, omplis</i> : parlars del sud del Pas de l'Ase
Mode subjuntiu		
1a sing. imp. subj.	<i>donessa</i> : nord del Pas de l'Ase i, esporàdicament, Gi i Ti <i>donesso</i> : Mi	<i>donés</i> : sud del Pas de l'Ase
Participi		
participi <i>riure</i>	<i>rigut</i> : arreu, llevat de Fa i Ri	<i>rist, enrist</i> : Fa i Ri
<i>Nivell lèxic</i>		
paral·lelismes força estesos	<i>frare</i> : Ga, Pa, Se i To <i>raels, arraels, arrels</i> : Da, Gi, Pa, Ra, Se i Ti <i>civada</i> : As, Da, Ga, Gi, Mn, Pa, Se, Ti, To i Vi <i>ma(n)çana</i> : tots els parlars menys Pa <i>pampa</i> : tots els parlars menys Mn i Se <i>soquet</i> : tots els parlars menys Mn, Pa, To i Vi <i>tomata</i> : parlars del nord del Pas de l'Ase i Be <i>trebol</i> : Fa, Fl, Mi, Pa, Ra, Ri, To i Vi	<i>flare</i> : resta de parlars <i>rails, arrails</i> : As, Be, Fa, Fl, Me, Mi, Mn, Ri, Vi, Ga i To <i>avena</i> : Be, Fa, Fl, Me, Mi, Ra i Ri <i>birla, birlot</i> : tots els parlars menys Fl, Pa, Ri, To i Vi <i>carrasca</i> : tots els parlars menys Pa <i>coixo</i> : Be, Da, Fl, Gi, Me, Mn, Ri, Se i Ti <i>estall</i> : tots els parlars excepte Pa <i>visc</i> : tots els parlars llevat de Pa <i>tomaca</i> : parlars del sud del Pas de l'Ase, menys Be <i>cementeri</i> : As, Be, Da, Fa, Fl, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Ra, Ri, Ti i Vi <i>cuixot</i> (pernil) <i>falda</i> : As, Be, Da, Fa, Ga, Gi, Me, Mi, Ra, Ri, To i Vi <i>fumeral</i> : tots els parlars llevat de Pa i Ti
paral·lelismes menys estesos	<i>estenasses</i> : Fa <i>llumera</i> : Fl, Pa i Ri <i>muricec</i> : Fa <i>tenalla</i> : Fa <i>selló</i> : Pa <i>pinte</i> : Fa <i>botera</i> : parlars del nord del Pas de l'Ase <i>sargantalla, sargantilla</i> : Fa, Fl, Pa, To i Vi <i>sangonella</i> : Fa, Fl, Pa i Ri	<i>romiguera</i> : Fa <i>calcigar</i> : Be, Me, Mi i Mn <i>escrita</i> : Gi, Mi, Ra <i>espentejar</i> : Fa <i>faena</i> : Mi, Ra <i>llima</i> : Be, Ra <i>matalap</i> : Mi i Ra

3a. Si es tenen en compte els criteris proposats per Gimeno (1991, p. 171-191; 1994, p. 237-243) per caracteritzar el tortosí, la Ribera d'Ebre s'hi ha d'incloure com a part integrant. Fins i tot algun dels mots adduïts pel mateix autor com a propis del tortosí meridional són emprats a la comarca (*estalzí, samarreta, sarracaps*).

<i>Trets lingüístics del tortosí comú proposats per Lluís Gimeno</i>	<i>Presència o absència dels trets a la Ribera d'Ebre</i>	<i>Coincidència amb el lleidatà</i>
<i>Nivell foneticofonològic</i>		
/dʒ/ > [jʒ]	ro[jʒ]a	+
manteniment de /d/ < -ATA	tancada	+
elisió de /r/ a final de mot	dona(r)	+
/e/ inicial > [a]	[a]ncendre	+
<i>Nivell morfològic</i>		
Morfema -o 1a pres. ind.	dono	+
increment -iga, -ega pres. subj. III grup	dòrmiga	+ (llevat de Ga, Da, Se, Pa, Fl, Ri, Fa, To i Vi)
coincidència 4a i 5a pres. subj. i imp. subj.	donéssem, donésseu	+ (Fa, Fl, Ri, Vi, Be)
grau doble de demostratius i adverbis		+
article <i>lo, los</i>	+ arreu	+

Dos altres característiques tortosines són, pel que fa a la fonètica, la monofongació de /eu/ en [o] en el verb *veure*, que afecta els parlars de Be, Fa, Me i Ri, i l'articulació amb velar semitancada en el mot *coa* és general a la comarca, només en resta al marge el parlar de la Palma.

4a. El lèxic també participa de formes pròpies del subdialecte tortosí (en presento només algunes):

<i>Tèrmes</i>	<i>Localitats</i>
<i>acovidar</i>	tots els parlars
<i>arpetà</i>	Be, Fa, Gi, Me, Mi i Ra
<i>baralluga</i>	Be, Fl, Gi, Mi, Ti i Vi

(*Continua*)

<i>blan</i>	Ra i Se
<i>bolquims</i>	Mi, Mn, Se i Ti
<i>botana</i>	tots els parlars
<i>carcàs</i>	tots els parlars
<i>cofi</i>	tots els parlars
<i>escarabitxa</i>	Be, Pa i Ra
<i>mano</i>	Be, Da, Ga, Me, Mi, Mn, Ri, Se, Ti i Vi
<i>mordasses</i>	tots els parlars
<i>mustela</i>	As, Be, Fl, Gi, Me, Mi, Pa, Ri, To i Vi
<i>pataca</i>	As, Be, Fa, Gi, Me, Mi, Mn, Ra i Ti
<i>redable/rodable</i>	tots els parlars
<i>vespra</i>	As, Be, Fa, Fl, Gi, Mi i Ri

5a. Hi ha trets propis del subdialecte lleidatà proposats per Casanovas i Creus i Turull (1999, p. 83-108, i 1990, p. 201-206, respectivament) que es retroben en alguns parlars de la Ribera d'Ebre, especialment en els parlars situats al nord de la comarca. S'han seleccionat aquells que no coincideixen amb el tortosí.

<i>Trets propis del lleidatà proposats per Casanovas i Creus i/o Turull</i>		<i>Presència o absència dels trets a la Ribera d'Ebre</i>
<i>Nivell fonètic</i>		
pronúncia amb [ɔ] del numeral <i>dos</i>		+ (Faió)
pronúncia amb [ɛ] de l'adjectiu <i>vell</i>		+ (Faió)
pronúncia [s] en posició inicial absoluta i intervocàlica	<i>Joan</i>	+ (parlars del nord del Pas de l'Ase)
palatalització del grup <i>-/in/-</i>	<i>fɛ[n]a</i>	+ (Fl, Pa, Vi, To, As, Mn, Be, Da i Se; amb vacil·lacions a Fa, Ri, Ga, Me, Mi, Gi i Ti)
<i>Nivell morfosintàctic</i>		
doble plural amb palatalització <i>els Reixos</i>		+ (As, Fa, Fl, Gi, Pa, Se i Ti)

(*Continua*)

<i>Trets propis del lleidatà proposats per Casanovas i Creus i/o Turull</i>		<i>Presència o absència dels trets a la Ribera d'Ebre</i>
flexió de gènere i nombre de l'indefinit <i>prou</i> > <i>prouta</i>		+ (Pa)
adequació de gènere en els acabaments <i>-ista/-aire</i>		+
gènere masculí de <i>pols</i>		+ (Fa, Ra, Ri)
caiguda de [β] en imp. ind., amb possible introducció d'una antihàtica	<i>cantae</i> <i>cantaie</i>	+ (excepte la introducció de l'antihàtica) (parlars del nord del Pas de l'Ase)
desinència amb /o/ i /e/ en el subj.	<i>víngon</i> <i>vinguen</i>	+ (As, Fa, Fl, Mi, Ri, To i Vi)
morfema <i>-éss[ε]m, -éss[ε]u</i> d'imp. subj.	<i>cantéss[ε]m</i> <i>cantéss[ε]u</i>	+ (Pa)
<i>Nivell sintàctic</i>		
quantificador <i>qui-sap-lo</i>		–
ús del singular en construccions esdevenimentals: <i>enguany aquí s'ha fet molts pisos</i>		+ (As, Fa, Fl, Pa, Ri, To i Vi)
<i>Nivell lèxic⁵</i>		
<i>Lèxic de gran vitalitat</i>		
<i>xop</i>		+
<i>carderola</i>		+ (Pa)
<i>muricec</i>		+ (Fa)
<i>silló</i>		+ (Pa, però <i>selló</i>)
<i>entrepussar</i>		+ (Pa)
<i>cabaler</i>		+ (Fl, Pa, Ri)
<i>ganyolar</i>		+ (As, Da, Fl, Ga, Gi, Me, Mi, Mn, Pa, Se i Ti)
<i>torre</i> (de camp)		–
<i>codina</i>		+ (Be, Gi, Mi, Ra, Se i Ti)
<i>corralina</i>		+ (Pa)

(Continua)

5. Casanovas i Creus no fan referència a aquest nivell lingüístic; per tant, la informació que s'inclou està extreta exclusivament del treball de Turull. S'ha fet una selecció dels termes que ell presenta.

<i>Trets propis del lleidatà proposats per Casanovas i Creus i/o Turull</i>	<i>Presència o absència dels trets a la Ribera d'Ebre</i>
<i>Mots encara vius però en competència amb les variants orientals</i>	
<i>mançana</i>	+ (Fa)
<i>xut</i>	+ (Da, Gi, Ra, Se i To)
<i>trebol</i>	+ (Fa, Fl, Mi, Pa, Ra, Ri, To i Vi)
<i>popa</i>	–
<i>padri</i>	+
<i>sàput</i>	+ (Pa)
<i>gormand</i>	–
<i>tenalla</i>	+ (Fa)
<i>gisclé</i>	–
<i>enneular-se</i>	– (la variant que apareix és <i>neulá's</i> a Pa)
<i>bací</i>	+ (Be, Da, Fa, Ra i Ti)

6a. A la frontera natural del Pas de l'Ase s'acumula un feix considerable d'isoglosses que separen els parlars del nord i els del sud de la Ribera d'Ebre, i permet agrupar-los en dos parts:

- zona nord: Faió, Riba-roja, Flix, la Palma, Vinebre, la Torre i Ascó
- zona sud: Garcia, Móra la Nova, Móra d'Ebre, Benissanet, Miravet, Ginestar, Rasquera, Tivissa, Darmós i la Serra d'Almos

Alguns dels trets lingüístics que visualitzen aquesta subdivisió són:

<i>Nivell fonètic</i>	<i>nord del Pas de l'Ase</i>	<i>sud del Pas de l'Ase</i>
articulació de la consonant fricativa en posició inicial i precedida d'una paraula acabada en vocal	[ʒ] <i>passa a</i> [ʒ]aure (les dos solucions) Da, Se i Ti	[dʒ] <i>passa a</i> [dʒ]aure
<i>Nivell morfològic</i>		
articulació adverbi de temps <i>avui</i>	[aβúj]	[awí]
2a pres. ind. <i>morir, obrir, omplir</i>	<i>mores, obres, omplés</i> <i>morixes, obrixes, omplixes</i>	<i>morís, obrís, omplís</i>

(Continua)

<i>Nivell morfològic</i>	<i>nord del Pas de l'Ase</i>	<i>sud del Pas de l'Ase</i>
morfema 3a pres. ind. verbs I grup	-e <i>cante</i>	-a <i>canta</i>
morfema 3a imp. ind. verbs I grup	-ave <i>cantave</i>	-ava <i>cantava</i>
morfema 3a condicional	-rie <i>cantarie</i>	-ria <i>cantaria</i>
formes verbals amb increment velar	- freqüència (+ Da, Ga i Se)	+ freqüència
desinència 1a imp. subj.	<i>cantessa</i> (esporàdicament Gi i Ti)	<i>cantés</i>
2a persona d'imperatiu + pron. feble	<i>agafa't, eixuga't</i>	<i>agafe't, eixugue't</i>
<i>Nivell lèxic</i>		
	<i>mantornar</i>	<i>girar</i>
	<i>raspall</i>	<i>ramàs</i>
	<i>triança</i> (llevat de Fa)	<i>trienca, trillenca, tienca</i>
	<i>contratirant</i>	<i>muntant</i>
	<i>tiràs, estiràs</i>	<i>ròssec, ròssic</i>
	<i>pisar</i>	<i>tr[a]pitjar</i> <i>piar</i> : Ga, Da i Se <i>xafar</i> : Ra
	<i>collir olives</i>	<i>escarrar</i>
	<i>tomata</i> (i Be)	<i>tomaca</i> (llevat de Be)
	<i>llargandaix, llardangaix</i> (llevat de Fa)	<i>faradatxo</i> (i Fa)
	<i>botera</i>	<i>gatonera, gatera</i>
	<i>arruixar el carrer</i>	<i>regar el carrer</i>
	<i>pedrís</i> (menys Fa)	<i>brancal, barancal</i> (i Fa)

A partir de la investigació realitzada, es pot concloure que els parlars de la Ribera d'Ebre participen majoritàriament de característiques del català nord-occidental i, per tant, és indubtable que aquesta és la seua ubicació dialectal; els trets lingüístics que comparteix amb el valencià són, sobretot, lèxics, i s'hi recullen en menor mesura. Les isoglosses d'aquests trets a voltes transcorren verticalment i a voltes horitzontalment.

Per poder-los situar en un subdialecte, però, és necessari disposar d'un treball monogràfic previ sobre cadascun dels dos subdialectes que en aquest cas interes-

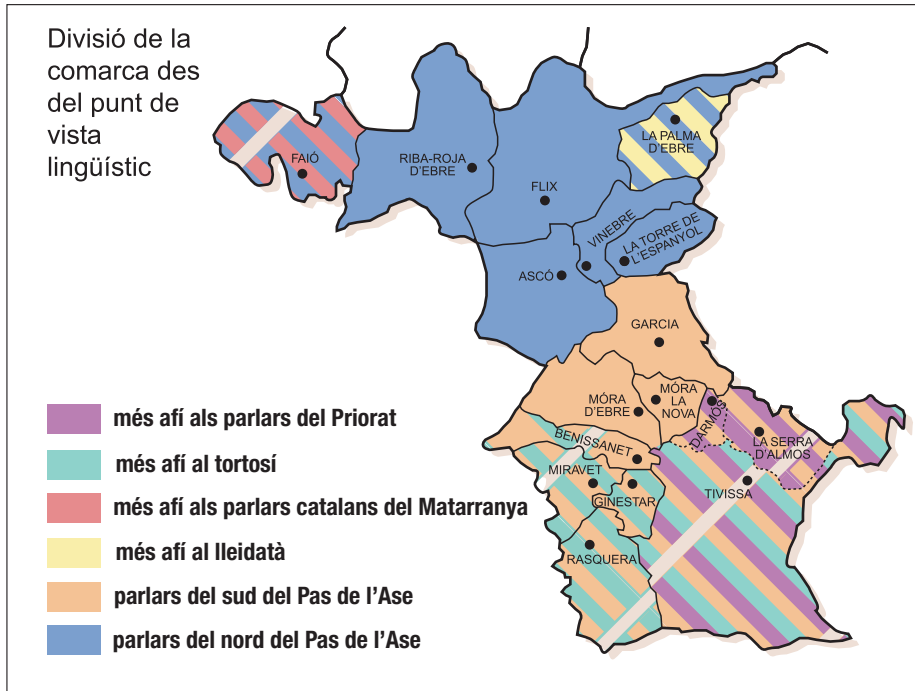
sen, això és, el tortosí i el lleidatà. Quant al tortosí, Lluís Gimeno s'ha ocupat, a través de diversos treballs, de discernir quins són aquells trets que poden definir el subdialecte; fins i tot ha proposat la divisió entre un tortosí septentrional i un tortosí meridional, ambdós integrants d'un *dialecte* tortosí, que engrossiria el nombre de dialectes del català. Quant al lleidatà, manca encara un treball monogràfic de conjunt, que permeti escatir quines són les característiques comunes als parlars lleidatans, si és que n'hi ha, i quin abast geogràfic presenta o presentaria aquest subdialecte. Aquest és un dels entrebancs més grans a l'hora de situar geolèctament zones del domini que es troben a cavall d'aquests dos subdialectes; l'altre és el fet que, en els treballs que hi ha, els trets que sovint es qualifiquen de *genuïns* del tortosí o *genuïns* del lleidatà coincideixen. Potser és, doncs, que els trets que s'escullen per donar característiques subdialectals no són pas de subdialecte sinó que ho són de dialecte, nord-occidental en aquest cas.

Tradicionalment, s'ha donat molta importància, des del punt de vista qualitatiu, a dos trets de morfologia nominal per situar un parlar dins del subdialecte tortosí: la convivència de l'article definit masculí en forma plena *lo* i del demostratiu sense partícula de reforçament *este*. Si només calgués tindre en compte aquests dos trets, tots els parlars de la Ribera d'Ebre excepte la Palma d'Ebre en formarien part, però parlars que pertanyen a la comarca del Segrià, com ara el de Maials i el d'Almatret, també caldria incloure'ls-hi, tot i que, considerant un major nombre de característiques lingüístiques, sembla que no hi pertanyen, sinó que presenten més solucions compartides amb el lleidatà (Cubells i Satorra, 2003, p. 205-227).

La situació de trànsit de la comarca, ubicada des del punt de vista geolingüístic en el punt d'intersecció entre els subdialectes lleidatà i tortosí, fa que presenti trets de tots dos; les poblacions del nord, tal com s'ha pogut comprovar, presenten moltes més solucions pròpies del lleidatà; les localitats situades al sud, en canvi, agrupen més trets característics del tortosí. Analitzant la Ribera d'Ebre verticalment, el parlar de Faió, per la seua especificitat, conté característiques lingüístiques diferenciades de la resta de parlars i compartides amb altres parlars catalans de terres aragoneses; els parlars de la Palma, la Torre, Garcia, la Serra d'Almos, Darmós i Tivissa, en alguns casos, presenten alguns trets que són propis del parlar del Priorat, ja en trànsit cap al bloc oriental del català. Darmós i la Serra són les dos localitats que més elements en contenen.

En conclusió, després de l'anàlisi realitzada es pot proposar una divisió de la comarca en dos meitats: la meitat nord, que englobaria els parlars del Pas de l'Ase en amunt, i la meitat sud, amb el conjunt de parlars situats al sud del Pas de l'Ase (els trets que permeten establir aquesta divisió ja han estat exposats més amunt). A part, pot establir-se encara una subdivisió, dins de la zona nord, que deixaria formant part d'un subgrup propi el municipi de la Palma, atès que és, de tots, el parlar que més trets comparteix amb el subdialecte lleidatà. També dins

de la zona sud, els municipis de Darmós, la Serra d'Almos i, en algunes ocasions, Tivissa, formen un subgrup propi, amb trets compartits amb els parlars del Priorat i el bloc oriental del català. Tenint en compte la morfologia i el lèxic, també els parlars de Benissanet, Miravet, Ginestar i Rasquera, acompanyats a voltes per Tivissa, conformarien un subgrup, amb més característiques tortosines que la resta, dins de la zona sud. La Ribera representa, doncs, la frontera de transició entre els subdialectes lleidatà i tortosí (vegeu el mapa).

OLGA CUBELLS BARTOLOMÉ
Universitat Rovira i Virgili

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CASANOVAS, Montserrat; CREUS, Imma (1999). «Apunts sobre el lleidatà: fonètica i morfosintaxi». *Zeitschrift für Katalanistik = Revista d'Estudis Catalans* [Tübingen], 12.
- COT, Maite (1998). «El parlar de Benissanet». A: *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. Vol. 12. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

- CUBELLS, Olga (2000). «El parlar de Garcia». A: *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. Vol. 14. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (2001a). *El parlar de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*. Tesi de llicenciatura. La Palma d'Ebre: Associació Cultural l'Espona.
- (2001b). «Ecodialectologia. El camp semàntic dels animals vertebrats i invertebrats a Darmós, la Serra d'Almos i Tivissa». A: *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. Vol. 15. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (2005). *Els parlars de la Ribera d'Ebre: Estudi geolingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- CUBELLS, Olga; SATORRA, Jordi (2003). «Entre el tortosí i el lleidatà». A: *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar*. Alcanar: Ajuntament d'Alcanar.
- GIMENO, Lluís (1991). «El tortosí. Extensió i característiques dialectals». *A Sol Post* [Alcoi: Marfil], 2, p. 171-192.
- (1997). *Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Gran geografia comarcal de Catalunya* (1984). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- NAVARRO, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Tesi doctoral. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- (2000). *Aproximació geolingüística als parlars de la Ribera d'Ebre*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- NAVARRO, Pere; PRADILLA, Miquel Àngel (1999). «Qüestions geolingüístiques i sociolingüístiques a l'entorn del tortosí». *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, XXIII: *Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Ulldecona, 25 i 26 d'octubre de 1999*.
- TURULL, Albert (1990). «Notes sobre el lleidatà». A: *Ilerda. Humanitats* [Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs], XLVIII, p. 201-206.
- VEGA, Carles (et al.) (1990). *La parla de la Ribera d'Ebre: Aspectes morfològics: la pronominalització àtona*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (1993). «El parlar de la Ribera d'Ebre dins el domini lingüístic català». A: *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. Vol. 9. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- VENY, Joan (1998). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Moll. [1a ed. de 1982]

Dialectologia i globalització: la variació que desapareix?

1. GLOBALITZACIÓ

Molts veuen en la dialectologia una disciplina lingüística que serveix per saber com parla la gent gran dels pobles i ben poca cosa més. Se la sol relacionar, així, amb la ruralia i no se li acostuma a donar gaire utilitat ni gaire futur. Avui, a més, vivim un procés globalitzador que, amb una anàlisi superficial dels fets, diríem que sembla que juga en contra d'ella, perquè tendeix a eliminar les particularitats.

Però començaré parlant primer de la segona de les realitats que plantejo en el títol. La globalització es caracteritza per posar en contacte el que és local amb el que és mundial. Malgrat les fronteres polítiques existents, els camins de l'economia, de la informació, del coneixement, de la cultura, etc. no troben cap tipus de duana. Sentim a dir que hi ha una globalització positiva i una de negativa. Potser és més ajustat afirmar que hi ha aspectes positius i negatius en aquest fenomen. La globalització negativa és la que ho engul tot, anivella les diferències —sempre en favor del grup dominant— i redueix la diversitat a uniformitat. En el terreny lingüístic, trobem els típics prejudicis que abonen aquesta tesi: «per què multiplicar materials i recursos quan amb una llengua ja ens en sortim»; «si fem ús d'una sola llengua estem facilitant la comunicació»; «ensenyar una llengua minoritària a algú que no la coneix és inútil, perquè li servirà de ben poca cosa», etc. El que no es diu és que aquests arguments vénen sempre de la banda de les llengües dominants (millor dit, dels *intel·lectuals* que parlen llengües dominants, perquè les llengües, per si mateixes, no provoquen problemes ni dominen ningú). El que s'aconsegueix amb opinions perniciososes com aquestes és, en primer lloc, perpetuar la situació de superioritat d'una llengua respecte a l'altra; en segon lloc, crear una sensació d'infravaloració i d'autoodi en els parlants de les llengües minoritàries i/o mino-

ritzades i, finalment, restringir la llengua feble a usos només familiars i informals que, a un termini més o menys llarg, poden portar a la seua desaparició.

Ja sé que m'estic movent en un pla general, però prefereixo anar acotant a poc a poc el tema i procedir de l'universal al particular, perquè a vegades, des de la realitat catalana, potser pequem de mirar-nos massa el melic i crec que és força instructiu i revelador, de tant en tant, aixecar el vol per descobrir altres realitats veïnes, i em refereixo a la península Ibèrica però també a Europa i al món. Així, resulta que de les cinc o sis mil llengües que es parlen al món, alguns experts consideren que un 90 % pot desaparèixer al llarg d'aquest segle. Sembla que no puga ser, però la cosa se'ns comença a mostrar amb tota la seua versemblança (i si voleu també dramatisme) quan llegim que el 95 % de les llengües del món tenen menys d'un milió de parlants i que la major part d'elles no gaudeix de cap reconeixement oficial ni protecció. Clar, vist això des de l'òptica catalana, amb gairebé vuit milions de parlants i un estatus d'oficialitat a la major part dels territoris en què es parla, el tremendisme fatalista sembla no tenir raó de ser. A més, «fer previsions és molt arriscat, sobretot si fan referència al futur», que deia un exconseller de la Generalitat. Però tampoc no voldria caure en l'extrem oposat, el de la ingenuïtat i el conformisme, perquè finalment la situació de la llengua catalana, vulguem o no, no és normal.

Apropem-nos-hi una mica més. Deia Miquel Siguan, a *L'Europa de les llengües* (1995, p. 13), que en el nostre continent conviuen una cinquantena de llengües.¹ Doncs bé, d'aquestes cinquanta, Àngela Cotano, en el llibre *Les llengües minoritzades d'Europa* (2000, p. 24), n'analitza unes trenta-cinc.² És a dir, trenta-cinc llengües que, tot i ser cada una d'elles llengua pròpia de la població autòctona d'una àrea determinada, veuen restringits els seus àmbits d'ús per diverses raons. Si a Europa, bressol de la civilització occidental, cuna de la democràcia... —afegiu-hi el que vulgueu—, la major part de les llengües parlades estan en situació de risc, com més no ho estaran en altres llocs del món, amb menys protecció jurídica?

Me fixo ara en la realitat catalana. Vull referir-me —en relació amb el que deia i amb l'àmbit d'ús que és objecte d'anàlisi d'aquesta Jornada— a un fenomen vinculat al de la globalització: la immigració. De fet, ja estem advertint que té conseqüències a molts nivells, també el lingüístic. A les conclusions de la *I Jornada sobre el Mercat Cultural en Català*³ (2007, p. 120) dedicada al món de l'ensenyament, hi llegim:

1. Altres fonts, com l'organisme Linguamón (Casa de les Llengües), en citen unes setanta. En qualsevol cas, parlem evidentment de llengües territorials.

2. D'aquestes, sis a l'Estat espanyol: català, occità (aranès), aragonès, eusquera, asturià i galleg.

3. Organitzada per la Federació d'Organitzacions per la Llengua Catalana (FOLC) i celebrada a Tortosa el novembre de 2006.

Davant d'aquesta realitat i del canvi social que estem experimentant amb l'arribada de la immigració, hem de ser capaços de canviar totes les estratègies de l'aula tenint en compte que el pensament no es construeix de forma individual sinó socialment i, per tant, hem de ser capaços d'ensenyar l'eina bàsica de construcció del pensament i de pertinença a la nostra comunitat: la llengua catalana.

És evident que des dels centres educatius s'estan fent molts d'esforços en aquest sentit. Les aules d'acollida desenvolupen una activitat que crec que podem qualificar d'imprescindible, tenint en compte que per a molts dels alumnes nouvinguts serà, l'educatiu, l'únic espai de socialització que els pot donar les eines suficients perquè es puguin integrar i puguin adquirir el coneixement formal de la nostra llengua. Tenim la sort que a les Terres de l'Ebre la llengua predominant en l'ús col·loquial i diari és, encara, la catalana i, per tant, és en català com aquests alumnes s'integren a les aules, majoritàriament.⁴ Però no succeeix el mateix en molts dels col·legis i instituts de Catalunya, on la pressió social del castellà fa que es perceba l'aprenentatge del català com una obligació que després no té el suport de l'ús social ni a l'aula ni al carrer.

Per això, com recalca l'*Informe sobre les llengües del món* (2005, p. 90) elaborat pel Centre UNESCO del País Basc i publicat l'any 2005,

tot i que cap llengua pot sobreviure a través de la incorporació de parlants d'altres comunitats, el fet que l'aprenuin persones de fora del grup té efectes molt positius sobre l'estatus i la consideració que se'n té. S'ha de fomentar l'aprenentatge de llengües minoritàries per part de persones que no són natives. Només d'aquesta manera es poden establir relacions lingüístiques i culturals equilibrades.

El mateix informe recomana poder disposar de materials i formar el professorat, per tal que la llengua minoritària estiga present a l'escola. La formació dels docents ha d'incloure no només el coneixement de la llengua en qüestió sinó també la substitució dels prejudicis lingüístics per actituds positives cap a la diversitat lingüística, especialment cap a la llengua materna de l'alumnat. Als nostres centres hauríem de poder aplicar aquest consell en dues direccions. En primer lloc, des del punt de vista de la variació interna de la nostra llengua, intentant combatre les actituds de burla o rebuig d'unes formes lingüístiques que la majoria d'alumnes d'un grup pot considerar com a alienes o inferiors.⁵ En segon lloc, des del punt de

4. Això és més difícil en el cas dels alumnes llatinoamericans que tenen com a llengua materna la castellana.

5. En el cas del Baix Ebre, si un alumne de Paüls fa el subjuntiu amb *-o*, per exemple. A més, la burla envers una forma lingüística pot implicar sovint una burla envers la persona que la pronuncia.

vista de l'acollida a què em referia abans: podem arribar a connectar millor amb un alumne si ens interessem per la seua llengua, especialment si aquesta pateix també una minorització. I l'alumne, potser, s'interessarà per la nostra, perquè s'hi reconeixerà emmirallat emocionalment.

Voldria tancar l'apartat dedicat a la globalització fixant-me en els aspectes positius que també comporta, sobretot considerant la situació de la nostra llengua. Un dels principals és el vehicle que suposa la xarxa d'Internet, perquè ens permet de relacionar-nos, lliurement, amb tota la comunitat lingüística catalana, ja prou escapçada i amb realitats juridicoadministratives tan desiguals. És evident que això és possible perquè no hi ha cap filtre polític, propi o aliè.⁶ I, de fet, per exemplificar la potència del català a la xarxa podem fixar-nos en un parell de dades. La primera és que el 2004 hi havia ja més de 30.000 webs en català, una xifra gens menyspreable si la comparem amb el nombre de webs en rus (18.000), en txec (11.000) o en suec⁷ (37.000). Com certifica Vicent Partal⁸ (2004), avui no queda cap comarca als Països Catalans on no trobem webs en llengua catalana. L'altra dada fa referència al nombre de blocs: en català es troba al voltant dels 2.400, cosa que situa la nostra llengua en la dotzena posició mundial, molt per damunt d'altres llengües amb molts més parlants.

I, superant el terreny estrictament lingüístic, un altre aspecte que —sent optimistes— pot esdevenir positiu, el constaten Miquel Pueyo i Albert Turull (2003):

La globalització també planteja canvis significatius per a l'estatut de l'Estat nació i de les nacions sense estat —i, per tant, de les respectives polítiques lingüístiques i de les perspectives de les llengües no estatals— no únicament perquè aquest Estat nació ja no pot pretendre mantenir la societat reclosa dins les seves fronteres territorials i de pensament, sinó també perquè les reclamacions dels nacionalismes democràtics poden arribar a constituir, cada cop més, un moviment transestatal que desafii l'Estat nació tradicional.

Finalment, i per enllaçar ja amb la disciplina de què m'ocuparé tot seguit, voldria destacar les oportunitats que donen els avanços tècnics i els recursos informàtics amb vista a la revalorització de la dialectologia i a les seues possibilitats de tractament en l'àmbit de recerca i en l'educatiu. Me referiré a dos casos concrets.

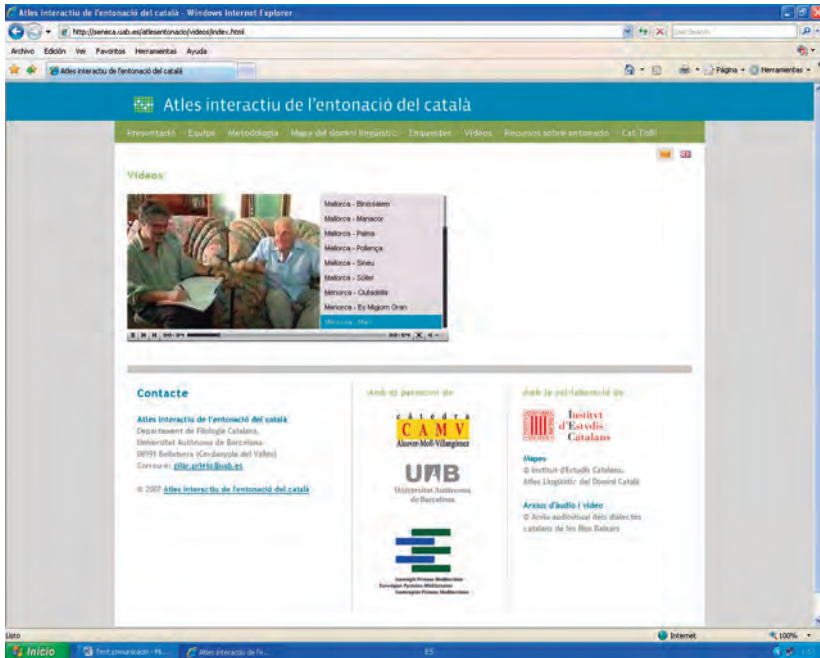
El primer és l'*Atlas interactiu de l'entonació del català*, projecte de la Universitat Autònoma de Barcelona coordinat per Pilar Prieto i Teresa Cabré, que té com a objectiu la presentació sistemàtica d'una sèrie de materials per a l'estudi de la

6. Pensem, per exemple, en el tancament de repetidors de TV3 al País Valencià.

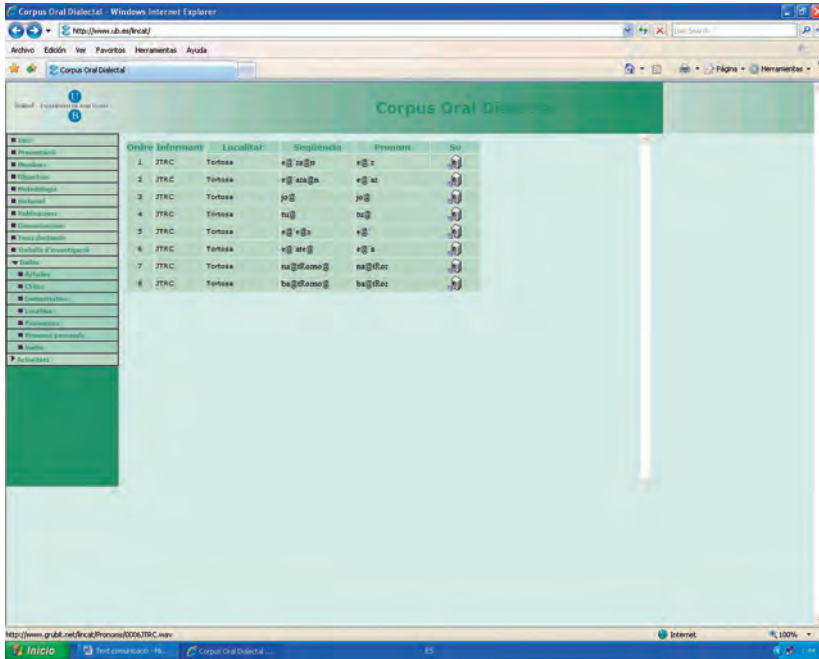
7. Suècia és el país amb més percentatge de població amb connexió a Internet (vora el 70 %).

8. Fundador del portal *VilaWeb* l'any 1995, juntament amb Assumpció Maresma.

prosòdia i l'entonació dels dialectes catalans. A través de mapes del nostre domini lingüístic, l'usuari pot accedir de forma simple a diferents materials en àudio i vídeo dels diferents parlars catalans. Es pot consultar a http://seneca.uab.es/atles_entonacio/. Fins al moment, tenen enquestades les Illes Balears.

L'altre és l'ECOD (*Explotació del Corpus Oral Dialectal*), projecte del Grup de Variació Dialectal de la Universitat de Barcelona dirigit per Maria-Rosa Lloret (investigadora principal) i Joaquim Viaplana, que té per objectiu l'anàlisi de la variació lingüística i el desenvolupament d'aplicacions informàtiques per a la transcripció automatitzada. Aquest objectiu general se desglossa en quatre de més concrets: 1) compleció del COD; 2) anàlisi dels fenòmens lingüístics en relació amb la variació dialectal; 3) anàlisi dialectomètrica i representació de la distància lingüística, i 4) desenvolupament d'eines informàtiques per fer possible la transcripció automatitzada de les dades del corpus. El podeu trobar a <http://www.ub.es/lincat/>.

2. DIALECTOLOGIA⁹

Reprenç el discurs que apuntava a l'inici per referir-me ja concretament a la dialectologia. En primer lloc, m'agradaria determinar-ne breument la validesa com a disciplina amb objectius i metodologia propis. No vull, però, fer-ne ara una apologia —hi ha bibliografia abundosa i experts que han opinat i escrit sobre el tema—, sinó simplement anivellar la balança de les crítiques de què parlava al principi amb el sentit comú que fa veure'n els trets positius —també les mancances.

Dos dels grans corrents lingüístics del segle XX, l'estructuralisme i el generativisme, van analitzar la llengua des del punt de vista teòric. El primer posa l'accent en la *llengua* (sistema estructurat, convencional, monolític) en detriment de la *parla* (concreta i viva). Anàlogament, el segon se fixa en la *competència* del parlant (teòrica, ideal) enfront de l'*actuació* (pràctica, real). Per contra, la dialectologia té el mèrit —la gosadia, si voleu— d'estudiar la parla, l'actuació, i s'endinsa així en

9. Empraré el terme *dialectologia* en el sentit tradicional, el que es refereix als dialectes com a varietats geogràfiques de la llengua.

els viaranys d'allò que la gent pronuncia a casa, al carrer, quan treballa o quan està de festa, cosa que d'altra banda sempre és més variat.¹⁰

És innegable el valor de la dialectologia en aquest sentit, com a eina per al coneixement dels diferents parlars d'una llengua. Tot i les possibles limitacions del mètode, aporta una informació prou vàlida per poder-ne bastir un edifici teòric i extraure'n conclusions a diferents nivells. Aquestes són algunes mostres de la presència i la necessitat de la dialectologia així com de les aportacions que pot fer, tant del parlant del carrer com pel que fa a les relacions amb altres disciplines lingüístiques:

a) en una societat que sembla redescobrir el valor dels esdeveniments passats i que treballa per conèixer cada cop millor els fets i les realitats que autoafirmen la pròpia identitat i la cultura d'un poble (manifestacions artístiques de tot tipus, troballes arqueològiques, etc.), la dialectologia entronca directament amb aquesta voluntat d'autoconeixement, ja que ofereix una fotografia fixa i real de la llengua, i permet de vincular-la amb estadis anteriors;

b) una de les primeres diferències que detecta una persona sobre una altra que no és del mateix poble és la manera de parlar; sabrà més o menys llengua, però no se li passarà per alt que aquella parla diferent d'ella; malgrat la força homogeneïtzadora de l'estàndard, aquest fet encara és ben viu;

c) la dialectologia evidencia canvis lingüístics que es poden estar produint; el contacte amb informants de diferents edats¹¹ i el recull de solucions diferents per a un mateix tret lingüístic n'és la millor prova; per exemple, la gent gran dels pobles de les nostres comarques encara conserva la nasal dels antics proparoxítons llatins en plurals com *hòmens* i *jóvens*, però aquesta nasal va desapareixent a mesura que disminueix l'edat dels enquestats (*homes*, *joves*): en una enquesta realitzada a finals de 2005 a l'IES Roquetes, tres de cada quatre alumnes de 1r de batxillerat ja afirmaven emprar la forma *homes* i no *hòmens*, en el parlar col·loquial;

d) en aquest sentit la dialectologia, en principi descriptiva, interrelaciona la sincronia amb la diacronia i té en compte l'aspecte històric; això permet, per exemple, determinar la procedència geogràfica de l'autor anònim d'un text antic, determinar la possible evolució d'un mot o també fixar per al futur les diferències dialectals actuals, en un món que, certament, té una inèrcia anivelladora; la relació amb la gramàtica històrica és, doncs, innegable;

e) un altre dels àmbits amb què se la pot vincular és el que afecta el recull de dades procedents de la cultura popular oral; la simbiosi entre el folklore i l'etnopoètica, per una part, i la dialectologia, per l'altra, és alliçonadora: aquelles

10. Com a aspecte a tindre en compte, cal no oblidar que un mateix parlant pot emprar variants diferents en contextos diferents, fet que ens apropa a la teoria de la sociolingüística laboviana.

11. En un marge que pot anar dels trenta en amunt.

manifestacions culturals (tan riques i diverses en els diferents territoris del domini català) es produeixen embolcallades en un determinat dialecte i ofereixen variants singulars segons l'origen geogràfic;¹² l'enquesta dialectològica pot enriquir-se, a més, amb la recollida d'aquestes mostres que es troben ja en el llindar de la literatura popular;¹³

f) la dialectologia pot aportar llum a l'anàlisi de la variació fonològica i morfològica (especialment la verbal), en el sentit que sovint els diversos dialectes i parlars ofereixen una solució diferent en el mateix context;¹⁴ per exemple, per evitar la coincidència amb les persones 4a i 5a del present d'indicatiu, gran part del tortosí ha optat —és una manera de parlar— per fer coincidir aquestes persones del present de subjuntiu amb les de l'imperfet de subjuntiu (*tinguésssem, tingúesseeu*),¹⁵ però no localitats com el Perelló o l'Ametlla de Mar, el Baix Ebre, que es decanten per una solució que per a la resta de la comarca pot ser peculiar o graciosa però que, un cop analitzada, resulta que elimina la coincidència amb l'imperfet de subjuntiu i dona regularitat al paradigma del present de subjuntiu: totes les formes esdevenen rizotòniques (la síl·laba tònica es troba a l'arrel) i isosil·làbiques (totes les formes tenen el mateix nombre de síl·labes): *tinguia, tinguies, tingua, tinguem, tinguieu, tinguien*; en aquest exemple podem vesllumar, a més, diferents estats evolutius en les desinències del subjuntiu;¹⁶

g) pel que fa a la lexicografia, és evident l'aportació de mots de diferents dialectes al lèxic comú i general; en el cas del tortosí, hi ha una gran quantitat de mots inclosos en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC i, per tant, normatius; i n'hi ha d'altres que, encara que no hi són, costa de creure que es puguen considerar com a incorrectes;¹⁷ el doctor Veny (2001a) reclama, així, «una introducció en el *Diccionari General* d'un bon cabal de mots de les grans zones dialectec-

12. Cosa que, a més, pot mostrar elements lingüístics fossilitzats, deformats o en desús, pel fet de ser transmesos oralment des de generacions passades.

13. Això proporciona dades complementàries sobre el parlar de la zona i fa que l'enquesta pròpiament dita guanye en vivacitat i no siga tan encotillada.

14. Aquest aspecte l'han treballat autors com Viaplana (1999), els quals, a partir de la dialectologia, fan una anàlisi lingüística comparativa de les diferents varietats dialectals amb l'objectiu d'establir grups dialectals en funció del nombre de coincidències i divergències que hi ha entre unes i altres. És l'anomenada *dialectometria*, en la qual les dades dialectals són emprades com a element de mesura per establir les distàncies interdialectals (i que, com a conclusió, presenten una divisió dialectal del català sensiblement diferent de la tradicional).

15. Tret específic del tortosí.

16. Desinència més antiga: *-e, -es, -e*; desinència més moderna: *-ia, -ies, -ia*, pas anterior a la desinència *-i*.

17. Per exemple *acaçar, baldana, catxel, cuscús, meló de moro, setra* (inclosos en el DIEC); *desjec-te, maldar* (renyar), *mifa, marxacolí, tito* (no hi són inclosos). Aquests últims no es poden qualificar directament d'incorrectes; potser se'ls considera massa locals per figurar en un diccionari general. Hauríem d'emprar, per tant, els termes *correcte /incorrecte* amb més precisió —i moderació.

tals, segellats amb patent de catalanitat, que facin possible una opció respecte al seu ús per part dels usuaris d'aqueixes zones».

Precisament per mostrar l'interès concret de les aportacions dialectològiques, me sembla oportú citar un fragment d'un dels mestres de la dialectologia a casa nostra, Mn. Alcover, iniciador de la magna obra del *Diccionari català-valencià-balear*, que en els *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, vol. I (2001, p. 151) —fa, per tant, més de cent anys—, explica una conversa amb un vellet tortosí:

Donchs el Divenres sant vaig anar a veure les Germanetes dels pobres, qui están fora de la població (Tortosa) per fer una conversada amb la partida de vells y sentirlos parlar. M'hi vaig passar una estona de primera. N'hi hagué un qui feu la primera guerra civil baix de les banderes carlistes, a les ordes del General Cabrera.

No li dich res si aquell vellet s'enardí i s'exaltà contant aquelles terribles y épiques gestes, aquella partida de victories, tan glorioses per la causa de l'Espanya antiga. El vellet es homo de molta parola, y brollava rabent, llampant, caudalosa de la seva boca la llengua catalana. A Tortosa se conserva prou be, y es molt mes consemblant a-n llenguatge mallorquí que a-n el de Barcelona.

Dues reflexions per cloure aquest apartat. La primera és de tipus teòric. Tenint en compte tot el que s'ha argumentat fins ara, la veritat és que per a l'estudi complet d'un determinat dialecte o d'uns determinats fets lingüístics hi ha la possibilitat, treballada d'uns anys ençà, de conjuminar els mètodes de diferents disciplines, de manera que on no arribe una, ho faça l'altra. En el cas de la dialectologia, tot i ser cert el mèrit «d'haver motivat l'interès dels estudiosos de la llengua per les varietats reals i vives de les llengües, que són les que es manifesten en els seus dialectes» (Viaplana, 1996, p. 172), també ho és que històricament s'ha decantat més per la variació geogràfica i ha desatès els grans nuclis urbans i el vessant social. És així com la sociolingüística ha compensat aquesta mancança, aportant un mètode que permet també observar i determinar la variació en aquests contextos.¹⁸ Com manifesta també Veny (2001b, p. 210):

L'enfocament sociolingüístic està enriquint amb una nova dimensió i amb fèrtils resultats la recerca dialectològica [...]. Tots els camins acosten a la veritat. Els vells i els nous. El que interessa és de no voler-ne tenir l'exclusiva. Aquesta coexistència —i fins opcionalitat— de mètodes, segons la parcel·la abordada, juntament amb l'escalf humà del treball de camp i l'estudi de varietats diversificades *naturalment* a través de la història, fan de la dialectologia un dels camps més atractius de la lingüística.

18. Se parla, així mateix, de *dialectologia urbana*, *dialectologia social* o *sociodialectologia* com a realitats que prenen un camí intermedi entre les dues.

La segona reflexió té més a veure amb l'àmbit proposat en aquesta Jornada: el de l'ensenyament. Resulta que els nostres llibres de text, els dels alumnes de les quatre comarques de l'Ebre, ofereixen un model lingüístic amb formes de l'estàndard procedents de la varietat central, fonamentalment; per contra, els llibres de text dels alumnes que estudien a l'altra banda del riu Sénia presenten el model valencià i prou. I aquestes terres nostres, d'una i altra banda del riu Sénia, se suposa que s'han d'anar allunyant una de l'altra pel fet de complir *religiosament* els preceptes dels respectius models? Doncs és tasca —i molta— del professorat saber presentar les diferents formes normatives possibles, valorant especialment les pròpies, i omplir així el buit deixat pels llibres de text. No és fàcil perquè, a més de l'esforç personal del professor de torn, reclama més temps a l'aula —i cada cop sembla que en disposem de menys— i també enfrontar-se a prejudicis que els alumnes han anat absorbint i que mostren a classe sense cap complex.

Així estan les coses i així ens hem d'implicar si les volem canviar. Sembla que el corrent arrossega l'escola a convertir-se en element reductor de la varietat lingüística per la via de l'anivellament dialectal. Comparteixo, en aquest sentit, l'opinió de Viaplana (1996, p. 246) quan parla de la diglòssia i de les varietats regionals:

Una cosa sembla clara en relació amb la varietat dialectal de base regional: o es considera com un fet interessant de la llengua, que cal conservar, o, abandonada a la seva sort, i sota la pressió dels prejudicis lingüístics i de l'estàndard, tendirà a reduir-se, primer, i a accentualitzar-se, després —és a dir, tendirà a la seva extinció progressiva.

Nosaltres, que considerem que sí, que la variació és un fet interessant, treballarem per dignificar-la, conservar-la i transmetre-la als nostres alumnes i als nostres fills.

3. LA VARIACIÓ DESAPAREIX?

Per acabar, i a manera de conclusió, m'agradaria respondre ni que siga breument la pregunta que plantejo en el títol de la comunicació. Al llarg del text he anat aportant dades que poden dur a la conclusió que, efectivament, hi ha variació que està desapareixent. Si hom no actua conscientment i, per contra, es deixa emportar per la inèrcia globalitzadora i estandarditzadora, la variació a les nostres comarques corre perill de ser engolida per la varietat comuna; i més greu encara, aquesta varietat comuna i la llengua catalana en general també corren perill de ser engolides per llengües com el castellà i l'anglès, amb un pes demogràfic de parlants molt superior, tot i que crec que nosaltres no ho veurem.

Internament, «són factors d'anivellament dialectal la normalització lingüística, l'escola, els mitjans de comunicació i la desconsideració social envers les varietats dialectals no estàndard» (Viaplana, 1996, p. 70). Hi ha processos de canvi que són interns a la llengua, que és una realitat viva en permanent evolució; el que succeeix és que molts d'aquests processos són accelerats pels factors acabats d'esmentar. La poca experiència personal me fa afirmar que un possible procés de canvi en aquest sentit s'efectua de la manera següent: la persona (alumne, en aquest cas) fa servir en la seua conversa diària una paraula que és la que ha après a casa, però que no veu escrita enlloc perquè se li presenta una altra de sinònima com a més formal o correcta. Implícitament, si no hi ha ningú que li contradiga aquesta percepció, anirà deduïnt que la que pronuncia col·loquialment potser no és correcta i que, per tant, cal optar per l'altra a l'hora d'escriure; després, el límit entre usar oralment la del propi dialecte o l'apresa a l'escola (o als mitjans de comunicació) és molt fi i sovint se dona el pas definitiu a favor de la segona.

A més, la desaparició de la societat rural i la nova configuració d'una societat urbana on semblen pesar més els avanços tecnològics que no les tradicions, acaben per propiciar alguns canvis a favor de les formes estàndard orientals. Per posar un exemple de lèxic, ara hi ha a les Terres de l'Ebre moltes menys *raboses* amb *coa*, perquè han deixat pas a *guineus* amb *cua*. O cada vegada es *barrosca*¹⁹ menys i es fan servir menys les *borrasses*.²⁰

Però també és cert que es detecta, des de fa un temps, una revaloració de les manifestacions que configuren la identitat de les Terres de l'Ebre. S'aprecia, per exemple, en la defensa del territori, en la sensibilitat per les realitats culturals pròpies, en la recuperació de la música i la dansa tradicionals²¹ i també, en el vessant lingüístic, en el manteniment força viu de les formes pròpies del subdialecte, encara que només siga en la parla.

Per tant, i com que sempre hi ha dades per a l'optimisme —i no hi ha millor manera d'acabar que amb una mica d'esperança—, ens podem fixar en aquestes mostres i aprofitar-les per treballar des de tots els àmbits possibles²² per mantindre la variació de la que som no només posseïdors, sinó també hereus i transmissors. Mn. Alcover, en una altra visita a les nostres terres, ja ens reconeixia la nostra vàlua. Me permetreu que tanque la meua intervenció amb unes paraules seues, recollides en el *Dietari de les eixides (1900-1902)*, vol. II (2002, p. 158), de quan va

19. Fer caure les garrofes (o altres fruits) de l'arbre.

20. Tela de mida molt gran que es posa davall les oliveres, ametlers... per recollir-hi el fruit que es fa caure de l'arbre.

21. Grups amb qualitat, com Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries; Terrer Roig; Saragatona, etc.

22. Sobretot el de l'ensenyament, que és el que més afecta la majoria dels presents.

ser precisament aquí, a Jesús, els dies 15 i 16 de maig de l'any 1902, allotjat al Col·legi Màxim que aleshores tenien els jesuïtes:

La estada a n-aquesta ciutat [Tortosa], la vaig dedicar exclusivament a l'estudi de la llengua y a la propaganda del Diccionari. La regió tortosina té en filologia una importància molt gran per esser la compenetració del reyne de València y Catalunya. No tenen gens de vessa'ls²³ nostros *corresponsals y col·laboradors* tortosins.

Certament, pel que fa a la llengua, no en tenim gens, de vessa.

CARLES M. CASTELLÀ ESPUNY
Professor d'ensenyament secundari

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. (2001). *Dietaris de les eixides (1900-1902)*. Vol. I. Ed. a cura de Maria Pilar Perea. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Universitat de les Illes Balears. (Biblioteca Marian Aguiló; 32)
- (2002). *Dietaris de les eixides (1900-1902)*. Vol. II. Ed. a cura de Maria Pilar Perea. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Universitat de les Illes Balears. (Biblioteca Marian Aguiló; 33)
- BELTRAN I CAVALLER, Joan (2006). «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal». A: *Beceroles II. Lletres de llengua i literatura*. Alcanar: CEL, p. 95.
- CASTELLÀ ESPUNY, Carles M. (2003). «“Parleu com vülguieu!”: aproximació a la variació morfològica verbal del Perelló». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada, p. 79.
- (2006). «Usos i actituds lingüístiques en alumnes de l'IES Roquetes». A: *Beceroles II. Lletres de llengua i literatura*. Alcanar: CEL, p. 29.
- CENTRE UNESCO DEL PAÍS BASC (2005). *Informe sobre les llengües del món. Síntesi*. Barcelona: Linguapax Unescocat: Angle.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1999). *Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana. Secretariat de Publicacions. (Biblioteca de Filologia Catalana; 7)
- COTANO, Àngela (2000). *Les llengües minoritzades d'Europa*. València: 3i4.
- FEDERACIÓ D'ORGANITZACIONS PER LA LLENGUA CATALANA (FOLC) (2007). *I Jornada sobre el Mercat Cultural en Català 2006: El món de l'ensenyament*. Tortosa: FOLC.
- MOLLÀ, Toni (2002). *Manual de sociolingüística*. Alzira: Bromera. (Graella; 16)
- PARTAL, Vicent. «El català a la xarxa: història i raons d'un cas d'èxit» [en línia]. *Softcatalà*. <<http://www.softcatala.org/articles/article39.htm#peu1#peu1>> [Consulta: 19 abril 2004].

23. Vessa: peresa.

- PRADILLA CARDONA, Miquel Àngel (ed.) (1998). *Ecosistema comunicatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Alambor. (Biblioteca Gregal Llengua i País; 2)
- (coord.) (2004). *Calidoscopi lingüístic: Un debat entorn de les llengües de l'Estat*. Barcelona: Octaedro: EUB.
- PUEYO, Miquel; TURULL, Albert (2003). *Diversitat i política lingüística en un món global*. Barcelona: UOC. (Àgora Biblioteca Oberta; 18)
- SIFRE, Manuel (2005). *Llengua i dialecte*. Alzira: Bromera. (Essencial; 4)
- SIGUAN, Miquel (1995). *L'Europa de les llengües*. Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'Abast; 285)
- VENY, Joan (2001a). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 26)
- (2001b). *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'Abast; 361)
- (2003). «Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada, p. 351.
- VIAPLANA, Joaquim (1996). *Dialectologia*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 21)
- (1999). *Entre la dialectologia i la lingüística*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Biblioteca Milà i Fontanals; 31)

La fraseologia i el refranyer popular: una eina educativa i un lligam geolingüístic

Abans de començar pròpiament la comunicació he d'advertir a què em referiré en parlar de *fraseologia* o quan utilitze altres expressions més o menys vagues amb el mateix sentit. Al marge de tenir clar que dins de la fraseologia s'hi ha d'incloure les frases fetes, locucions, expressions lexicalitzades i altres fórmules estereotipades, i que dins de la paremiologia hi hem de veure els refranys, les dites i els proverbis, al llarg de la comunicació parlaré en general d'unitats lèxiques superiors a la paraula, i m'hi referiré com a *recursos fraseològics*, o *fraseologia* en general, tot i que de vegades em referiré amb propietat a una o a una altra expressió o terme específic. I, per descomptat, dins d'aquestes unitats lèxiques superiors a la paraula, també tindrè en compte les cançons i les rondalles, bàsicament perquè poden ser una bona eina educativa, sobretot en els primers nivells de l'ensenyament. De fet es poden trobar més continguts educatius en les cobles i en les cançons, en part per la seua extensió, és a dir, ensenyen més coses i poden estar relacionades amb més àmbits, però tenen l'handicap de ser més difícils de mantenir-se vives, de transmetre's i, per tant, de perviure.

Vull començar la meua intervenció justament amb paraules de Joan Beltran i Josep Panisello, perquè en l'epígraf «3. Tècniques de l'expressió i lèxic» del seu curs de llengua *Cruïlla* van deixar-hi una citació que em sembla que justifica del tot el títol i les intencions de la comunicació que presento; és la següent:

Aquests recursos expressius són la sal d'una llengua, allò que li dóna gràcia, expressivitat i originalitat. El tret més definidor. Per això és tan important de conservar-les.

Cal que en parlar «d'una llengua» considerem de la mateixa manera que es puga estar parlant «d'una varietat» concreta d'una llengua.

Tot i tenir estructurada la presentació abans d'adonar-me de la substància d'aquest fragment, té tant de suc que l'he volgut fer servir per anar desglossant tot allò que vull exposar.

Per començar, ja hi trobem l'expressió «ser la sal d'una llengua», amb una clara analogia a la bíblica «ser la sal de la terra», amb la qual es fa referència als escollits, a l'element més preuat d'una comunitat, d'un grup. I aquesta condició porta implícites unes expectatives, un grau de compromís, una tasca de testimoniatge, com la que han de dur a terme el tipus d'expressions que ara ens interessen.

D'una banda, veurem per què aquests recursos lingüístics són el tret més definidor d'una llengua (vegeu-hi també «varietat d'una llengua», com he dit). I de l'altra, ens adonarem de la importància de conservar-los, i és aquí on entra en joc el paper de l'escola i dels docents, que hauran d'assumir la responsabilitat de conèixer-los i de trobar la manera i les vies de divulgar-los.

Els conceptes clau o les matèries que he analitzat i que he anat desenvolupant per tal de relacionar la fraseologia popular amb la tasca docent, a fi que puga esdevenir una eina educativa i un lligam geolingüístic, han estat el paper i la feina dels folkloristes de la zona, la varietat dialectal (com és presentada, considerada i definida), l'ensenyament o el sistema educatiu com a agent sociolingüístic, el(s) model(s) estàndard(s) i, per descomptat, l'entorn referencial, que és el que dóna cohesió a tots els elements que són objecte del nostre estudi.

Les fonts d'on he extret o on es pot anar a buscar el material que és susceptible de convertir-se en eina educativa (i, com pretenem també, en lligam geolingüístic) són, a part de múltiples reculls fraseològics de naturalesa i intencions diverses, els treballs de folkloristes com Joan Moreira i Enric Bayerri. Moreira i Bayerri, especialment amb les obres *Del folklore tortosí* i *Refraner català de la comarca de Tortosa*, respectivament, han esdevingut recopiladors d'unes tradicions, de tota una història, però també han esdevingut recopiladors d'un model de llengua. Aquestes dues obres recullen bona part de la tradició oral de la zona geolingüística del tortosí: costums, cançons, parèmies i recursos fraseològics de tota mena i colors. Podem considerar que són el testimoni més veraç i fiable de la llengua viva, una llengua viva que ha quedat fixada gràcies a l'escriptura, i que, com veurem, podrem estudiar des de molts vessants.

Tot i que no és l'objectiu d'aquesta comunicació aprofundir en la vida i l'obra d'aquests personatges, sí que m'he servit d'un treball exhaustiu que jo mateixa vaig elaborar l'any 2000 sobre la fraseologia en l'obra de Joan Moreira *Del folklore tortosí*. En aquest treball, a part de les dades biobibliogràfiques de Moreira, hi vaig incloure un recull, a manera de buidatge i força exhaustiu, de la fraseologia, entesa en el sentit més ampli, d'aquesta obra. A partir d'aquest primer corpus o recull del gruix paremiològic de l'obra, que vaig mantenir literal, vaig destriar un segon corpus que es corresponia a totes aquelles frases fetes, locucions, parèmies o altres

tipus d'expressions que contenien el nom d'una part del cos. El significat de l'expressió no havia d'estar necessàriament relacionat amb la susdita part, ja que aquesta només actuava de pretext i com a criteri de selecció del corpus que vaig analitzar a tots els nivells. Aquesta segona selecció és la que aportava més interès al treball ja que va ser la base i l'objecte de l'estudi lingüístic que en vaig fer. Aquest estudi lingüístic incloïa apartats de fonètica i morfologia (més endavant tornarem a referir-nos a aquests nivells), que, per tant, mostraven la descripció d'alguns trets destacables del dialecte, i apartats de lèxic i semàntica, que permetien donar llum a aquelles expressions més obscures o que en aquell moment vaig creure oportú de glossar. Aquests apartats van configurar una descripció aproximativa del dialecte tortosí, tot i que cal destacar que la descripció exhaustiva del dialecte no era l'objectiu principal del treball, i únicament es van analitzar aquells fenòmens que el text ja presentava gràficament i que són la prova d'unes determinades realitzacions fonètiques i morfològiques. A més, el veritable objectiu i l'interès del treball es trobava en els apartats més interpretatius. Aquest treball es va realitzar amb uns criteris d'edició concrets que em van permetre transcriure amb coherència els fragments pertinents, i per a això va ser necessari regularitzar uns criteris de transcripció i fer-ne, per tant, una edició crítica.

En les conclusions d'aquest treball ja hi vaig incloure qüestions que ara, en aquesta comunicació, encara quedaran més emfasitzades i aniré repetint sovint. Amb aquella feina vaig voler contribuir a un coneixement millor, no només de les frases d'un recull paremiològic, sinó del fet que aquestes frases reflecteixen una manera de viure i d'entendre i interpretar la quotidianitat, la feina, l'entorn i les actituds personals. Calia destacar també la decisió de l'autor per mantenir la fidelitat a la llengua (a la llengua —la varietat— que es parlava a Tortosa en l'època en què s'elaborà l'obra, l'any 1934), ja que d'aquesta manera tota l'obra esdevenia una eina indispensable per al dialectòleg que volgués conèixer i analitzar els fenòmens que s'hi mostren.

L'esperit d'aquest treball que acabo d'explicar m'ha servit de suport en aquesta comunicació ja que, tot i analitzar qüestions diferents en un lloc i en l'altre, hi ha en tots dos treballs i en l'obra mateixa de Moreira, com en la d'altres autors, unes intencions comunes, com ara la necessitat de transmetre i fer perdurar tot allò que la tradició mateixa d'un poble ens ha ensenyat, bastir un ideal d'identitat i de poble, apel·lar al compromís lingüístic, etc.

La darrera Setmana Santa, mentre acabava d'enllestir la presentació d'aquesta comunicació, vaig descobrir un treball de l'any 2003, posterior al que acabo de referir-me, d'Albert Aragonés, de característiques i amb apartats similars al que us he descrit. Aragonés es va fer càrrec de l'edició dels *Refranys i modismes tortosins*, que Federico Pastor i Lluís va publicar al setmanari *Libertad* a principis del segle xx. Per tant, podem afegir Pastor i Lluís a la mateixa llista de recopiladors de llengua i de vida a la qual pertanyen Moreira i Bayerri.

Un cop s'han trobat i extret, en aquestes obres de referència i reculls fraseològics i paremiològics que hem esmentat, els recursos expressius que ens interessin, és l'hora de valorar-ne la vigència i la vitalitat, de recordar-los o donar-los a conèixer, és a dir, de divulgar-los, que, seguint de nou la citació de Beltran i Panisello, és la manera de conservar-los.

L'escola i la voluntat dels docents poden ser el mitjà de recuperació i divulgació de la fraseologia popular.

En aquesta tasca hi pren un paper molt important l'escola, i a l'escola, la voluntat i la traça dels docents. És un fet comprovat, i analitzat en més d'un treball, que en les eines educatives principals de què disposa el mestre o el professor, és a dir en els llibres de text, s'acostumen a defugir les veus locals, fet aquest que, en cert sentit, és lògic. Es pot demanar que en les unitats dels llibres de llengua catalana (tant dels editats al Principat com al País Valencià) en què es parla de variació es tinga una atenció especial per les veus i formes dels àmbits restringits, i que presenten tanta riquesa d'exemples com es puga, i també es pot demanar que siga notòria la sensibilitat positiva vers la variació geolingüística. Però, al marge d'això, no sé si als responsables de fixar els criteris editorials —concretament els lingüístics— que han d'incloure els llibres de text que s'han d'usar en l'àmbit general corresponent a tot el domini lingüístic o en bona part (diferents llibres, que segueixen diferents models, segons l'adscripció administrativa), se'ls pot demanar res més. Sí que segurament se'ls pot demanar més consideració i representació pel que fa als textos literaris que es fan servir com a material de lectura o d'estudi. És per això que el paper dels docents és tan important, a tot arreu!, a l'hora d'adaptar a les seues necessitats i a l'entorn on desenvolupen la seua tasca els materials de què disposen, d'ampliar-los, corregir-los, completar-los, i també a l'hora de crear-ne de nous, a partir, per exemple, d'aquells recursos expressius que abans s'han considerat útils i adients per a ser tractats com a eina educativa més, aquest cop sí, tenint en compte, per la mateixa naturalesa d'aquests recursos, les veus i les formes més locals.

És en aquest punt que ens adonarem que aquests recursos es poden fer servir segons les nostres necessitats, i que ens són útils no només en matèria de llengua.

En aquest sentit —deixant de banda Internet, que és sens dubte la font d'informació global on de manera indiscriminada es pot anar a buscar tot—, a part dels llibres de text, que actualment són l'eina usada amb preeminència per transmetre el coneixement, ja al segle XIX es buscaven textos que fossin prou adients per als lectors joves. El primer pas per trobar aquests textos que havien de tenir una funció educativa va ser recuperar el folklore popular, que va esdevenir una bona font de lectures amb aquell propòsit educatiu que es pretenia. I per això,

molts autors romàntics, i alguns dels que van esdevenir grans autors de literatura infantil es van dedicar a recuperar i transcriure textos de la tradició oral dels seus respectius països (cançons, contes, rondalles, etc.). A casa nostra, al segle XIX, justament la rondalla es va convertir en el model literari infantil per excel·lència. Seria, sens dubte, un bon recurs didàctic, avui, recuperar rondalles i llegendes populars, especialment de la nostra zona, i que, a més, podrien contenir temàtica local, l'origen de tradicions o festes, algunes de les quals encara vigents, o la història de personatges ficticis pertanyents al bestiar local (els personatges que han inspirat els gegants, la cucafera, etc.), que els infants poden veure després en les manifestacions festives del poble.

Però a part d'aquest nivell d'ensenyament més inicial que, no obstant això, no serveix només perquè els més menuts practiquen la lectura, sinó que ja pot presentar continguts d'història i costums locals, aquest tipus de textos i també d'altres, com les frases fetes, les expressions lexicalitzades, com ara moltes comparacions, i els refranys, en nivells més avançats també poden ser un recurs molt adequat. A més, potenciarien la transversalitat dels continguts, és a dir, es podran utilitzar en les classes de llengua, però també en les de ciències naturals (coneixement del medi natural), ciències socials (coneixement del medi social), religió o educació per a la ciutadania, etc.

En realitat, aquests materials són útils en dos nivells d'estudi molt diferents. En un nivell més elevat, els reculls de fraseologia popular (dites, frases fetes, refranys, cançons, cobles, endevinalles, rondalles, etc.) elaborats per autors locals o extrets d'obres més àmplies o recollits de la tradició oral per altres mitjans, serveixen com a mostra d'estudi per a dialectòlegs, historiadors de la llengua, historiadors en general, especialistes en literatura, arqueòlegs, altres folkloristes, músics, etc. I en un nivell més elemental, com ja s'ha dit, aquestes unitats lèxiques superiors a la paraula (que van des de la dita fins a la rondalla), o bé per les seues característiques lingüístiques o bé pel seu contingut o els seus referents, poden servir de material educatiu en els primers nivells de l'ensenyament, en les matèries que s'han esmentat.

Anem per parts. Ens situem en l'ensenyament elemental i en la matèria de llengua catalana. Donem per fet que en determinats cursos es deixa clara la realitat sociolingüística del país i les característiques de la llengua catalana, pel que fa a domini, autoritats lingüístiques, models, divisions dialectals, registres i alguns apunts de planificació i política lingüística. Aviat es percep o s'aprèn que en indrets diferents, tot i compartir la mateixa llengua, aquesta presenta determinats trets lingüístics que els assimilien a unes altres zones o els en separa o distingeix. Quan es parla de variació dialectal o geolectal, es pensa sobretot en una descripció de fenòmens lingüístics classificats en quatre nivells: fonètica, morfologia, sintaxi i lèxic. En el nostre cas, per exemple, pensem, gairebé en primer lloc, en la reduc-

ció vocàlica, pel que fa al nivell fonètic, perquè és el tret que ens permet distingir de manera molt general, sense matisos ni altres denominacions més específiques, el català oriental i el català occidental. O també és habitual fixar-se en el lèxic i adonar-se que el que és propi en unes comarques és diferent en d'altres. Però la variació geolectal es pot observar a altres nivells. És justament a partir del lèxic que s'origina molta fraseologia popular, per tant, sí que és important el lèxic local, tant o més que els referents comuns, en la creació i la comprensió i interpretació futura de la fraseologia.

És veritat que la majoria de frases fetes i expressions lexicalitzades del català són usuals i les trobem en tot el domini lingüístic, però al costat d'aquestes se'n poden trobar d'altres que, precisament perquè inclouen lèxic específic d'una zona reduïda o referents coneguts en aquell àmbit geogràfic, es diuen i són ben interpretades en aquell indret, i en canvi, no se senten o podrien no entendre's bé en altres indrets, ja que no n'identificarien els referents o desconixerien el significat d'algun mot.

Tenint això en compte, els mestres i professors de llengua poden dedicar-se a la tasca arqueològica de recuperar aquesta fraseologia específica, i cobririen així, en el nivell lèxic, els buits o allò que no troben en els llibres de text d'àmbit general, tant si vénen de Barcelona com si vénen de València, perquè la distància és la mateixa i el centralisme també.

Encara dins de la matèria de llengua, segons les característiques i els criteris d'edició dels materials consultats o utilitzats, es poden descriure tots els nivells en què es classifiquen els trets dialectals, el fonètic inclòs. I això es pot fer perquè en alguns casos aquells textos no són altra cosa que la fixació per escrit de «textos» de transmissió oral, o bé perquè la voluntat de l'autor o recopilador ja era concretament reflectir fidelment la manera de parlar d'un poble —m'estic referint a Joan Moreira, per exemple—, o el que ell anomenava «lo llenguatge català de Tortosa». Enric Bayerrí també advocava al «tortosinisme en lo llenguatge i en lo pensament» i —deia Bayerrí— «li reservo la màxima fidelitat, però inspirant-me en un eclecticisme ampli i comprensiu, que em permet acollir amorosament tot lo bo modern, i atendre'm a les normes actuals del català literari en tot allò que no *atenta* contra la tradició lingüística tortosina».

Per tant, si el propòsit és realitzar una descripció lingüística del dialecte propi, sense parar gaire esment a l'aspecte prescriptiu o normatiu, ens adonem que aquests materials, obres o reculls fraseològics, paremiològics o costumistes, són un bon recurs per fer-ho.

Des d'un punt de vista més ampli i, si es vol, reivindicatiu, i encara en la matèria de llengua, també són factors que cal tenir en compte la consciència i el compromís lingüístics, tant de la llengua catalana en general, com de la varietat pròpia en particular. I en aquest sentit, la conservació i la divulgació del corpus

paremiològic d'una zona concreta assumeix novament un paper molt important, sobretot perquè respecta la voluntat i els objectius de folkloristes i recopiladors de llengua i vida que, com Moreira, pretenien «persuadir el poble» perquè s'acostumés a viure en la seua llengua, i que creien possible activar i divulgar la introducció del model propi de llengua a través de les manifestacions més íntimes dels pobles. D'aquestes accions se'n desprèn, per descomptat, la reivindicació de l'ús de la varietat concreta que es parla a cada indret, en aquest cas a Tortosa (i la seua àrea d'influència, per tant en sentit ampli), amb respecte i amor per les altres varietats, i es contribueix a fer conèixer la varietat i la riquesa expressiva i lexicogràfica de la zona, com també la històrica i cultural.

Però, com ja s'ha avançat, aquests reculls fraseològics i corpus paremiològics, com que reflecteixen fidelment la manera de viure i de ser, de treballar, de jugar, de xalar i d'entendre la vida, tenen un caràcter interdisciplinari, i és per això que poden tornar a convertir-se en una eina educativa i en un bon recurs en altres matèries escolars.

Poden utilitzar-se, per exemple, en l'ensenyament de les ciències naturals (co-neixement del medi natural), ja que es pot trobar fraseologia referent a les ciències de la Terra o que parli de climatologia, dels cicles de la vida i de les estacions de l'any, de les fases de la Lluna, o de la fauna i, sobretot, la flora d'una zona més o menys concreta, de remeis casolans per a malalties o afeccions, etc. En aquest punt apel·lo a la lectura d'un article interessant de Pili Ibáñez, Tere Izquierdo i Maite Moya, titulat «Montsià en capell, guarda't d'ell», en què recopilen diverses maneres d'anomenar els núvols a la comarca del Montsià i hi afegeixen un bon nombre de refranys amb referències meteorològiques, entre els quals n'hi ha de més generals i de més específics i concrets de la nostra zona.

Si el Montsià porta capell, aparta't d'ell
 Quan la Cogulla s'encapella no et fies d'ella
 Si llampa a marina, cerç a la garriga
 Pel juliol, la garrofeta es posa de dol, la figueta una miqueta, i el raïm també en vol
 Les figues per a ser bones han de tindre tres senyals:
 coqueretes, maduretes i picadetes pels pardals
 Lluna nova de cara a la Carrova; lluna vella de cara a Morella

A mig camí entre les ciències naturals i les ciències socials trobem un motiu molt important en la nostra zona i que pot ser protagonista o referent principal de moltes expressions que s'han pogut sentir, se senten o es coneixen en l'àrea del tortosí. Aquest motiu és el riu. L'Ebre és considerat, a part d'un dels referents comuns més importants, un element d'unió i de sociabilització, ja que fins no fa gaire, i per a determinades activitats encara avui, bona part de la vida quotidiana —tant activitats laborals com festives— tenia lloc al voltant del riu.

Pel que fa a l'ensenyament de les ciències socials (coneixement del medi social), la fraseologia i expressions superiors, com textos llegendaris o cançons, també poden servir d'instrument didàctic, ja que poden donar compte d'aspectes com la història, els costums —per descomptat—, l'economia o la política. També són molt interessants en aquesta matèria les expressions relacionades amb una activitat laboral concreta, lligades especialment a oficis que probablement avui ja no existeixen o en queden reductes marginals, però que en algun temps eren activitats habituals i quotidianes i, per tant, van poder afavorir la creació de fraseologia relacionada amb l'activitat en si, però també amb els instruments que hi feien servir o les condicions en què havien de desenvolupar la tasca en qüestió.

Però la fraseologia i la paremiologia també posen al descobert la identitat dels pobles, els seus trets distintius, de tipus actitudinal, i que algunes vegades els caracteritzen; maneres de ser, rivalitats entre pobles, gustos i preferències, etc.

Roquetero, panxa buida i embustero
 Jesusenc, set cervells, sis de podrits i un d'aigües
 Ampostí, lladre fi
 Ser com el ferrer del Perelló, que quan tenia faena no tenia carbó
 Los de Paüls, primer obren la boca que els ulls
 Los de Maella, una sabata i una espartenya
 A Rossell, ni dona ni porcell
 A Aldover, amb paraules queden bé

Segurament es podrien trobar frases fetes o refranys, que tant si presenten connotacions negatives com si són positives, poden servir de suport per educar en la ciutadania, poden servir de guia d'urbanitat, poden ensenyar a comportar-se, remarcar els valors positius, etc. Cal no oblidar que els refranys o proverbis tenen un caràcter sentenciós i, per tant, presenten una moral o un ensenyament, una norma de conducta.

Poc guanya qui fila, però menos qui mira
 Per la gola es perden los barcos
 A la sènia del meu poble, los cadups puguen i baixen
 Es troba més prompte un embustero que un coixo
 Espavil, que ve el carril
 Prepara les esquelles abans que les raberes

I de la mateixa manera, certes expressions ens posen en contacte amb el costat més espiritual de cada indret: els actes religiosos, la devoció, les invocacions, les pregàries, certes exclamacions, etc., presenten mostres expressives ben concretes, la fe per una Mare de Déu, etc.

La Mare de Déu plorava, perquè no tenia pa, Sant Josep la consolava:
«tampoc no se't florirà»

Aigua, Mare de Déu de l'Aldea!

La verge de la Mercè, patrona de Barcelona, sant Josep a València i el Pilar
a Saragossa, a Roquetes sant Antoni i la Cinta a Tortosa

En aquest procés educatiu, o formatiu en general, no es pot oblidar el joc o les activitats d'esbarjo, com el cant o el ball. En el joc, l'infant entra en contacte amb l'entorn i en aquest sentit seria important potenciar i donar a conèixer el folklore propi i els jocs tradicionals de la zona a la qual es pertany i on es viu. Alguns jocs, a més, estan relacionats amb una cançó concreta que s'ha de cantar mentre es juga, la lletra de la qual, per exemple, pot anar donant les instruccions o el que s'ha de fer per jugar.

Serra merra, una olla de terra, patarrim, patarrom, una olla de rom...

Conillets a amagar, que la llebre va a caçar, de nit i de dia, que el sol se ponía...

Conillets: esteu ben amagadets?

I a banda del joc, també és interessant la recuperació de danses tradicionals, que sovint aniran lligades a lletres de jotes, cobles o rondalles, evidentment lligades amb el territori propi, indrets concrets, personatges populars, etc. En el terreny musical, també hi tenen cabuda les cançons de bressol, d'albades, etc.

Queda clar que la manera de viure és indestruable de la manera de parlar. Les diverses formes de vida, experiències, inquietuds, etc., poden fer-se evidents i imperibles quan les trobem fixades en una frase feta. Un recull paremiològic és, doncs, un recull interdisciplinari i un dels exponents més clars de la vida d'un poble.

Totes aquestes manifestacions que hem anat heretant ens permeten sentir-nos arrelats a un territori, aprofundir en el coneixement de l'entorn propi i de les característiques i els trets diferencials de l'indret i de les gents. Per això l'ús d'aquests recursos lingüístics, la transmissió d'aquest llegat a través del sistema educatiu pot ser una garantia de pervivència. La fraseologia i el refranyer popular, entesos en sentit ampli, com a eina educativa directament lligada al territori propi permet establir certs paral·lelismes amb el desenvolupament de la tasca docent de Josep Panisello i la seua manera de fer, segons m'ha arribat per un deixeble seu, lligats al territori, tant pel que fa a la forma com al contingut.

Si, en un moment determinat, la voluntat de persones com Moreira, Bayerri (i Pastor), en la nostra zona, va ser d'immortalitzar unes determinades tradicions i un determinat *modus vivendi*, i al mateix temps posar de manifest la vitalitat de la varietat lingüística mitjançant la qual s'expressen aquestes tradicions i aquesta forma de vida, nosaltres no podem fer altra cosa que reblar aquestes intencions en

la mesura que puguem, i una possibilitat és recuperar aquests materials i convertir-los en una eina educativa funcional i útil, que alhora ens manté lligats al territori i ens permet de conèixer-lo millor, i, per tant, de respectar-lo i estimar-lo més.

MÒNICA MONTSERRAT GRAU
Universitat Autònoma de Barcelona

BIBLIOTECA FILOLÒGICA

Títols publicats

- 1 Pere PUJOL (comp.), *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913)
- 2 Pere Barnils, *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913)
- 3/[1] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. I, *Lletres A i B* (1915)
- 3/[2] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. II, *Lletra C* (1916)
- 3/[3] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. III, *Lletres D i E* (1918)
- 3/[4] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. IV, *Lletres F a Ll* (1921)
- 3/[5] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. V, *Lletres M a O* (1924)
- 3/[6] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VI, *Lletres P i Q* (1929)
- 3/[7] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VII, *Lletres R i S* (1931)
- 3/[8] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VIII, *Lletres T a Z* (1934)
- 4 Antoni GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfico-lingüístic* (1914)
- 5 Josep M. ARTEAGA, *Textes catalans avec leur transcription phonétique. Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915)
- 6 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. I (1916)
- 7 Pere BARNILS, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916)
- 8 Jaume MARCH, *Diccionari de rims* (1921)
- 9 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. II (1917)
- 10 Vincenzo CRESCINI i Venanzio TODESCO (ed.), *La versione catalana dell'Inchiesta del San Graal. Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917)
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari ortogràfic. Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
- 12 Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsimil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
- 13 Joseph ANGLADE, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de ipse*
Pere BARNILS, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de MONTOLIU, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921)
- 14/[1] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, 1840-1874 (1922)
- 14/[2] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, 1875-1880 (1932)

- 15 Pierre ROKSETH, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923)
- 16 Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924)
- 17 Jaume MEDINA i Enric SULLÀ (cur.), *Actes del Simposi Carles Riba. Barcelona, 17-19 d'octubre de 1984* (1986)
- 18 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. I, 1910-1938 (1989)
- 19 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
- 20 Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, església i societat al segle XVI* (1991)
- 21 Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
- 22 Núria VILÀ, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
- 23 Loïs ALIBERT i Josep CARBONELL, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
- 24 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. II, 1939-1952 (1991)
- 25 Ernest QUEROL, *Anàlisi de camps lèxics de l'oví de la comarca dels Ports* (1992)
- 26 Pius FONT I QUER, Pompeu FABRA i Miquel de GARGANTA, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)* (1991)
- 27 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
- 28 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959 (1993)
- 29 Jordi FARRÉ i Andreu MOIX, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
- 30 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
- 31 Montserrat BIGAS i Marta MILIAN, *Anàlisi morfolèxica dels noms de planta* (1996)
- 32 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents normatius 1962-1996 (Amb les novetats del diccionari)* (1997)
- 33 Ramon ARAMON, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
- 34 Guillem CALAFORRA, *Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció* (1998)
- 35 Joan PETIT I AGUILAR, *Gramàtica catalana* (1998)
- 36 Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998)
- 37 *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
- 38 Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»* (1999)
- 39 Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català* (1999)
- 40 Francesc FELIU, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
- 41 Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (2001)
- 42 Antoni FEBRER I CARDONA, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)
- 43 Joan ARMANGUÉ, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)
- 44 Aurora BEL, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)

- 45 Joaquim MIRET I SANS, *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005)
- 46 Simona ŠKRABEC, *L'estirp de la solitud. Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
- 47 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
- 48 *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit* (2003)
- 49 M. Dolors FARRENY, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2004)
- 50 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals, I* (2004)
- 51 Josep Vicenç FOIX, *Diari 1918* (2004)
- 52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)* (2005)
- 53 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. IV, *Apèndix 1916-1959* (2005)
- 54 Joan SOLER, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
- 55 Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
- 56 *Cap a on va la sociolingüística? II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 20 d'octubre de 2005)* (2006)
- 57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)
- 58 Montserrat ADAM, *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia* (2006)
- 59 *Llenguatge. Articles de 'La Vanguardia' (1999-2002)* (2006)
- 60 Jordi JULIÀ, *L'art imaginatiu. Les idees estètiques de Gabriel Ferrater* (2007)
- 61 Antoni FEBRER I CARDONA, *Preceptiva poètica* (2008)
- 62 Anna MATAMALA RIPOLL, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica* (2008)
- 63 *Novetats del diccionari ('Diccionari de la llengua catalana', segona edició)* (2008)
- 64 *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit? III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 17 de maig de 2007)* (2008)
- 65 Pere GÓMEZ I INGLADA, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a 'La Publicitat' (1922-1936)* (2010)
- 66 M. Salomé RIBES, *L'obra lingüística d'Alfons Par* (2011)
- 67 *La lingüística romànica al segle XXI. IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009)* (2012)
- 68 Andreu BOSCH I RODOREDA, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII* (2012)
- 69 Carles MIRALLES, Jordi MALÉ i Jordi PUJOL PARDELL (cur.), *Actes del III Simposi Carles Riba. Barcelona, 30 de novembre i 1 i 2 de desembre de 2009* (2012)
- 70 Josep MARTINES, *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del 'Diccionario valenciano' de Josep Pla i Costa* (2012)
- 71 Ester LIMORTI i Artur QUINTANA, *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* (2012)
- 72 Cesàreo CALVO, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del 'Tirant lo Blanc' (1538)* (2012)
- 73 Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (ed.), *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008)* (2012)

- 74 Daniel RECASENS, *Fonètica i fonologia experimentals del català. Vocals i consonants* (2014)
- 75/1 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 1* (2015)
- 75/2 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol. 2* (2015)
- 76 M. Teresa CABRÉ (ed.), Judit FREIXA i Elisenda BERNAL, *La neologia lèxica catalana* (2015)
- 77 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *El català al nord de Catalunya a principi del segle XXI. Perspectiva històrica de la llengua i realitat lingüística del dialecte* (2016)
- 78 Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *Le catalan dans le nord de la Catalogne au début du XXIe siècle. Perspective historique de la langue et réalité linguistique du dialecte* (2016)
- 79 Joan COROMINES, *Llibreta de Camp XXV de l'Onomasticon Cataloniae. Enquestes toponomàstiques i dialectals realitzades a la Catalunya del Nord (1959-1960)* (2016)
- 80 Daniel RECASENS, *Fonètica històrica del català* (2017)
- 81 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals, II* (2017)
- 82 Miquel Àngel PRADILLA (coord.), *I Jornada in memoriam de Josep Panisello* (2017)

